

Mezinárodní vztahy 3/2017

ročník 52

ÚSTAV
MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
PRAHA

MEZINÁRODNÍ VZTAHY

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i.

Redakční rada: Pavel Barša, Jozef Bátora, Oldřich Bureš, Ondřej Císař, Jan Drahokoupil, Petr Drulák, Tim Haughton, Ondřej Horký-Hlucháň, Jan Hřích, Vincenc Kopeček, Zuzana Lehmanová, Dan Marek, Markéta Pitrová, Jan Růžička, Šárka Waisová, Tomáš Weiss, Štěpánka Zemanová, Jiří Zemánek

Předseda: Jan Karlas

Šéfredaktor: Vít Beneš, benes@iir.cz

Zástupkyně šéfredaktora: Martina Varkočková, varkockova@iir.cz

Hostující editor: Vincenc Kopeček

Recenze: Tomáš Dopita, dopita@iir.cz

Redakce: Daniela Iwashita

Články uveřejněné v tomto časopise jsou abstrahovány či indexovány v následujících databázích:

Scopus, ERIH PLUS, Central and Eastern European Online Library (C.E.E.O.L.), Political Science Complete (EBSCO), CSA Worldwide Political Science Abstracts (ProQuest), International Bibliography of the Social Sciences (ProQuest), International Political Science Abstracts / Documentation Politique Internationale (SAGE), Česká národní bibliografie (Národní knihovna ČR) a World Affairs Online (Fachinformationsverbund Internationale Beziehungen und Länderkunde).

JEDNOTLIVÉ PŘÍSPĚVKY VYJADŘUJÍ NÁZORY AUTORŮ, NIKOLI ÚMV.
NEVYŽÁDANÉ RUKOPISY SE NEVRACEJÍ.

Adresa redakce: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon šéfredaktora: 251 108 140, telefon redakce: 251 108 141, fax: 251 108 222, internetová adresa: mv.iir.cz

Předplatné a objednávky vyřizuje redakce. Odbytové oddělení – telefon: 251 108 107, e-mailová adresa: eshop@iir.cz

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Dobříš.

Časopis vychází čtyřikrát ročně. Cena výtisku 95 Kč, roční předplatné 285 Kč, roční předplatné pro Slovenskou republiku 18,92 €.

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., www.iir.cz

<i>Vincenc Kopeček</i> Editorial	5
STATI	
<i>Tomáš Hoch, Tato Khundadze</i> Pravoslavné církve a transformace gruzínsko-abcházského konfliktu	7
<i>Jaroslav Kurfürst</i> Ruský svět a neoeurasianismus: dvě strany jedné mince	23
<i>Vincenc Kopeček</i> Arménie a Náhorní Karabach: asymetrická neformální konfederace	47
<i>Libor Jelen, Petr Dostál</i> Fantomové hranice – historické podmíněnosti politických a socioekonomických rozhraní současné Ukrajiny	70
KONZULTACE	
<i>Vladimír Naxera</i> Vztah Ruska k Západu a státům postsovětské Evropy v díle Dugina, Solženicyna a Naročnické	90
RECENZE	
Jiří Hanuš a kol.: <i>Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění</i> . 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, 201 stran, ISBN 978-80-7325-370-7. (<i>Barbora Vlasatá</i>)	112
Steven Lee Myers: <i>Nový car: Vzestup a vláda Vladimíra Putina</i> . 1. vydání. Praha: Argo, 2016, 497 stran, ISBN 978-80-257-1752-3. (<i>Michaela Ducháčková</i>)	115
Alexander Duleba, Tomáš Gális: <i>Rusko, Ukrajina a my: Rozhovory Tomáše Gálisa s Alexandrom Dulebom</i> . 1. vydání. Bratislava: Premedia, 2016, 168 stran, ISBN 978-80-8159-313-0. (<i>Ján Filakovský</i>)	119
KNIHOVNA Ústavu mezinárodních vztahů	124
RESUMÉ v českém jazyce	127

EDITORIAL

KONFLIKTNÍ HRANICE V POSTSOVĚTSKÉM PROSTORU

Rozpad Sovětského svazu na počátku devadesátých let 20. století s sebou přinesl řadu konfliktů, jejichž společným jmenovatelem byly rozdílné představy o podobě a průběhu nových státních hranic. Na politické mapě světa se sice objevilo patnáct nových nezávislých států v hranicích bývalých svazových republik, o nezávislost se však hlásily i další, ve svazové hierarchii nižší politické jednotky. Zatímco některé z těchto separatistických konfliktů se podařilo urovnat mírovým způsobem (Tatarstán či Gagauzsko), jiné z nich přerostly ve více či méně zničující válečné střety. Vzniklo tak několik mezinárodně neuznávaných de facto států, z nichž některé sice již zanikly (Čečensko), jiné však přetrvávaly do současnosti (Abcházie, Jižní Osetie, Náhorní Karabach, Podněstří). Do těchto konfliktů se přitom zapojovaly nejen ty státy, od nichž se příslušná území hodlala odtrhnout, ale i třetí strana konfliktu, jíž ve většině případů byla Ruská federace.

Konflikty o průběh a podobu hranic v postsovětském prostoru nejsou zdaleka ukončeny ani více než čtvrtstoletí po rozpadu Sovětského svazu. Jsme svědky nejen přetrvávající existence mezinárodně neuznávaných či jen částečně uznávaných států, ale také reeskalace konfliktů dlouhodobě považovaných za zamrzlé (Jižní Osetie a Abcházie v roce 2008, Náhorní Karabach v roce 2016) nebo vzniku nových konfliktních zón, ať již Krymu, jehož území bylo v roce 2014 jednostranně anektováno Ruskou federací, či lidových republik Doněcké a Luhanské, vzniklých ve stejném období. S tím souvisí i posílení významu těch ruských geopolitických koncepcí, které tím či oním způsobem problematizují či zpochybňují buď průběh hranic Ruska s některými jeho sousedy, nebo samotnou jejich existenci coby nezávislých států.

Studie obsažené v monotematickém čísle *Konfliktní hranice v postsovětském prostoru* se zaměřují na některé dílčí aspekty těchto konfliktů o podobu a průběh hranic – a to od roviny mikroanalýzy některých konfliktů a jejich dílčích aktérů až po analýzu geopolitických koncepcí legitimizujících, či naopak vymezujících chování jednotlivých státních aktérů, zejména Ruské federace.

Stat' autorů **Tomáše Hocha** a **Tato Khundadzeho**, která monotematické číslo otvírá, se zaměřuje na mikroanalýzu abcházského konfliktu, konkrétně pak na roli abcházské a gruzínské církve v jeho transformaci a v budování míru. Autoři vycházejí z primárních dat (z rozhovorů s církevními představiteli či z jejich veřejných projevů), na nichž přesvědčivě ukazují, že schopnost církví pozitivně se podílet na transformaci konfliktu a budování míru je velmi omezená. Příčiny lze dle obou autorů hledat zejména v pevném svázání církevních institucí s abcházskou, respektive gruzínskou identitou a dále v politizaci obou církví.

Druhá stat' čísla, kterou napsal **Jaroslav Kurfürst**, stojí na pomyslném druhém konci posloupnosti analytických rovin. Autor se zaměřuje na dva geopolitické koncepty – ruský svět a neoeurasianismus –, které v ruském prostředí nabývají v posledních letech na významu a zároveň nabízejí určité integrační vize postsovětského prostoru. Pomocí metody kontrastu konceptů a na základě analýzy rozsáhlého souboru primárních ruskojazyčných dokumentů Jaroslav Kurfürst ukazuje, že oba koncepty jsou projevem ruského rozhodnutí neúčastnit se budování euroatlantických struktur, avšak odlišují se integračními vizemi, jež obhajují.

Třetí stat' od **Vincence Kopečka** se spolu se statí následující nachází z hlediska analytických rovin mezi oběma předchozími. Text je založen na terénním výzkumu a rozhovorech s arménskými a náhorněkarabašskými politickými aktéry a zabývá se vztahem coby mezinárodně uznávaného státu a Náhorněkarabašské republiky coby mezinárodně

neuznávaného *de facto* státu, pro nějž je Arménie státem patronským. Vzhledem k tomu, že žádný z dosavadních modelů vztahů mezi *de facto* státem a patronským státem nelze pro vysvětlení vztahu Arménie a Náhorního Karabachu použít, přichází autor s konceptem neformální asymetrické konfederace. Arménie Náhorní Karabach neuznává, což jí znemožňuje navázat s Náhorněkarabašskou republikou hlubší formální vztahy. Autor ukazuje, že obě politické entity se proto uchylují k budování neformálních politických institucí, v jejichž rámci se jejich vzájemné vztahy odehrávají.

Čtvrtá stať, jejímiž autory jsou **Libor Jelen** a **Petr Dostál**, se zabývá fragmentací území Ukrajiny a uplatňuje přitom koncept fantomových hranic. Ten zachycuje situaci, kdy původní politicko-správní hranice v určitém regionu již *de iure* neexistují, a přesto se jejich průběh projevuje například v podobě rozdílů v politickém a volebním chování obyvatelstva či v rozdílné ekonomické struktuře. Autoři pomocí statistických metod ověřují vliv těchto fantomových hranic na současné regionální rozdíly v politickém chování a socioekonomických charakteristikách dnešní Ukrajiny. Ukazují, že oproti rozšířené populární představě o štěpení Ukrajiny na východ a západ podél řeky Dněpru se projevují jiné dvě výrazné fantomové hranice, vymežující historické regiony Volyn a Halič na západě a takzvané Novorusko a Donbas na jihu a východě země.

Čtveřici statí doplňuje konzultace **Vladimíra Naxery**. Podobně jako stať Jaroslava Kurfürsta i tento text se zabývá ruskými geopolitickými koncepcemi. Svou pozornost přitom zaměřuje na neoeuroasianismus a insularismus, které tím či oním způsobem obhajují požadavek na rozšíření ruského vlivu za současné hranice Ruské federace, konkrétně na země postsovětské východní Evropy. Autor analyzuje texty tří autorů (Alexandra Dugina, Natalie Naročnické a Alexandra Solženicyna) a ukazuje, jak se jednotliví autoři stavějí k existenci státních útvarů v regionu. Demonstruje, v zásadě ve shodě s Jaroslavem Kurfürstem, jak za obdobnými pohledy na postsovětskou východní Evropu stojí značně odlišná legitimizační východiska.

Monotematické číslo, které nyní držíte v ruce, by nevzniklo, nebýt trpělivosti a entuziasmu řady jednotlivců, jimž se na tomto místě sluší poděkovat. Členům redakční rady časopisu *Mezinárodní vztahy* za pomoc s precizací samotného tématu, šéfredaktorovi Vítu Benešovi za ochotu jít do projektu, s nímž je vždy spojeno více práce než s běžným číslem časopisu, editoru recenzí Tomáši Dopitovi, jemuž se podařilo soustředit recenze na monografie, které do monotematického čísla svým zaměřením vhodně zapadají, jazykové redaktorce Daniele Iwashitě za trpělivost při čekání na zpožděné rukopisy, jedenácti anonymním recenzentům, kteří svými postřehy a doporučeními přispěli ke kvalitě všech publikovaných statí a konzultací, a konečně i všem autorům publikovaných textů, kteří trpělivě a konstruktivně přistupovali k připomínkám a doporučením recenzentů i redakce.

Nakonec nezbyvá než popřát všem čtenářům příjemné a inspirativní čtení.

Vincenc Kopeček,
hostující editor monotematického čísla

Pravoslavné církve a transformace gruzínsko-abcházského konfliktu

TOMÁŠ HOCH, TATO KHUNDADZE

Orthodox Churches and the Transformation of the Georgian-Abkhaz Conflict

Abstract: The concept of conflict transformation places considerable emphasis on civil society, which – in its broader sense – includes church organizations. Representatives of churches have direct access to persons who are involved in conflicts, and thus they have the potential to influence public opinion and the ability to bring hostile parties together to engage in dialogue. The aim of this study is to identify the factors underlying the low level of engagement in the peacebuilding process by Orthodox religious institutions in Georgia and Abkhazia and which prevent these organizations from exercising a positive influence over conflict transformation. The field research for the article was conducted via interviews with representatives of Abkhazian and Georgian civil society, and this data is supplemented by the public declarations of church representatives with relevance to conflict transformation. The incompatibility of the views held by the two church communities (those of Georgia and Abkhazia) regarding the cause of the escalation of the conflict and the highly politicized nature of the respective church organizations, both of which overtly support and contribute to domestic nationalist discourses in their respective societies, have been identified as the main factors limiting the peacebuilding potential of the churches in the Georgian-Abkhaz peace process.

Key words: conflict transformation, church organizations, peacebuilding, Track II diplomacy, de facto states, Georgia, Abkhazia.

Rozpad Sovětského svazu s sebou přinesl vznik celé řady etnický motivovaných konfliktů. Některé z nich přerostly počátkem devadesátých let 20. století do ozbrojené podoby a výsledkem čtyř z nich byl vznik separatistických útvarů, které jsou v odborné literatuře z oblasti mezinárodních vztahů či politické geografie označovány nejčastěji za takzvané neuznané státy (*unrecognised states*) či de facto státy (*de facto states*). Vlády těchto separatistických entit (Podněstří, Abcházie, Jižní Osetie a Náhorního Karabachu) požadují samostatnost a nechťejí se začlenit do svazku s vertikálním rozložením pravomocí s jejich mateřskými zeměmi (Moldavskem, Gruzií a Ázerbájdžánem). Ty je naopak nadále považují za integrální součást vlastního území, stejně jako i převážná většina mezinárodně uznaných států a mezinárodních organizací. Proto i po čtvrtstoletí od eskalace násilí nebyly konflikty v postsovětských de facto státech dosud vyřešeny a lze je označit za takzvané zamrzlé konflikty (*frozen conflicts*).

Ačkoli o konfliktech v postsovětském prostoru spojených se separatismem a existencí de facto států již bylo v posledních letech napsáno mnoho odborných textů (viz například

Blakkisrud – Kolstø 2012; Caspersen – Stansfield 2011; Kopeček 2016; Ó Beacháin – Co-mai – Tsursumia-Zurabashvili 2016; O'Loughlin – Kolossov – Toal 2014 či Riegl – Do-boš 2017), stále ještě existují některé aspekty těchto konfliktů, jež zůstávají v akademickém výzkumu poněkud opomíjené. Jedním z takových aspektů je role církevních organizací při transformaci konfliktů. Koncept transformace konfliktů přisuzuje značný význam občanské společnosti, jejíž součástí jsou při širším vymezení rovněž církevní organizace (Carothers 1999; Salamon et al. 1999). Dle teorie transformace konfliktu mají církevní představitelé přímý přístup k osobám, které jsou zapojeny do konfliktu, a tudíž mají potenciál ovlivňovat veřejné mínění a schopnost přivést zneprátené strany k dialogu. Církevní organizace by tak měly hrát významnou roli při procesu usmíření a vytváření pozitivního míru. V tomto kontextu se mohou opřít o ustavující dokument Světové rady církví (*World Council of Churches – WCC*) z Amsterdamu v roce 1948. V tomto dokumentu jsou principy války odmítány jako „*principy odporující vůli Boha*“ (World Council of Churches 1948). Deklarovaným cílem Světové rady církví, skládající se v současné době z 348 náboženských komunit, je snaha zabránit eskalaci konfliktů anebo přinejmenším zdržet se jejich propagace (Werkner 2010: 237).

Jsou ale Gruzínská pravoslavná církev (GPC) a takzvaná Abcházská pravoslavná církev (APC) reálně schopny a ochotny prosazovat tyto principy?¹ Markus Weingardt (2007) uvádí čtyřicet regionálních případů, kdy byly aktivity vykonávané náboženskými organizacemi pozitivním faktorem v procesu usmíření a kladně podporovaly mírové procesy. Je tedy zřejmé, že empiricky takové příklady existují, ovšem v gruzínsko-abcházském mírovém dialogu je účast duchovních minimální. Na základě dřívějších terénních výzkumů v regionu jsme již věděli, že duchovní představitelé z gruzínských a abcházských stran se takřka nesetkávají a neúčastní se seminářů ani jiných aktivit, které jsou pořádány v rámci peace-buildingových projektů. Proto se cílem našeho výzkumu stala identifikace faktorů, které způsobují nízkou míru angažovanosti Gruzínské pravoslavné církve a takzvané Abcházské pravoslavné církve v procesu budování míru a brání výše zmíněným náboženským organizacím pozitivně ovlivnit transformaci konfliktu. Tyto organizace byly zvoleny proto, že většina obyvatel Gruzie i Abcházie je pravoslavného vyznání, a GPC a APC mají tedy potenciál ovlivnit postoje a názory většinové společnosti. Aspektům současného náboženského života v Abcházii a dějinám křesťanství v regionu nebude v naší studii věnována detailnější pozornost, protože na tato témata bylo již napsáno několik faktograficky obsáhlých publikací (viz například Baarová 2015; Conroy 2015; Дзёп 2012 a Matsuzato 2009).

Text se opírá o analýzu primárních a sekundárních materiálů, jež obsahovaly veřejná prohlášení vysoce postavených církevních představitelů GPC a APC k transformaci konfliktu. Tyto materiály pak byly doplněny o rozhovory s představiteli občanské společnosti, včetně církevních představitelů v Abcházii a Gruzii. Text je strukturován následujícím způsobem: nejprve bude definována a konceptualizována role občanské společnosti a církevních organizací při transformaci konfliktů, následně bude představena metodologie výzkumu. Teoretická a metodologická kapitola slouží jako základní rámec pro následnou identifikaci faktorů, jež limitují pozitivní působení GPC a APC v abcházsko-gruzínském mírovém procesu.

ROLE CÍRKEVNÍCH ORGANIZACÍ PŘI TRANSFORMACI KONFLIKTŮ

Transformace konfliktu je pojmem mnohovýznamovým a často bývá v odborné literatuře zaměňována za pojmy management konfliktu (*conflict management*) či řešení konfliktu (*conflict resolution*). Tento text vychází z pojetí Hughy Mialla (2004), který tvrdí, že transformace konfliktu vychází ze stejných tradic výzkumu míru a konfliktu jako management konfliktu a řešení konfliktu. Ale protože povaha válek doznala s koncem bipolárního světa řadu změn, je zapotřebí rovněž rekonceptualizovat teoretické přístupy k jejich zkoumání tak, aby více odpovídaly současné povaze ozbrojených konfliktů (Miall 2004: 3). Na rozdíl od konceptu řešení konfliktu a managementu konfliktu, které chápou

konflikt jako negativní jev s možností jeho vyřešení prostřednictvím vnějších zásahů do vyjednávacího procesu, koncept transformace konfliktu tvrdí, že realita soudobých konfliktů umožňuje velmi zřídka jednoduché přeformulování pozic a nalezení řešení, které by bylo výhodné pro všechny zúčastněné strany (Reimann 2004). Konflikty jsou tak spíše transformovány než vyřešeny nalezením určité strategie, která by všem vyhovovala, a přitom se pracuje spíše s diskurzy, vztahy, zájmy a očekáváními než s reálnými příčinami sporu. Viděno touto optikou, domácí aktéři nejsou chápáni jako problém a iniciativy z vnějšího prostředí jako řešení. Dlouhodobý cíl transformace konfliktu je viděn spíše v rozvíjení lidí a institucí v rámci stávajícího nastavení systému (Hoch – Kopeček – Baar 2012: 5–10). Pro úspěšnou transformaci konfliktů je tedy nezbytné, aby každá část společnosti měla svou vlastní roli v dlouhodobém procesu budování míru. Tento proces musí být realizován krok za krokem, s postupným zapojením různých vrstev společnosti.

Stejně tak jako u konceptu transformace konfliktu je široká škála podob a funkcí připisována rovněž občanské společnosti (viz například Ehrenberg 1999; Kaviraj – Khilnani 2001; Mácha 2003). V tomto textu vycházíme z liberálního pojetí občanské společnosti Ralfa Dahrendorfa (1995), který chápe občanskou společnost jako systém autonomních a na státě nezávislých entit, které umožňují soutěž různých představ a zájmů. Jiří Pehe (2004) popisuje toto liberální pojetí občanské společnosti jako síť občanských sdružení a iniciativ, které tvoří dohromady určitý organismus, jenž neusiluje o moc a neangažuje se v politice stranickým způsobem. Dále však dodává, že občanská společnost může být chápána i abstraktněji, jako „celková suma občanské angažovanosti, která nezasahuje jen občanská sdružení, iniciativy, skupiny, asociace, tedy institucionalizované aktivity, ale je to celková suma občanské aktivity vůbec“ (Pehe 2004: 112). Vladimíra Dvořáková (2010) chápe občanskou společnost v obdobném duchu jako „prostor pro aktivity a účast občanů, kdy jednotlivý občan může ovlivnit podmínky, v nichž žije, a to jak přímo, vlastní účastí v organizaci, tak nepřímou, tlakem na nastolení určité agendy“ (Dvořáková 2010: 30).

Občanská společnost tak v tomto textu není chápána jen v úzkém vymezení činnosti klasických nevládních organizací, ale také jako sféra svobodné komunikace probíhající například v akademické sféře, ve svobodně fungujících médiích, v náboženských komunitách aj. Jde o aktivity, které mohou být vykonávány různými organizacemi občanské společnosti (*Civil society organizations – CSOs*), ale také se může jednat o neformální a nijak neinstitucionalizované setkávání občanů. Z tohoto vymezení vychází celá řada děl zabývajících se konceptualizací občanské společnosti. Michael Walzer (1994) zahrnuje mezi občanskou společnost kromě klasických neziskových organizací také odborové organizace, univerzity, tisk, profesní orgány, církve a sociální hnutí. Rovněž Carothers (1999) či Salamon et al. (1999) zahrnují církevní organizace do širšího rámce občanské společnosti. Chris Hahn (2004) spojuje církevní organizace se snahou vytvářet sítě sociálních vztahů, které mnohokrát v historii prokázaly schopnost bojovat za aktivní výkon lidských práv a svobod, což ilustruje například na vlivné roli katolické církve v disidentním hnutí sedmdesátých a osmdesátých let 20. století v zemích východní Evropy. Co se týče oblasti transformace konfliktů, vedle již výše citovaných textů Markuse Weingardta (2007) a Ines Jacqueline Werknerové (2010) je dalším autorem řadícím církevní organizace mezi významné aktéry občanské společnosti rovněž Norbert Ropers (2002), který tvrdí, že iniciativy směřující k mezináboženskému dialogu by měly být jednou z významných oblastí, kde mohou církevní organizace pozitivně působit při transformaci konfliktů (Tamtéž). Stejně tak se mohou církevní organizace podílet na vytváření prostředí překonávajícího kulturu války. Zamrzlé konflikty v de facto státech měly v posledních dvaceti letech za následek polarizaci a izolaci konfliktních stran, což vedlo k zakořenění a konzervaci diskurzu negativního zobrazování nepřítele a prohlubování vzájemné nedůvěry (Kelman 2007). Snaha o snížení všeobecného strachu, hněvu a celková přestavba vztahů mezi širšími komunitami jsou tak jednou z tradičních oblastí působení církevních organizací, jichž je zapotřebí pro úspěšnou transformaci konfliktů (McDonald 2002: 56).

John Paul Lederach (1997: 94) tvrdí, že trvalého míru může být dosaženo pouze v případě, že tento mír podporuje dostatečná část veřejnosti. A právě to je jedním z důležitých úkolů církevních organizací, které by měly být schopny transformovat postoje a chování širších komunit. Jejich zjevnou výhodou při postupné změně klimatu uvnitř vlastní společnosti zasažené konfliktem je důkladná znalost místního prostředí, institucí a politické kultury.

METODOLOGIE TERÉNNÍHO VÝZKUMU

Cílem našeho textu je identifikace limitujících faktorů, které brání GPC a APC přispívat k budování míru tak, jak zmiňuje Weingardt (2007) či jak předpokládá ustavující dokument Světové rady církví z roku 1948. Z odborných textů na téma transformace gruzínsko-abcházského konfliktu vyplývá, že oficiální narativ směřující k transformaci tohoto konfliktu je sociálním konstruktem vytvořeným politickými elitami a významnými aktéry z řad občanské společnosti, kteří ovlivňují veřejné mínění, a gruzínská i abcházská společnost tento oficiální narativ následně přijímají za svůj (Frear 2014; Hoch – Kopeček – Baar 2016; Kakachia – Minesashvili 2015; Ó Beacháin – Coene 2014). Náš terénní výzkum byl proto prováděn prostřednictvím rozhovorů s gruzínskými a abcházskými představiteli, kteří ovlivňují veřejné mínění v oblasti transformace konfliktu. Šlo o respondenty z neziskových organizací či univerzit, o duchovní, novináře a zástupce veřejné komory.² Interview s nimi byla doplněna o rozhovory s politickými představiteli. Rozhovory s duchovními byly potřebné nejen pro lepší pochopení vnitřního prostředí církevní komunity, nýbrž také proto, že církev se těší vysoké míře důvěry a veřejné podpory domácího obyvatelstva (viz například Caucasus Research Resource Center 2013). Náš výběr respondentů byl tedy veden snahou hovořit s lidmi, kteří mají expertní znalost církevních organizací v Gruzii, respektive Abcházii, a představují významné osobnosti s potenciálem ovlivňovat gruzínské či abcházské veřejné mínění v oblasti transformace konfliktu.

Terénní výzkum v Gruzii proběhl v červnu a červenci 2015. Celkem jsme provedli šest expertních rozhovorů.³ Ty začínají volným vyjádřením respondenta ke studované problematice a následuje strukturovaný rozhovor. Ve čtyřech případech probíhal rozhovor v anglickém jazyce, jeden rozhovor proběhl v ruštině a jeden v gruzínštině. Délka rozhovorů kolísala v rozpětí od 75 do 110 minut. Dotazovanými byli dva představitelé gruzínských neziskových organizací, jež jsou dlouhodobě aktivní v oblasti transformace konfliktu, dále pak jeden klerik z Gruzínského pravoslavné církve, jeden univerzitní pedagog profesně se věnující transformaci konfliktu, jeden novinář a zaměstnankyně gruzínského ministerstva pro usmíření a občanskou rovnost. Ačkoliv šlo o osoby z různých profesních skupin i s různými politickými názory, v otázce faktorů způsobujících nízkou míru angažovanosti pravoslavné církve při transformaci gruzínsko-abcházského konfliktu byly jejich názory velmi podobné. Po absolvování těchto šesti rozhovorů došlo k obsahové saturaci. V Abcházii proběhly rozhovory v průběhu srpna a září 2015. Vzhledem k nižší míře důvěry, jež panuje v abcházské společnosti k výzkumníkům ze Západu, probíhal výběr respondentů na základě osobního doporučení a zprostředkujícího kontaktu *gatekeepera*. Na základě našich předcházejících výzkumů v Abcházii (2009 a 2014) byla *gatekeeperem* zvolena představitelka abcházské neziskové organizace, jež se věnuje oblasti transformace konfliktu. Na základě jejího doporučení a kontaktu byli identifikováni další vhodní respondenti. Celkem bylo uskutečněno šest expertních rozhovorů, z čehož tři proběhly v anglickém jazyce a tři rozhovory v jazyce ruském. Jejich délka kolísala od 90 do 120 minut. Respondenty byly dvě představitelky abcházských neziskových organizací aktivních v oblasti transformace konfliktů, dva církevní představitelé z APC, zástupkyně Abcházské veřejné komory a bývalý vysoce postavený zaměstnanec Ministerstva zahraničních věcí Abcházie. Vzhledem k faktu, že Abcházie má jen 240 tisíc obyvatel, expertů znalých oblasti budování míru prostřednictvím církve a ovlivňujících veřejné mínění v oblasti transformace

konfliktu není mnoho. A protože rovněž v případech rozhovorů v Abcházii byly odpovědi respondentů do značné míry obdobné, považujeme informace pocházející od šesti respondentů k našemu tématu za dostačující. V Abcházii i Gruzii bylo s respondenty domluveno, že rozhovory budou anonymní. To odpovídá takzvanému principu *Chatham House*, na jehož bázi probíhají neformální setkání představitelů konfliktních společností a jehož principem je nezveřejňovat jména diskutujících k jednotlivým názorům či návrhům. Toto pravidlo je dodržováno ve snaze, aby respondenti mohli svobodně vyjádřit vlastní názor a nebyli svazováni možnými následky při případných kontroverzních výroci neslučitelných s převládajícím veřejným míněním v jejich společnosti.

Informace získané od respondentů přímo v terénu byly doplněny údaji z jiných dostupných zdrojů, a to především ze zpráv nevládních organizací a sdělovacích prostředků, které pokrývají oblast transformace gruzínských konfliktů (například *International Crisis Group*, *Kavkazskij uzal*, *Liberali.ge*, *Novaja gazeta*, *Naša Abchazija* aj.). Zcela nezbytným zdrojem informací pak byly oficiální webové stránky Gruzínské pravoslavné církve. V jejich archivu jsou uloženy dokumenty obsahující oficiální prohlášení čelných představitelů GPC, včetně přepisů významných kázání, listů a dopisů jiným církevním či politickým představitelům. Tento archiv je velmi cenným svědectvím o tom, jakým způsobem komunikuje GPC s gruzínskou veřejností o konfliktu v Abcházii. Vzhledem k ohromnému množství dokumentů umístěných v tomto archivu jsme se věnovali jen prohlášením, listům, dopisům a kázáním, které k tématu transformace konfliktu učinil Ilja II., gruzínský patriarcha a zcela nepochybně nejviditelnější osobnost GPC v gruzínském veřejném prostoru. Sledována byla prohlášení týkající se konfliktu v Abcházii krátce před válkou, v jejím průběhu i po skončení ozbrojené fáze. Z uvedených primárních zdrojů jsme se snažili vybrat materiály, které by umožnily konfrontovat některé vžité představy a diskurzy s prohlášeními gruzínského patriarchy.

FAKTORY LIMITUJÍCÍ MÍROVÝ POTENCIÁL NÁBOŽENSKÝCH ORGANIZACÍ V ABCHÁZSKO-GRUZÍNSKÉM KONFLIKTU

Konflikt mezi Abcházý a Gruzíny dosáhl ozbrojené fáze na počátku devadesátých let 20. století. Souvisel s rozpadem Sovětského svazu a souběžným nárůstem etno-nacionálních ambicí jednotlivých národů bývalého SSSR na sebeurčení. Abcházská touha po sebeurčení se setkala s odporem Gruzínů, jejichž protichůdný národní projekt počítal s nedělitelností vlastního území. Konflikt si vyžádal okolo osm tisíc obětí a přibližně 240 tisíc lidí (převážně etnických Gruzínů) bylo nuceno uprchnout z Abcházie (ICG 2006: 1). Velmi poničena byla základní infrastruktura i vzájemné vztahy mezi jednotlivými obyvateli i etniky, jež Abcházii tradičně obývaly. Dodnes přetrvává mezi Abcházý a Gruzíny ve sféře etnické, politické i ekonomické zřetelné napětí, a přestože umlkly zbraně, konflikt pokračuje (Hoch – Kopeček – Baar 2016: 4).

Poté, co byla ukončena ozbrojená fáze gruzínsko-abcházského konfliktu, začalo v Gruzii i v Abcházii realizovat své projekty mnoho mezinárodních organizací. V období postkonfliktní rekonstrukce patřily k těm neaktivnějším *International Alert*, *Councilion Resources*, *Microcon*, *Berghof Research Centre for Constructive Conflict Management*, *University of California Irvine* a *Heinrich Böll Stiftung*. Zabývaly se aktivitami vedoucími k obnovení důvěry mezi oběma společnostmi zasaženými ozbrojeným konfliktem a snahou minimalizovat politické a humanitární důsledky konfliktu. Tyto mezinárodní organizace pracovaly na různých úrovních. Z lokálních aktérů na jejich projektech participovali zástupci různých společenských vrstev a profesí: politici, novináři, představitelé nevládních neziskových organizací i akademického sektoru. Zástupci GPC a APC však do peacebuildingových projektů zapojeni nebyli (Rozhovor č. 1 2015; Rozhovor č. 3 2015; Rozhovor č. 7 2015; Rozhovor č. 8 2015).

Na následujících řádcích zmíníme faktory, které představují hlavní limity větší angažovanosti církevních institucí v abcházsko-gruzínském mírovém procesu. Tyto faktory zde

pouze v krátkosti nastíníme, podrobněji rozpracovány a podloženy argumenty pak budou v dalších kapitolách.

Zprv jde o neslučitelnost pohledů obou církevních komunit na politické a vojenské události, k nimž v tomto regionu došlo na počátku devadesátých let 20. století. V tomto kontextu je zapotřebí zmínit zejména abcházské vnímání role GPC v období vojenské konfrontace. V abcházské společnosti panuje rozšířený názor, že gruzínská církev neudělala nic pro zastavení konfliktu v Abcházii, naopak k eskalaci násilí aktivně přispívala. V Abcházii tak existuje konsenzuálně přijímaná představa, že GPC představuje spoluviníka konfliktu. Gruzínská pravoslavná církev naopak považuje za hlavní viníky konfliktu vnější síly (především Rusko) a lokální abcházský separatismus. Faktor viny za eskalaci konfliktu se pak prolíná až do současnosti a je úzce provázán s rozdílností pohledů obou církevních komunit na postkonfliktní rekonstrukci, včetně vyřešení státoprávního uspořádání a otázky návratu uprchlíků do Abcházie.

Druhý faktor nízkého mírového potenciálu církví v abcházsko-gruzínském konfliktu se vztahuje k vysoké míře politizace obou církevních organizací, které jednoznačně podporují domácí nacionalistické diskurzy v obou společnostech. Gruzínská pravoslavná církev stála u zrodu a je jedním z klíčových podporovatelů gruzínského národního projektu, který považuje Abcházii za integrální součást Gruzie. Naopak abcházské politické elity, opírající se o církevní představitele APC, vyvracejí jakékoliv vyhlídky na společnou budoucnost v rámci gruzínského státu. Obě církevní instituce se navíc snaží maximalizovat vlastní vliv na domácí společnost. Gruzínská pravoslavná církev nechce umožnit církevní správu nad abcházským územím žádné jiné pravoslavné církvi, ať už je to Ruská pravoslavná církev, Řecká pravoslavná církev, nebo místní neuznané církve, protože by to v Gruzii bylo vnímáno jako legitimizace abcházského separatismu. Představitelé APC nechtějí mít naopak žádnou souvislost s GPC. Legitimizace jakéhokoli typu podřízenosti APC gruzínským pravoslavným církvi by pak zcela jistě znamenala pro místní církevní představitele ztrátu podpory a prestiže ze strany většinové abcházské společnosti a rovněž se negativně projevila na počtu farníků. Z historických narácí i současného propojení státu a církve pak vyrůstá nedůvěra mezi zástupci GPC a APC, jejichž vzájemné vztahy se ukazují jako ještě horší, než jaké panují mezi abcházskou a gruzínskou společností jako celkem.

Faktor viny za eskalaci konfliktu a postavení církve

Snaha vypořádat se s válečnou minulostí a odpovědět na otázku, kdo za válku může, je přirozenou potřebou reflexe traumatických prožitků z nedávné minulosti. Z primárních materiálů i z našich rozhovorů jednoznačně vyplynulo, že obě církevní organizace vysvětlují eskalaci násilí z počátku devadesátých let velmi rozdílně. A je lhostejné, zda jde o objektivní důvody, či o pokřivený obraz reality. Podstatné je, že faktor viny za válečné události představuje první z důvodů nízké míry důvěry mezi zástupci GPC a APC.

Jádrem abcházského přístupu k roli GPC před válkou a v jejím průběhu je názor, že GPC neudělala vůbec nic pro to, aby válce zabránila, a že zástupci gruzínských církví v Abcházii naopak podněcovali antiabcházské nálady mezi místním gruzínským obyvatelstvem. Abcházský klerik, archimandrita Dorofej Dbar, ve svém díle věnovaném Abcházské pravoslavné církvi napsal: „V průběhu perestrojky se Metropolita David Čkadua a gruzínští klerici ze Suchumsko-abcházské eparchie aktivně podíleli na politických akcích, které byly organizovány gruzínskými nacionalisty a zviadisty.⁴ Tyto akce se často konaly na dvoře katedrály v Suchumi, což velmi odcizilo abcházskou veřejnost od církve“ (Дбар 2006). Ve stejném spise Dorofej Dbar obviňuje Metropolitu Davida z kapitulace gruzínským paramilitárním jednotkám, které se za války podílely na násilí proti abcházské populaci: „Gruzínský klér ze Suchumsko-abcházské eparchie byl na straně těch, kteří Abcházii v roce 1992 vojensky napadli. Metropolita David Čkadua spolu s Eduardem Ševardnadzem v roce 1992 na náměstí před Úřadem vlády salutovali okupaci Suchumi

gruzínskými ozbrojenými jednotkami“ (Tamtéž). Obdobnou pozici zastává také nejvyšší představitel Církevní rady APC Vissarion Aplia, který vysvětluje, že protiabcházské postoje nezastával pouze gruzínský klér v Abcházii, nýbrž i gruzínský patriarcha Ilji II., když tvrdí: „*Kontakty s GPC aktuálně nemáme, protože gruzínští duchovní podporovali gruzínské vojenské akce v letech 1992–1993. A samotný gruzínský patriarcha místo výzev k míru vlastně podporoval násilí páchané na abcházské populaci*“ (NEWSru 2013).

Negativní roli církve při eskalaci konfliktu v devadesátých letech potvrzují rovněž všechny osoby, s nimiž jsme v Abcházii na toto téma dělali rozhovor. Představitelka abcházské neziskové organizace k tématu říká: „*Co se týče konfliktu, církev v něm nehrála pozitivní roli. Ze strany GPC šlo o silný gruzínský nacionalismus, který byl zaměřen velmi antiabcházsky. Po všech těch prohlášeních gruzínského patriarchy Ilji II. tak pro většinu abcházské společnosti nemůže být GPC považována za partnera, jehož morálka a smířlivý postoj by mohly být v Abcházii respektovány*“ (Rozhovor č. 11 2015). Jiná představitelka abcházské neziskové organizace k tomu dodává: „*Antiabcházská rétorika GPC před válkou a v jejím průběhu znamenala pro mě osobně a spoustu mých přátel ztrátu respektu k církvi*“ (Rozhovor č. 8 2015).

Představitelka veřejné komory Abcházie se ve svém názoru na roli církve v konfliktu shoduje s názory obou výše zmíněných představelek neziskového sektoru. „*Rétorika GPC před válkou a v jejím průběhu byla velmi nacionalistická. Řekla bych, že zcela rezonovala s názory prvního postkomunistického prezidenta Gruzie Zviada Gamsachurdii: jedna víra, jeden národ, jeden stát. Menšiny, ať už národnostní, či náboženské, měly právo stát se občany druhé kategorie. A GPC stála u zrodu tohoto přístupu. Gruzínská pravoslavná církev je tak od počátku devadesátých let v Abcházii jednoznačně vnímána jako nástroj sloužící gruzínské politické propagandě*“ (Rozhovor č. 12 2015). Abcházský duchovní vysvětluje, že na počátku devadesátých let 20. století bylo křesťanství vnímáno v GPC politickým způsobem. „*Víra tehdy byla v Gruzii státní ideologií, která pomáhala k budování národa*“ (Rozhovor č. 9 2015).

Stejně postoje lze zaznamenat i u abcházských politiků. Například Alexandr Ankvab, předchozí abcházský prezident, žádal o patronaci nad církevním životem v Abcházii Ruskou pravoslavnou církev (RPC). Zmiňoval, že GPC byla donucena z Abcházie odejít, protože „*v letech 1992–1993 GPC jednoznačně podporovala vojenskou agresi proti pokojnému obyvatelstvu Abcházie*“ (Кучуберия 2013). Média v Abcházii, rovněž však i v Jižní Osetii, opakovaně zmiňují prohlášení gruzínského patriarchy Ilji II. z roku 1990: „*Ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého, každý, kdo zabije Gruzína, bude nyní prohlášen za nepřitele gruzínského lidu. Uveďte jméno takového vraha do zvláštní knihy patriarchátu a předávejte jej z generace na generaci jako hanebný akt, jehož aktér bude podléhat zatracení*“ (OBSE 2013). Na základě této argumentace považuje drtivá většina abcházské veřejnosti za nemožné, aby se GPC jakkoliv podílela na duchovním životě v Abcházii. Odtud pramení snahy oddělit APC od kanonického podřízení GPC a buď ji začlenit pod RPC, či získat autokefalitu APC (Rozhovor č. 7 2015; Rozhovor č. 8 2015; Rozhovor č. 12 2015).

Pokud se zaměříme na projevy a veřejná prohlášení gruzínského patriarchy Ilji II. z devadesátých let 20. století, explicitně zmíněná antiabcházská rétorika v nich k nalezení není. Patriarcha ve všech veřejných prohlášeních naopak volá po klidném soužití mezi různými národy obývajícími Gruzii. Například ve vánoční epištole z roku 1991 vyzývá gruzínský patriarcha národnostní menšiny v Gruzii k jednotě následujícím způsobem: „*V tomto vánočním listu se chci zaměřit na negruzínskou populaci žijící v Gruzii; na Rusy, Abcházy, Osety, Židy, Řeky, Armény, Estonce, Azery, Ukrajince, Kurdy a další. Bratři a sestry, chtěl bych vám s otcovskou láskou připomenout, že jste stejnými duchovními syny jako Gruzíni. V Gruzii nikdy neexistovalo pronásledování nějakých skupin na základě národnostní nebo náboženské příslušnosti. Byli jste a stále jste našimi bratry a tento postoj nemůže žádná síla změnit. Pamatujte si, že štěstí Gruzínů je rovněž vašim štěstím. Měli bychom společně*

žít i pracovat, a to pro naši společnou duchovní i materiální prosperitu“ (Ilja II. 1991). V textu vánoční epištoly z roku 1993 patriarcha viní extremisty a separatisty z obrovských obětí způsobených válkou. Nicméně ani tam nezaznívá z úst patriarchy výzva k antiabcházským postojům: „Následkem aktivit extremistů a separatistů zemřelo mnoho mladých lidí, Gruzínů, Abcházů, Osetů, Rusů, Arménů, Azerů i jiných. Slzy a smrt se staly součástí života pro mnoho rodin. Mladé matky se staly vdovami, děti sirotky, mnoha mladým lidem bylo odňato jejich dětství a mládí. Chci oslovit všechny ty, kteří jsou zde, i ty, kteří nás již opustili. Vaše oběť je nesmírná. Dívám se do budoucnosti s nadějí a věřím, že racionalita, láska, laskavost a bratrství jednou zvítězí“ (Ilja II. 1993). Podobná prohlášení vinící za ozbrojenou konfrontaci separatisty a cizí mocnosti se objevují v prohlášeních představitelů gruzínské církve i po ukončení války. Například ve velikonočním listu z roku 1998 uvádí Ilja II. na adresu abcházských obětí války: „Modleme se rovněž za abcházské mrtvé, kteří věřili, že bojují za svobodu země, ale ve skutečnosti se stali obětí zlých úmyslů vnějších sil“ (Ilja II. 1998).

Jak už vyplývá z textu předchozího odstavce, postoj Gruzínské pravoslavné církve ke konfliktu v Abcházii je rovněž dlouhodobě determinován takzvaným fenoménem viny. Za viníka konfliktu ovšem v prohlášeních představitelů GPC nebývá označován gruzínský nacionalismus, nýbrž za hlavní faktory eskalace násilí jsou označovány: a) historické zájmy SSSR v regionu; b) geopolitické zájmy Ruska v regionu po rozpadu SSSR; c) abcházský separatismus (Rozhovor č. 2 2015; Rozhovor č. 6 2015).

První faktor subnarrativu GPC viní za konflikt v Abcházii bolševické vedení komunistické strany Sovětského svazu. Podle názoru gruzínských duchovních se po okupaci Gruzie Rudou armádou už od roku 1921 sovětské vedení státu snažilo v různých formách rozložit jednotnou gruzínskou státnost. Ve svém otevřeném dopise generálnímu tajemníkovi OSN uvádí v roce 2009 gruzínský patriarcha Ilja II.: „Je třeba zdůraznit, že v Abcházii a Jižní Osetii (Samačablo) tvořili Gruzíni vždy většinu místních obyvatel, protože jde o naše starobylá historická území. Politické autonomní jednotky zde byly vytvořeny až ve dvacátých letech 20. století, kdy komunisté obsadili nezávislý gruzínský stát a zavedli autonomie v Abcházii, Adžárii a Jižní Osetii, které nemají historické opodstatnění. Od této doby začala do těchto regionů proudit silná propaganda a ideologie, které je začaly vzdalovat od zbytku Gruzie. Byl to určitý druh časovaných bomb pro vydírání Gruzie. Bohužel tyto bomby byly po rozpadu SSSR aktivovány“ (Ilja II. 2009a). Gruzínský duchovní v rozhovoru na toto téma dodává. „Destabilizační kroky byly prováděny za použití různých metod. Šlo zejména o cílené vytváření regionálních elit, které mělo připravit půdu pro potenciální konfrontaci. Během období komunismu tak sovětské vedení vyvolávalo konfliktní situace mezi republikovým centrem v Tbilisi a uměle vytvořenými autonomními centry v Abcházii, Jižní Osetii a Adžárii“ (Rozhovor č. 5 2015). A stejný názor k tématu viny ruských bolševiků za separatismus zastával v rozhovoru rovněž gruzínský akademik: „Po celé dlouhé období existence Sovětského svazu byla ve všech gruzínských autonomních regionech realizována ideologie, která měla usnadnit rozdělení země a izolaci jednotlivých autonomních regionů od centra. Vzhledem k tomu, že Adžárie je osídlena téměř kompletně gruzínskou populací, nepřinesl tam tento přístup své plody. Abcházie a Jižní Osetie jsou ovšem výsledkem této cílené kampaně“ (Rozhovor č. 6 2015).

Druhý faktor, který je považován gruzínskými vysoce postavenými duchovními za spouštěč konfliktu v Abcházii, je spojen s úlohou Ruska. Je třeba poznamenat, že pokud představitelé GPC hovoří o negativní roli Ruska, snaží se v maximální možné míře vyhnout přímému obvinění Ruska z podněcování násilí v Abcházii a používají pojmy jako *třetí strana* či *cizí mocnost*. V tomto kontextu je asi nejnázornější prohlášení Ilji II. na konferenci Mír a tolerance v roce 2005: „V devadesátých letech 20. století byly etnické konflikty v mé zemi rozpoutány vnějšími silami, které zapříčinily prolévání krve bratrských národů. Zároveň jsme museli být svědky etnických čistek obyvatel Abcházie a Jižní Osetie, v jejichž důsledku bylo až 300 tisíc Gruzínů deportováno z jejich rodné země“ (Ilja II. 2005).

V obdobném duchu mluvil Ilja II. i o čtyři roky později během své návštěvy USA: „*V současné době jsou bohužel narušeny všechny přátelské vztahy, které dříve existovaly mezi Gruzíny a etnickými menšinami. Gruzínské země jsou okupovány cizími lidmi. Dokonce i farní dům v Suchumi dnes obývají příslušníci cizí mocnosti. Jedná se o dům, který jsem tam eparchie koupil já během svého působení v Suchumi*“ (Ilja II. 2009b). Nejvyšší představitelé GPC zároveň spojují ztrátu Abcházie s touhou Gruzie odpoutat se z ruské sféry vlivu: „*Všechny problémy se separatismem v Abcházii se objevily při rozpadu SSSR a lze je dát do souvislosti s tím, že Gruzie byla jedním z hlavních aktérů emancipačních tendencí a jako jedna z prvních vyhlásila nezávislost. V letech 1992–1993 jsme za to byli potrestáni ztrátou kontroly nad Abchází a Jižní Osetií*“ (d'Alañon 2008).

Třetí významný faktor, kterým GPC vysvětluje konflikt v Abcházii, je samotný abcházský separatismus. Gruzínský představitel neziskového sektoru k tématu přístupu GPC k abcházskému separatismu poznamenává: „*V kontextu abcházského separatismu se představitelé GPC nesnaží zobecňovat svá tvrzení na celou abcházskou společnost, ale viní z konfliktu primárně ideu separatismu jako takového*“ (Rozhovor č. 1 2015). V jednom ze svých kázání vysvětluje Ilja II. separatismus jako nemoc. Dá se říci, že popis separatismu v této podobě je pro představitele GPC symptomatický. Zástupci gruzínské církve se tak snaží maximálně vyhnout obviňování konkrétních osob či skupin, ale spíše se snaží soustředit na metafyzickou povahu obsahu separatismu, který vidí jako hřích. Je to obdobné jako v případě Ruska, i zde se GPC snaží v maximální možné míře vyhnout přímému svalení viny na konkrétní aktéry. „*Je známo, že separatismus je velmi nebezpečnou nemocí. V mnoha případech leží základy separatismu na neobjektivních informacích, jež vycházejí z informační války. Situace v Abcházii a Jižní Osetii jsou toho jasnou ukázkou. Myslím, že mezinárodní společenství by to mělo mít jednoznačně na zřeteli a nepodporovat separatismus pod rouškou ochrany práv etnických menšin. Abcházie i Jižní Osetie jsou nejen pro gruzínskou církev, ale pro celou Gruzii otevřenými ranami, které se jen obtížně hojí. Následkem etnických čistek muselo více než 300 tisíc Gruzínů opustit své domovy a dosud musí stále čekat na povolení vrátit se domů. Já však hledím na budoucnost optimisticky. I přes obtížnou dnešní situaci existuje stále mnoho smíšených gruzínsko-abcházských a gruzínsko-osetských rodin. Je tedy vidět, že na úrovni běžných lidí mohou pozitivní ukázky společného soužití fungovat. Separatistické tendence jsou vedeny umělými politickými faktory. Pokud by tyto faktory vymizely, prastaré bratrské vztahy mezi našimi národy by mohly být opět obnoveny*“ (Ilja II. 2006).

Stojí za zmínku, že představitelé gruzínské církve nemluví se stejnou intenzitou o odpovědnosti gruzínské strany za rozpoutání gruzínsko-abcházského konfliktu. Nicméně některé výroky o tom, že národní šovinismus je pro společnost negativním a nebezpečným jevem, existují, byť je jejich četnost výrazně nižší než v případě zmiňování abcházského separatismu a ruských zájmů. Ve vánoční epištole z roku 1994 Ilja II. uvádí: „*Toto kázání adresuji všem Gruzínům i negruzínským etnikům obývajícím dnešní Gruzii. Pracujme i žijme klidně, s respektem a láskou k druhým. Národní šovinismus je velmi nebezpečným jevem, který vede k válce, smrti a nekorektním vztahům s těmi druhými. Modleme se k Bohu, aby se naše společnost nevydala touto cestou*“ (Ilja II. 1994).

Nacionalistický diskurz a politizace pravoslavných církví

Obecně vzato, pravoslavné církve na rozdíl od té katolické historicky vyrůstaly z nacionalistických kořenů. Zatímco katolická církev má jediné centrum moci v podobě Vatikánu, pravoslavné církve mají své vlastní patriarcháty pevně spojené s jednotlivými státy. Blízkost pravoslavných církví s národními státy a jejich vládami přirozeně vyvolává potenciál nacionalistického diskurzu uvnitř jednotlivých pravoslavných církví. Úvodní část této podkapitoly se věnuje právě tomuto nacionalistickému diskurzu uvnitř Gruzínské a Abcházské pravoslavné církve. Následně bude pozornost zaměřena na schizma uvnitř Abcházské pravoslavné církve, které způsobuje nejen nízkou míru důvěry mezi oběma

větvemi APC, ale ovlivňuje také rozdílné strategie obou částí APC při snaze o získání autokefality. A jelikož snaha o získání autokefality naráží nejen na zájmy Gruzínské pravoslavné církve, ale také na zájmy Ruské pravoslavné církve, závěrečná část této podkapitoly se týká politicko-mocenských vztahů mezi jednotlivými pravoslavnými církvemi.

Výjma svých pastorálních funkcí představují GPC i APC rovněž politické aktéry, kteří podporují a ve své podstatě i pomáhají utvářet vlastní národní projekt. Představitel APC vysvětluje, že současná náboženská situace v Abcházii je produktem obecného nacionalismu v pravoslavných církvích a důsledkem gruzínské politiky. „*Gruzínská pravoslavná církev je silně nacionalistickou organizací podporující a prosazující ve veřejném prostoru zájmy gruzínských politiků. Velmi silně politizována je však i RPC a křesťanství je bohužel vnímáno jako politická ideologie rovněž v Abcházii. Politici se nás často snaží zatáhnout do vlastních her. My se musíme pohybovat mezi těmito dvěma politizovanými církvemi a domácím politickým prostředím. Nechceme spadat ani pod GPC, ani pod RPC. Z našeho pohledu je pravoslavná církev pouze jedna, a to církev Kristova. Není gruzínská, ruská či abcházská církev, ale jen církev v Gruzii, Rusku či Abcházii. Gruzínská pravoslavná církev se chová jako středověký feudál, který chce kontrolovat určité území. A nutno dodat, že nacionalismus je od 19. století problémem celé ortodoxie. S objevem nacionalismu došlo k politizaci a ideologizaci církve a my nyní pouze sklízíme plody toho, co bylo před přibližně sto padesáti lety zaseto*“ (Rozhovor č. 9 2015).

To, že náboženské záležitosti jsou velmi úzce propojeny s politickými, potvrzuje v rozhovoru i představitel GPC: „*Pokud by abcházští duchovní souhlasili s vizí dějin sdílenou GPC, a sice že Abcházie vždy kanonicky spadala pod jurisdikci Gruzínské pravoslavné církve, ohrozili by tím abcházskou verzi národního příběhu, který je zdrojem politické legitimacy místních elit. Pokud tedy jde o abcházské duchovenstvo i místní politické elity, vyjádření smířlivého postoje ke GPC by se rovnalo politické sebevraždě. Proto se abcházská politická elita i místní církevní představitelé snaží maximálně distancovat od Gruzínské pravoslavné církve*“ (Rozhovor č. 5 2015).

Naopak ve všech prohlášeních vrcholných představitelů Gruzínské pravoslavné církve je obsaženo, že GPC plně sdílí vizí Abcházie v gruzínském národním příběhu jako integrální a nezcizitelné součásti Gruzie. A nutno dodat, že tento postoj GPC k existenci Abcházie coby integrální součásti gruzínského státu je dlouhodobě neměnný (Rozhovor č. 4 2015). Kromě toho Abcházie měla a dodnes má zvláštní roli v gruzínské církevní historiografii. Gruzínští církevní představitelé zmiňují při mnoha příležitostech, že sjednocení Gruzie začalo v Abcházii a Abcházie byla vždy součástí gruzínského duchovního prostoru. Jde o jádrovou oblast gruzínského středověkého státu, který je považován za předchůdce dnešní gruzínské státnosti. Jejich argumentace se opírá o tvrzení, že bohoslužby v Abcházii byly vždy prováděny v gruzínském jazyce, kostely a kláštery jsou postaveny v gruzínském stylu a na jejich vnitřní výzdobě jsou dodnes zachovány gruzínské liturgické motivy a nápisy (Чхартишвили 2015 a Rozhovor č. 4 2015). Ilja II. v rozhovoru pro francouzský časopis *La Croix* v roce 2008 prohlásil: „*Je přirozené, že Gruzie se nikdy nemůže vzdát svého historicky jádrového území. Abcházie je pro nás tak důležitým regionem jako Orleans pro Francii nebo Smolensk, Suzdal a Novgorod pro Rusko*“ (d'Alancón 2008).

Mezi zásadní problémy v abcházsko-gruzínském dialogu prostřednictvím církve patří takřka nulový přímý osobní kontakt představitelů APC a GPC. Dialog mezi abcházskými a gruzínskými církevními představiteli ustal už v průběhu války na počátku devadesátých let 20. století. Na konci války pak museli Abcházii opustit všichni gruzínští kněží a ani gruzínský patriarcha Ilja II., jenž opakovaně žádal o možnost návštěvy Abcházie, povolení ke vstupu od de facto abcházské vlády nezískal (Rozhovor č. 2 2015). Zásadním problémem pro možný mírový dialog mezi pravoslavnými církvemi v abcházsko-gruzínském konfliktu představuje nízká míra důvěry mezi církevními představiteli. Z rozhovorů v roce 2015 vyplynulo, že vzájemné vztahy mezi oběma větvemi Abcházské pravoslavné církve a Gruzínskou pravoslavnou církví jsou založeny na ještě nižší míře důvěry, než jaká

obecně panuje mezi oběma společnostmi (Rozhovor č. 3 2015; Rozhovor č. 7 2015; Rozhovor č. 8 2015). Církevní představitel Svaté metropole Abcházie téma důvěry a ochoty k dialogu komentoval slovy: „Církev by měla být samozřejmě prvním kanálem, který by se měl snažit o znovunavázání vztahů mezi Gruzíny a Abcházy. Není mezi námi Pacifik, jsme sousedé. Situaci v GPC znám dobře, protože jsem v Gruzii v letech 1997–2001 často pobýval a mluvil s mnoha lidmi. Nabádal jsem je k nutnosti podporovat mírové řešení konfliktu, ale byl jsem označen za heretika. Moment, který mě definitivně utvrdil v tom, že má snaha o dialog nemá smysl, byl vpád Čečenců do Kodori v roce 2001. Tehdy jsem žádal představitele GPC, aby pomohli zastavit hrozící eskalaci násilí, ale zůstal jsem zcela nevyšlyšen. Po slovech významných představitelů GPC, že se budou pouze modlit za svou zemi a své lidi, jsem se vrátil do Abcházie. Tehdy jsem u představitelů GPC neviděl vůbec žádné snahy o podporu dialogu a obávám se, že GPC není ani dnes k dialogu připravená“ (Rozhovor č. 9 2015).

Důležitou otázkou, která do značné míry určuje postoje a zájmy Gruzínské pravoslavné církve vůči Abcházii, je od roku 2011 také vnitřní rozštěpení APC na část reprezentovanou Vissarionem Apliou (Abchazskaja Pravoslavnaia Cerkov) a část reprezentovanou otcem Dorofejem (Dorotheem) pod názvem Svatá metropole Abcházie (Svjaščennaja Mitropolija Abchazii).⁵ Obě části abcházské pravoslavné církve požadují autokefalitu. Představitel první větve otec Vissarion Aplia je hlavním představitelem APC. Ačkoliv byl jmenován Gruzínskou pravoslavnou církví, dnes neuznává fakt, že by pod ní Abcházie měla kanonicky spadat, a preferuje užší vazby s Ruskou pravoslavnou církví. Druhá skupina se zformovala kolem duchovních z Nového Afonu a jejich hlavními představiteli jsou archimandrita Dorofej Dbar, David Sarsania a Andria Ampar. Dorofej Dbar vystudoval teologii v Řecku a je znám svými úzkými vazbami na Řeckou pravoslavnou církev. David Sarsania vystudoval teologii v Tbilisi, avšak později se od GPC distancoval a neuznává podřízenost APC pod gruzínskou církev. Představitelé Svaté metropole Abcházie volají po nevměšování do duchovních záležitostí v Abcházii ze strany ruského patriarchátu i GPC a přiklání se k užším vazbám s řeckou církví, přičemž autokefalitu by chtěli získat ze synodu všech pravoslavných církví v Konstantinopoli. Vztahy mezi oběma proudy v APC nejsou v současné době příliš přátelské a Vissarion Aplia prohlásil duchovní z Nového Afonu za nepřátele Ruska i Abcházie (Rozhovor č. 11 2015; Rozhovor č. 12 2015). Ti jej pak naopak vnímají jako člověka, který se primárně snaží prosadit svůj vliv politickými prostředky (Rozhovor č. 9 2015; Rozhovor č. 10 2015).

Složitě téma získání autokefality vysvětluje v rozhovoru ze září 2015 další představitel Svaté metropole Abcházie následovně: „Autokefalitu chápeme pouze jako návrat do původního stavu. Abcházská církev byla totiž autokefální až do roku 1795. Autokefalitu nepožadujeme proto, že bychom byli nacionalisté, ale proto, že v kontextu současných napjatých vztahů s GPC je to pro nás jediný možný nástroj, jak se vrátit k původní podstatě křesťanství. Otázka autokefality musí být projednána na synodu všech pravoslavných církví. I kdyby nás RPC chtěla za autokefální uznat, nemá na to právo. Problémem je, že o tom RPC ani naši politici nemluví. Aby se na synodu mohla řešit otázka abcházské autokefality, musí být splněny tři podmínky: 1) Autokefalita musí být podporována většinou národa; 2) v otázce autokefality musí existovat jednota v církevních kruzích; 3) o autokefalitu musí písemně požádat abcházský prezident“ (Rozhovor č. 10 2015).

Stejný duchovní vysvětluje současnou pozici při naplňování tří zmíněných podmínek pro diskusi o autokefalitě na synodu všech pravoslavných církví. „V otázce státní nezávislosti jsme byli jednotní v referendu v roce 1994 a troufám si tvrdit, že to platí až dodnes. V otázce autokefality ovšem tak jednotní zdaleka nejsme. V roce 2013 jsme sesbírali 70 tisíc souhlasných podpisů pod otázku: Chcete odtržení od GPC? Chcete mít vlastní autokefální APC? A chcete jít cestou řešení této otázky prostřednictvím shromáždění všech ostatních pravoslavných církví? To stále není většina obyvatel Abcházie. Jednota u kněží by měla být téměř stoprocentní. Můj odhad podpory autokefality v Abcházii u kněží

je tak 80 %. V současné době totiž přibližně 20 % kněží v Abcházii představují etničti Rusové pocházející z jižních oblastí Ruska. Ruští kněží k nám přicházejí, a to ačkoliv nesmějí, protože tím porušují kanonické hranice. I tento problém by se měl řešit na synodu. V otázce žádosti prezidenta republiky jsem skeptický. Nevěřím, že by mu Rusové dovolili takový dopis předložit. Kdybych vám tvrdil, že věřím v brzké vyřešení tohoto problému, lhal bych vám. Snažíme se ovšem hovořit s různými církevními představiteli a přesvědčovat je. Nechceme jít tou nejjednodušší cestou, ale spíše cestou složitější. Jde však o jedinou správnou cestu, kterou má smysl se k autokefaliť dostat“ (Rozhovor č. 10 2015).

Nejde však pouze o spory mezi APC a GPC, celý problém ohledně kanonických hranic má rovněž širší mezinárodní konotace. Své zájmy v Abcházii projevují jak GPC a RPC, tak i Konstantinopolský patriarchát. Zástupci gruzínské pravoslavné církve vyjadřují dlouhodobě svou nespokojenost s tím, že zatímco členové GPC byli zbaveni možnosti vstoupit do Abcházie a vykonávat duchovní činnost na tomto území, zástupci Ruské pravoslavné církve v Abcházii působit mohou. Sekretář gruzínského patriarchy, otec Michael Botkovič, říká: „Víme, že kněží z Ruské pravoslavné církve opakovaně vstupují do Abcházie a mají tam mše. Říkají, že jsou jen na dovolené, případně vykonávají pouť po svatých místech. Ve skutečnosti pracují po mnoho let bok po boku abcházských církevních představitelů. Několikrát jsme na narušování kanonického území GPC upozorňovali, ale nestalo se nic. Co s tím můžeme dělat?“ (Basilaia 2015).

Ve zkratce by zájmy jednotlivých církví v Abcházii mohly být formulovány následovně. Gruzínská pravoslavná církev chce udržet Abcházii pod vlastní jurisdikcí. Pro dosažení tohoto cíle gruzínská církev aktivně pracuje na mezinárodní úrovni. Vede jednání s vlivnými pravoslavnými církvemi ve světě, zejména s Konstantinopolským patriarchátem a Ruskou pravoslavnou církví. V rozhovoru z července 2015 gruzínský duchovní vysvětluje, že „pro zachování alespoň fiktivního vlivu gruzínský patriarchát neexkomunikoval osoby v Abcházii, které získaly duchovní vysvěcení v minulosti od GPC, a nezbavil je práva provádět v Abcházii bohoslužby. Jedná se hlavně o Vissariona Apliu“ (Rozhovor č. 5 2015). Ruská pravoslavná církev se snaží současnou situaci v Abcházii zachovat. Protahováním kanonické nejistoty si tak nadále může udržovat vlastní vliv. Když Dorofej Dbar protestoval proti vměšování se RPC do náboženských záležitostí v Abcházii a vyjádřil přání zřídit místní episkopát, byl mu ruskou církví vydán interdikt (Орлова 2013). Konstantinopolský patriarchát vede dlouhodobý spor s RPC o vliv na pravoslavné církve ve světě. Jak poznamenává ve svém článku věnovaném církevnímu konfliktu v Abcházii novinář Demis Polandovi, logika Konstantinopole je nejen kanonická, nýbrž také politická. „Ruská církev má velmi složité vztahy s Konstantinopolí vzhledem k jejich soutěži o získání vedoucí pozice v pravoslavném světě“ (Polandovi 2012).

Z našich rozhovorů vyplynulo, že vztahy mezi GPC a RPC jsou v posledních přibližně deseti letech výrazně lepší než mezi ruskými a gruzínskými politiky. Ačkoliv Rusko oficiálně Abcházii uznalo za nezávislý stát již v roce 2008, RPC nadále prohlašuje abcházské území za teritorium spadající pod kanonické hranice GPC, což vyhovuje jak gruzínské, tak ruské církvi. Ruská pravoslavná církev podporuje podřízení Abcházie pod GPC ne proto, že by byla nějak protiabcházsky naladěná, nýbrž proto, že případná ruská podpora autokefality APC by měla jednoznačně vliv na gruzínský přístup k církvím na Ukrajině, v Bělorusku a v Moldavsku. Gruzínské pravoslavné církvi tak zůstává stále alespoň formální kontrola nad územím Abcházie a výměnou za tuto podporu ze strany RPC se pak GPC nijak nevmešuje do vlivu RPC na Ukrajině (Rozhovor č. 10 2015). V rozhovoru s gruzínským novinářem pak zaznívají obdobná slova: „Ruská pravoslavná církev nemůže podporovat autokefality církve abcházské. Pokud by tak učinila, bylo by okamžitým odvetným krokem ze strany GPC podpora autokefality církvím na Ukrajině a v Moldavsku. V rámci podpory vlastního vlivu se tak obě církve drží v šachu. Mimo toto pragmatické opatření se pak obě dvě stavějí do pozice obhájce tradičních hodnot a bojují proti příchodu

pokleslých hodnot ze Západu. Pouto ochránců tradic je pak poměrně silným sbratřovacím faktorem mezi zástupci GPC a RPC“ (Rozhovor č. 2 2015).

* * *

Na základě námi provedeného výzkumu je možné říci, že úloha pravoslavných církví v procesu budování míru a při transformaci abcházsko-gruzínského konfliktu je poměrně omezená. Limitující faktory lze shrnout do dvou širokých skupin. Zaprvé jsou to faktory identitární. To znamená, jak pravoslavné skupiny v Gruzii a Abcházii vnímají minulost a jak jsou tyto narace z minulosti propojeny s vyhlídkami na budoucnost. Druhý hlavní faktor, který omezuje mírový potenciál GPC a takzvané APC, je založen na politizaci těchto církevních institucí. To je pak propojeno s vnitřními zájmy a technikami udržování a prosazování moci uvnitř obou církevních organizací.

V průběhu staletí hrála Gruzínská pravoslavná církev velmi důležitou roli v životě gruzínských království a knížectví. Proto přirozeně sdílí názory gruzínské historiografie na Abcházii, kterou považuje za nedílnou součást gruzínské historické státnosti. Gruzínská církev také sdílí převažující diskurs existující v Gruzii, který říká, že v letech 1992–1993 byli hlavními viníky konfliktu v Abcházii místní separatisté a *zahraniční aktéři* či *cizí mocnosti*. Pojmy *cizí mocnost* či *zahraniční aktér* je všeobecně označováno Rusko, přestože to implicitně a přímo pojmenováno z úst církevních představitelů GPC nebývá. Po skončení války v Abcházii se představitelé gruzínské církve opakovaně vyjadřovali ve prospěch míru, ale tato prohlášení nevedla k výsledku ve formě spolupráce s představiteli APC, protože GPC byla v Abcházii zcela zdiskreditována následkem válečných událostí. Abcházští duchovní pak nejenže zpochybňují společné dějiny v rámci gruzínského státu, ale velmi negativně se vyjadřují rovněž o vině gruzínské církve v průběhu války v Abcházii. Tvrdí, že gruzínská církev nejen nijak nezastavila krveprolití, ale v mnoha případech gruzínští duchovní rovněž vyzývali k násilným protiabcházským akcím.

Představitelé obou pravoslavných skupin uvnitř APC sdílejí zcela protichůdnou verzi národního příběhu, než je ta gruzínská. V převládajícím diskurzu abcházské historiografie je Abcházie líčena za samostatný útvar, z něhož vyplývají historické nároky na dnešní samostatný abcházský stát, s čímž GPC pochopitelně nesouhlasí. Svůj podíl na konfrontaci mezi gruzínskou církví a pravoslavnými skupinami v Abcházii má rovněž vnitřní snaha v GPC i APC o maximalizaci vlastní moci. Gruzínská církev si nepřeje, aby pastorální správu nad Abchází získala jakákoliv jiná pravoslavná církev, ať už by to byla ruská, řecká, nebo místní, protože by to bylo v Gruzii považováno za ztrátu vlivu. Abcházští duchovní nechtějí naopak udržovat žádné styky s gruzínskou církví, protože ta je ve všeobecném abcházském diskurzu zcela zdiskreditovaná, a legitimizace jakéhokoli typu spolupráce s GPC by přirozeně vedla ke ztrátě prestiže a podpory APC v abcházské společnosti.

Pravoslavné církve v gruzínsko-abcházském konfliktu tak sehrávají více rolí. Nejsou jen náboženskými organizacemi s cílem předávat domácí populaci mírová poselství lásky k bližnímu, nýbrž jsou také politickými aktéry, jejichž aktivity slouží k podpoře národních zájmů. Z rozhovorů rovněž vyplynulo, že představitelé APC a GPC se v současné době spolu vůbec nesetkávají a panuje mezi nimi vysoká míra vzájemné nedůvěry. Proto APC a GPC nedokážou rozvinout svůj mírový potenciál a ani jedna z nich momentálně nepředstavuje vhodný kanál, který by přispíval k usmíření a podporoval budování pozitivního míru.

¹ Gruzínská pravoslavná církev se stala členem Světové rady církví v roce 1963 a byla jím do roku 1997, kdy z této ekumenické komunity vystoupila. Její současný patriarcha Ilja II. byl také jedním z prezidentů WCC, a to v letech 1983–1991. Protože takzvaná Abcházská pravoslavná církev je mimo oficiální eklestickou hierarchii pravoslavných církví, nemůže být členem WCC. Jak ovšem vyplývá z našich rozhovorů s představiteli

APC, křesťanské ideály lásky k bližnímu a absolutní zřeknutí se násilí jsou základními fundamenty, z nichž APC vychází (Rozhovor č. 9 2015; Rozhovor č. 10 2015).

² Veřejná komora republiky Abcházie [Общественная палата Республики Абхазия] je poradním orgánem abcházského prezidenta. Funguje od roku 2007 a k hlavní náplni její činnosti patří veřejná kontrola výkonných orgánů státní správy a místní samosprávy, ochrana práv a svobod občanů a práv občanských sdružení, konzultace s veřejností a připomínkování připravovaných návrhů zákonů (bliže viz Закон Республики Абхазия № 1505-с-ХІV).

³ Více k tématu expertního rozhovoru viz například Flick (2009: 165–169).

⁴ Zviad Gamsachurdia byl prvním demokraticky zvoleným prezidentem Gruzie. Vlády byl zbaven během ozbrojeného státního převratu v průběhu prosince 1991 a ledna 1992. Zviadisty byli označováni jeho přívrženci, kteří se nesmířili s novou vládou Gruzie vedenou Eduardem Ševardnadzem, podnikali sabotážní akce a bránili vládním silám, aby převzaly kontrolu nad západní Gruzii. V následné občanské válce byli zviadisté na podzim 1993 poraženi a samotný Gamsachurdia byl za dosud ne zcela vyjasněných okolností v prosinci 1993 zabit.

⁵ Na konci roku 1993 byl kněz Vissarion Apla (etnický Abcház) zvolen čtyřmi kněžími za hlavního představeného Suchumsko-abcházské eparchie a o pět let později hlavou nově ustanovené Církevní rady Suchumsko-abcházské eparchie (Parulava 2012). V září 2009 požádal Vissarion Apla Moskvu a Tbilisi o schválení autokefality abcházské pravoslavné církve. Tbiliský patriarcha Ilja II. ani moskevský patriarcha Kirill žádost neschválili, přesto došlo k jednostrannému vyhlášení autokefality Abcházské pravoslavné církve. Autokefalita APC však není uznávána ze strany žádné pravoslavné církve. A tak v Abcházii, která je de facto státem mezinárodně uznávaným pouze ze strany Ruska, Venezuely, Nikaraguy a Nauru, existuje Abcházská pravoslavná církev, jejíž kanonické hranice neuznává žádná ze světových církví. Více informací o Abcházské pravoslavné církvi je možno nalézt na webových stránkách <<http://www.aiasha.ru>> a o Svaté metropolii Abcházie na webových stránkách <www.anyha.org>.

Literatura

- Baarová, Barbara (2015): Religious Policy in De facto States of Caucasus: Abkhazia and South Ossetia. In: *SGEM 2015 Conference proceedings*. Bulgaria: Albena, s. 291–298.
- Blakkisrud, Helge – Kolstø, Pål (2012): Dynamics of de facto statehood: The South Caucasian de facto states between secession and sovereignty. *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, No. 2, s. 281–298.
- Carothers, Thomas (1999): Civil society. *Foreign policy*, No. 117, s. 18–29.
- Caspersen, Nina – Stansfield, Gareth (2011): *Unrecognised States in the International System*. London: Routledge.
- Conroy, Kristina (2015): Semi-Recognized States and Ambiguous Churches: The Orthodox Church in South Ossetia and Abkhazia. *Journal of Church and State*, Vol. 57, No. 4, s. 621–639.
- Dahrendorf, Ralf (1995): A Precarious Balance: Economic Opportunity, Civil Society, and Political Liberty. *The Responsive Community*, Vol. 5, No. 3, s. 13–39.
- Дбар, Дорофей (2006): Краткий очерк истории Абхазской Православной Церкви [Krátká esej o historii Abcházské pravoslavné církve]. Новый Афон: Стратофил.
- Дбар, Дорофей (2012): Православная церковь в Абхазии: прошлое, настоящее, будущее [Pravoslavná církev v Abcházii: minulost, současnost, budoucnost]. Новый Афон: Священнная Митрополия Абхазии.
- Dvořáková, Vladimíra (2010): *Evropeizace veřejné sféry*. Praha: C. H. Beck.
- Ehrenberg, John (1999): *Civil Society*. New York: New York University Press.
- Flick, Uwe (2009): *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
- Frear, Tom (2014): The Foreign Policy Options of a Small Unrecognised State: The Case of Abkhazia. *Caucasus Survey*, Vol. 1, No. 2, s. 83–107.
- Hahn, Chris (2004): In the church of civil society. In: Glasius, Marlies – Lewis, David – Seckinelgin, Hakan (eds.): *Exploring civil society: Political and cultural contexts*. London: Routledge, s. 39–69.
- Hoch, Tomáš – Kopeček, Vincenc – Baar, Vladimír (2012): Role občanské společnosti při transformaci separatistických konfliktů na Jižním Kavkaze. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 47, No. 2, s. 5–28.
- Hoch, Tomáš – Kopeček, Vincenc – Baar, Vladimír (2016): Civil Society and Conflict Transformation in De Facto States: The Case of Abkhazia. *Problems of Post-Communism*, s. 1–14 (early view–forthcoming).
- Kakachia, Kornely – Minesashvili, Salome (2015): Identity Politics: Exploring Georgian Foreign Policy Behavior. *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 6, No. 2, s. 171–180.
- Kelman, Herbert (2007): Social-Psychological Dimensions of International Conflict. In: Zartman, William (ed.): *Peacemaking in International Conflict: Methods & Techniques*. Washington, D.C.: US Institute of Peace, s. 61–107.
- Kaviraj, Sudipta – Khilnani, Sunil (2001): *Civil Society: History and Possibilities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kopeček, Vincenc (2016): Political institutions in the post-Soviet de facto states in comparison: Abkhazia and Nagorno-Karabakh. *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. 10, Special issue, s. 73–99.
- Lederach, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C.: US Institute of Peace.

- Mácha, Přemysl (2003): Netolerantní občanská společnost aneb občanská společnost ve světě rozmanitosti. In: Jeník, Zdeněk – Krejčí, Jaroslav (eds.): *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století*. Krmov: Cesta světla.
- Matsuzato, Kimitaka (2009): Inter-Orthodox relations and transborder nationalities in and around unrecognised Abkhazia and Transnistria. *Religion, State & Society*, Vol. 37, No. 3, s. 239–262.
- McDonald, John W. (2002): The Need for Multi-Track Diplomacy. In: Davies, John – Kaufman, Edward (eds.): *Second Track/Citizens' Diplomacy. Concepts and Techniques for Conflict Transformation*. Oxford: Rowman & Littlefield, s. 49–60.
- Miall, Hugh (2004): Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task. In: *The Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.
- Ó Beacháin, Donnacha – Coene, Frederik (2014): Go West: Georgia's European Identity and its Role in Domestic Politics and Foreign Policy Objectives. *Nationalities Papers*, Vol. 42, No. 6, s. 923–941.
- Ó Beacháin, Donnacha – Comai, Giorgio – Tsursumia-Zurabashvili, Ann (2016): The secret lives of unrecognised states: Internal dynamics, external relations, and counter-recognition strategies. *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 27, No. 3, s. 440–466.
- O'Loughlin, John – Kolossov, Vladimir – Toal, Gerard (2014): Inside the post-Soviet de facto states: A comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 55, No. 5, s. 423–456.
- Pehe, Jiří (2004): Občanská společnost v soudobé diskuzi. In: Nekvapil, Václav (ed.): *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru*. Praha: Evropský literární klub.
- Reimann, Cordula (2004): *Assessing the state-of-the-art in conflict transformation*. Berlin: Berghof Research center for Constructive Conflict Management.
- Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (2017): Unrecognized States and Secession in the 21st Century. Cham: Springer.
- Ropers, Norbert (2002): Civil-Society Peace Constituencies. NGO Involvement in Conflict Resolution – Areas of Activity and Lessons Learned. In: Bächler, Günther (ed.): *Promoting Peace: The Role of Civilian Conflict Resolution*. Bern: Staempfli, s. 97–126.
- Salamon, Lester et al. (1999): *Global civil society: Dimensions of the Nonprofit sector*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Walzer, Michael (ed., 1994): *Toward A Global Civil Society*. New York: Berghahn.
- Weingardt, Markus (2007): *Religion Macht Frieden. Das Friedenspotential von Religionen in politischen Gewaltkonflikten*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Werkner, Ines Jacqueline (2010): Religion and its importance in international politics: A case study of 2008 Russian-Georgian War. *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 3, s. 237–247.

Dokumenty

- Basilaia, Ekaterina (2015): Rusuli eklesiis religiuri ekspansiis ucnobi detalebi [Neznámé detaily o expanzivní politice ruské pravoslavné církve]. *Resonancedaily.com*, 31. 8. 2015, <http://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=2&id_artc=26115>.
- Caucasus Research Resource Center (2013): Caucasus Barometer 2013: Georgia. *Caucasus Research Resource Center*, <<http://caucasusbarometer.org/en/cb2013ge/TRUGOCH/>>.
- Чхартишвили, Лела (2015): Объединение Грузии вновь завершится возвращением Абхазии [Sjednocení Gruzie bude ukončeno s návratem Abcházie]. Rozhovor s duchovním představitelem Gruzinské pravoslavné církve Zurabem Mchedlishvili. *Наша Абхазия*, 9. 7. 2015, <<http://abkhazeti.info/news/1436493023.php>>.
- d'Alañon, François (2008): Ilia II: «Il n'y aura pas de paix en Géorgie sans justice». *La Croix*, 18. 9. 2008, <http://www.la-croix.com/Actualite/Monde/Ilia-II-II-n-y-aura-pas-de-paix-en-Georgie-sans-justice-_NG_-2008-09-18-677838>.
- ICG 2006. *Abkhazia today*. ICG Report No. 176. Brussels: International Crisis Group, <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/176-abkhazia-today.pdf>>.
- Ilja II. (1991): Sašobao epistole [Vánoční epištola]. *Orthodoxy.ge*, prosinec 1991, <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/sashobao1991.htm>>.
- Ilja II. (1993): Sašobao epistole [Vánoční epištola]. *Orthodoxy.ge*, prosinec 1993. <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/sashobao1993.htm>>.
- Ilja II. (1994): Sašobao epistole [Vánoční epištola]. *Orthodoxy.ge*, prosinec 1994 <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/sashobao1994.htm>>.
- Ilja II. (1998): Saaghdgomo epistole [Velikonoční epištola]. *Orthodoxy.ge*, duben 1998 <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/saagdgomo1998.htm>>.
- Ilja II. (2005): Sitqva saertašoris konferenciaze „mšvidoba da šemcqnarebloba“, stambuli, 7–9 noemberi 2005 [Úvodní řeč na konferenci „Mír a tolerance“, Istanbul, 7. listopadu 2005]. *Orthodoxy.ge*, listopad 2005. <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/qadagebebi/2005/s07-09-11-2005.htm>>.
- Ilja II. (2006): Sitqva schvadaschva religiebis carmomadgenelta saertašoris samitze, moskovi, 3 ivlisi 2006 [Řeč na summitu představitelů různých náboženských skupin, Moskva, 3. července 2006]. *Orthodoxy.ge*, červenec 2006, <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/qadagebebi/2006/s03-07-2006.htm>>.

- Ilja II. (2009a): Ghia mimartva gaeros generalur mdivans, baton pan gi muns [Otevřený dopis generálnímu tajemníkovi OSN Pan Ki-munovi]. *Orthodoxy.ge*, červen 2009, <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/qadagebebi/2009/s12-06-2009.htm#sthash.TCkWu4vq.dpuf>>.
- Ilja II. (2009b): Sitqva amerikis martlmadidebeli eklesiis metauris, unetaresi ionas opicialur mighebase sapatrarko rezidenciashi [Řeč na setkání nejvyšších představitelů pravoslavných církví v USA]. *Orthodoxy.ge*, říjen 2009, <<http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/qadagebebi/2009/s12-10-2009.htm>>.
- Кучуберия, Анжела (2013): Анкваб попросил Московский патриархат взять под опеку церковь Абхазии [Ankvab požádal Moskevský patriarchát o patronaci nad Abcházskou pravoslavnou církví]. *Кавказский Узел*, 25. 5. 2013, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/224672/>>.
- NEWSru (2013): Будущее своего православия Абхазия связывает с РПЦ, считает представитель абхазского духовенства [Budoucnost náboženství v Abcházii je ve svazku s Ruskou pravoslavnou církví, myslí si abcházský klerik]. *NEWSru*, 28. 5. 2013, <<http://www.newsru.com/arch/religy/28may2013/aplia.html>>.
- OBSE (2013): Canonical Status of the Orthodox Community of Abkhazia and Restoration of an Independent Church of Abkhazia, <<http://www.osce.org/odihr/106640?download=true>>.
- Орлова, Лидия (2013): РПЦ потеряла Новый Афон [Ruská pravoslavná církev ztratila Nový Afon]. *Независимая газета*, 17. 7. 2013, <http://www.ng.ru/ng_religii/2013-07-17/3_new_afon.html>.
- Parulava, Serdžo (2012): Apchazetši arsebuli saeklesio mdgomareobis samartlebrivi analizi [Právní analýza současného stavu církve v Abcházii]. *Orthodox Theology*, 27. 9. 2012, <<http://www.orthodoxtheology.ge/afxa-zetisproblema/>>.
- Polandovi, Demis (2012): Kartulapchazuri konfliktis religiuri aspekti [Náboženský aspekt gruzínsko-abcházského konfliktu]. *Liberali.ge*, 25. 12. 2012, <<http://liberali.ge/articles/view/2894/qartulafkchazuri-konfliktis-reli-giuri-aspekti>>.
- Rozhovor č. 1 (2015): Rozhovor s představitelem gruzínské neziskové organizace. Tbilisi, 30. června 2015.
- Rozhovor č. 2 (2015): Rozhovor s gruzínským novinářem. Tbilisi, 30. června 2015.
- Rozhovor č. 3 (2015): Rozhovor s představitelkou gruzínského ministerstva pro usmíření a občanskou rovnost. Tbilisi, 1. července 2015.
- Rozhovor č. 4 (2015): Rozhovor s představitelkou gruzínské neziskové organizace. Tbilisi, 2. července 2015.
- Rozhovor č. 5 (2015): Rozhovor s představitelem Gruzínské pravoslavné církve. Tbilisi, 3. července 2015.
- Rozhovor č. 6 (2015): Rozhovor s gruzínským akademikem. Tbilisi, 3. července 2015.
- Rozhovor č. 7 (2015): Rozhovor s bývalým ministrem zahraničních věcí Abcházie. Suchumi, 31. srpna 2015.
- Rozhovor č. 8 (2015): Rozhovor s představitelkou abcházské neziskové organizace. Suchumi, 1. září 2015.
- Rozhovor č. 9 (2015): Rozhovor s představitelem Abcházské pravoslavné církve. Nový Afon, 2. září 2015.
- Rozhovor č. 10 (2015): Rozhovor s představitelem Abcházské pravoslavné církve. Nový Afon, 2. září 2015.
- Rozhovor č. 11 (2015): Rozhovor s představitelkou abcházské neziskové organizace. Suchumi, 4. září 2015.
- Rozhovor č. 12 (2015): Rozhovor s představitelkou Veřejné komory Abcházie. Suchumi, 7. září 2015.
- World Council of Churches (1948): 1st WCC Assembly, Amsterdam 1948, <<http://archives.wcc-coe.org/Query/detail.aspx?ID=69775>>.
- Закон Республики Абхазия № 1505-с-ХІV «Об Общественной палате Республики Абхазия» [Zákon Republiky Abcházie č. 1505-с-ХІV „o Veřejné komoře republiky Abcházie“]. <http://presidentofabkhazia.org/upload/iblock/0b2/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%BE%D0%B1_%D0%9E%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B5_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%90%D0%B1%D1%85%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%8F_2015_03_31_13_14_41_720.pdf>.

Poznámka

Publikace vznikla v rámci projektu 15-09249S – „De facto státy v severní Eurasii v kontextu ruské zahraniční politiky“, který byl podpořen Grantovou agenturou České republiky. Autoři by chtěli poděkovat dvěma anonymním recenzentům a redakci časopisu *Mezinárodní vztahy* za podnětné komentáře a připomínky, jež přispěly ke zkvalitnění výsledné podoby textu.

Ruský svět a neoeurasianismus: dvě strany jedné mince

JAROSLAV KURFÜRST

The Russian World and Neo-Eurasianism: Two Sides of the Same Coin

Abstract: Borders, sovereignty and power in the post-Soviet space occupy the center of the Russian geopolitical discourse, which has been striving for the whole quarter century from the collapse of the USSR for its political reconceptualization and reterritorialization. Two key civilizationist concepts, the Russian World and neo-Eurasianism, play prominent roles in the Russian formal, imagined and practical geopolitics. The two concepts have different geneses and accents but also many identical characteristics. The article focusses on the contrast of the two concepts, and documents their differences and similarities from the conceptual-structural, cognitive-geographical and ideological point of view as well as from the perspective of their practical expression in Russian domestic and foreign policy. The comparison concludes with the finding that both concepts represent complementary instruments of Russian internal consolidation and the building of the Russian sphere of influence in the post-Soviet space through the mobilization of various communities and ideological patterns.

Key words: Russia, Russian World, neo-Eurasianism, geopolitics, civilizationism, post-Soviet space.

Rozpad SSSR coby subjektu mezinárodní politiky a geopolitické reality vedl k i rozpadu komunity, již pojil „společný osud“ sevřený dogmatickou komunistickou ideologií a autoritářským státem. V postsovětském prostoru se rychle obnovovaly původní předsovětské identity. Identita ruské společnosti však byla destabilizována (Billington 2004), a to i přesto, že se stala etnický kompaktnější.¹ Příčinou byla skutečnost, že ruské etnikum se v SSSR identifikovalo převážně se svazem a samotná ruská identita se příliš nerozvíjela (Zevelev 2009), respektive byla jinak teritorializovaná. Její ztracenou součástí byla i prestiž globální velmoci, jež byla mocenským i ideologickým centrem bipolárně rozděleného světa a jejímž smyslem byla soutěž se Západem. Historie postsovětského Ruska je proto také příběhem o kompenzaci rozpadu mnohonárodního společenství, o snaze obnovit centralitu a prestiž státu i o hledání nového jednotícího narativního ideálu, který by mu nabídl nový smysl. Součástí těchto procesů byla také mentální reteritorializace fragmentovaného postsovětského prostoru, která reagovala na reálnou změnu politické mapy. V průběhu tohoto hledání a na pozadí reálného historického kontextu pronikal patriotický diskurz stále hlouběji do struktur státu. Kolaps univerzalistické ideologie marxismu-leninismu vedl k hledání alternativy, již patriotické síly v Rusku nacházely v myšlence vlastní civilizace – komunity založené na kolektivitě sahající za horizont jednoho národa i státu. Ruský kontext je však komplikován tím, že carská a sovětská geopolitická realita vnucovala společnou identitu i komunitám sousedních civilizací a utvářela zdání „transcivilizační civilizace“, v níž geopolitická realita konfrontovala a překonávala citové vazby

kulturní identity (Bassin 2007). Podstatou každé civilizace je přitom existence přirozené „zóny sociokulturní prestiže“ (Collins 2001), držící pohromadě díky měkké síle charismatu civilizačního jádra. Toto charisma SSSR ztratil a Rusko nezískalo. I z tohoto důvodu se do této agendy zapojil stát, který v Rusku vždy kreativně formoval společenský diskurz i geopolitické představy a pro své cíle používal esencialistických argumentů. Tento fenomén nazvala Anne Clunanová „*aspiračním konstruktivismem*“ (Clunan 2009: 22), jehož tradičním projevem je imperiální, respektive „*civilizační nacionalismus*“ (Verkhovskii – Pain 2015). Na koncept státu-civilizace odkazoval Vladimir Putin ve své předvolební stati z roku 2012, kde uvedl: „*Velikou misí Rusů je sjednocovat a upevňovat civilizaci [...] do takového typu státu-civilizace, kde nejsou nacisti a princip rozlišování na naše a cizí a kde se společnost definuje společnou kulturou a hodnotami. Taková civilizační identita je založena na zachování ruské kulturní dominance, jejímž nositelem nejsou jen etničtí Rusové, ale všichni nositelé této identity bez ohledu na národnost*“ (Путин 2012). Postsovětský ruský geopolitický a civilizacionistický diskurz usiloval o konceptuální konkretizaci civilizační vize. Koncepty neoeurasianismu a ruského světa jsou produkty této diskuse.

V této stati se budeme věnovat srovnání obou konceptů, které nabízejí zemím v postsovětském prostoru integrační rámec (alternativní ke spolupráci se Západem), a svým záběrem postsovětský prostor dokonce přesahují. Neoeurasianismus i ruský svět jsou na jedné straně ideovými geopolitickými konstrukty, zároveň však splňují i definici politické neformální struktury. Cílem textu je ukázat na příkladu těchto dvou nejvýraznějších geopolitických konceptů v současném Rusku, jak vládní i nevládní patriotický diskurz ospravedlňuje a legitimizuje ruské ambice regionální hegemonie a vybudování sféry vlivu. K dosažení tohoto cíle nám pomůže kontrast konceptů. Jeho prostřednictvím si přiblížíme jak rozdílnost/podobnost obou konceptů, tak i distribuci jejich rolí a funkcí v ruské zahraniční i vnitřní politice s ohledem na jejich schopnost oslovovat různé komunity v Rusku i v postsovětském prostoru různými narativy.

Oba koncepty budeme strukturovat v několika rovinách. První rovinou bude představovaná geografie, jejímž prostřednictvím koncepty reteritorializují politický prostor. Druhou rovinou bude ideologické zázemí obou konceptů a třetí bude tvořena reálnými projevy konceptů v praktické politice. Do všech těchto tří rovin se promítá provázanost geopolitiky, geoeONOMIKY a geokultury (Rozov 2012). Zároveň jsou oba koncepty strukturovány variabilními interpretacemi, které je ideologicky rozvrstvují od umírněných směrů zaměřených na spolupráci až po radikální imperiální, revizionistické a militantní vize. Jednotlivé roviny i interpretační rozvrstvenost využijeme při strukturování textu. Postupovat budeme ve třech krocích. Abychom zajistili srovnatelnost obou konceptů, oba nejprve jasněji vymezíme a seznámíme se s jejich genezí. Po tomto vymezení se ve druhém kroku pustíme do komparace. Jak jsme naznačili výše, komparaci členíme do tří celků: první se bude věnovat geografickým reprezentacím v jejich různých vrstvách, druhá se zaměří na ideové a filozofické zázemí obou konceptů a třetí se bude věnovat projekci obou konceptů do praktické domácí i zahraniční politiky. Komparace bude probíhat synchronně s tím, že koncepční a ideový základ porovnáme v celém čtvrtstoletém postsovětském období, zatímco jeho vyjádření v praktické politice budeme přednostně sledovat v desetiletém období 2007²–2017. V posledním kroku výsledky komparace shrneme, vizualizujeme a zobecníme.

Primárními daty budou především diskurzivní projevy ideových tvůrců obou konceptů. V případě ruského světa půjde především o soubor textů v redakci Vjačeslava Nikonova „Smysly i cennosti Russkogo mira“ (Никонов 2010) z webu nadace Russkij mir. Odkazovat budeme i ke starším textům dokumentujícím původ konceptu z webu *Russkij archipelag* a publikacím podpořeným nadací Russkij mir. Cenným doplněním budou sekundární zdroje. V případě neoeurasianismu budeme za primární ideové zdroje považovat práce jeho klasiků Alexandra Dugina, Alexandra Panarina, Viktora Iljina a některých dalších.

K nim přiřadíme umírněnější diskurzy a také sekundární zdroje. Praktickou rovinu obou konceptů bude tvořit jejich projekce do domácí i zahraniční politiky Ruska, která se odráží v koncepcích, diskurzivních projevech oficiálních autorit ruského státu či Ruské pravoslavné církve (RPC). Materializuje se také například v činnosti nadace Russkij mir nebo budování Eurasijské ekonomické unie.

Pro další práci bude užitečné mít na paměti, že výraz *ruský svět* může znamenat nejen geopolitický koncept, který je předmětem komparace, ale může být i pouhou metaforou pro přítomnost ruského živlu ve světě (v tomto smyslu ho nalezneme v historických pramenech včetně například díla Dostojevského či v názvu časopisu vydávaného v 19. století). V obou případech se obsah výrazu mírně liší. Tato distinkce je ve stati pouze kontextuální a je ponechána čtenáři. Explicitně však v textu odlišíme třetí význam sousloví *ruský svět* – stejnojmennou nadaci, kterou budeme označovat přepisem *Russkij mir*.

VYMEZENÍ KONCEPTŮ: JEJICH GENEZE A STRUKTURA

Oba koncepty navazují na ruskou identitární diskusi, jež probíhala od první poloviny 19. století a ve vazbě na geografickou expanzi ruského impéria, změny paradigmatického kontextu i okamžité geopolitické souřadnice (Kurfürst 2017b) se vyvíjela od slavjanofilství přes panslavismus a byzantinismus k eurasianismu ruských emigrantů ve dvacátých a třicátých letech 20. století (Neumann 1996; Laruelle 2008). Oba koncepty však implicitně navazují i na odkaz Sovětského svazu, a to jak geograficky, tak východisky založenými na přesvědčení o existenci komunity společného osudu.

Kořeny neoeurasianismu

Myšlenková podstata téměř zapomenutého exilového hnutí eurasianismu byla ještě v době existence SSSR oživena „posledním eurasijcem“ Lvem Gumiljevem. Jeho teorie „etnogeneze“, „superetnicity“ a „civilizační pasionarity“ byla pokusem o vytěsnění zřejmě civilizační heterogenity SSSR, proti níž postavila jednotliví etno-civilizační vizi opírající se především o geografický determinismus, alternativní k ideologii marxismu-leninismu. Současný neoeurasianismus vyrostl z tohoto podhoubí. Již na konci osmdesátých let byla sovětská alternativní intelektuální scéna bohatá na radikální hnutí soustředěná na národní myšlenku – od národních bolševiků až po spolky koketující s nacistickou symbolikou (Laqueur 2016: 120). Po rozpadu SSSR projevovala patriotická část ruského intelektuálního prostředí nesouhlas se snahou vlády o integraci Ruska do struktur Západu a volala po „vlastní cestě“ (Pantin 2010). Zatímco prozápadní diskurz ovládly narativy o návratu k evropské či euroatlantické civilizaci (Smith 1999), ruští patrioté strukturojící svět bipolárně znovu objevovali eurasianismus jako geografický protibraz euroatlantisumu. Neoeurasianismus nabídl program přetvoření Ruska v eurasijskou geopolitickou entitu, jejímž východiskem ve vztahu k vnějšímu světu by byla imperiální politika (Kerr 1995).³ Koncept do jisté míry sloužil jako ideologická a identitární náhrada marxismu-leninismu (Кайзер – Кляйнеберг 2003). Počátkem devadesátých let se začaly neoeurasianistické ideje formovat kolem antisemitské publicistiky časopisu *Pamjat'* (Paměť) a nacionalistické a ultrakonzervativní publicistiky časopisu *Děň* (Den), založených ještě před rozpadem SSSR (Laruelle 2004). *Děň*, jenž publikoval články o novém eurasijském impériu, byl pro názory hraničící s fašismem v roce 1993 zakázán. Editori jej proto přejmenovali na *Zavtra* (Zítřka) a pod tímto názvem je vydáván dosud. Stránky těchto časopisů byly líhní neoeurasianismu coby novodobé spojnice mezi ruskou krajní levicí a krajní pravicí (Clover 1999). Jejich společným jmenovatelem byla oddanost myšlenky geografické a civilizační jednoty SSSR. Mezi hlavní osobnosti patřili šéfredaktor Alexandr Prochanov a jeho tehdejší zástupce Alexandr Dugin, který se rychle stal hlavní osobností radikálního neoeurasianismu a ruské geopolitiky. Dalšími propagátory byli Vadim Kožinov, Šamil Sultanov, jehož lze zařadit nejspíše mezi stoupence neosovětismu, obdivovatel Stalina Sergej Kurgin a radikální islámský filozof Gejdar Džemal – již od konce sedmdesátých let

soupутník Dugina z okultistických kroužků (Laruelle 2015c). K těmto radikálním postavám se přidal profesor Moskevské státní univerzity Alexandr Panarin, který se z pozic přesvědčeného zapadníka v osmdesátých letech posouval k postojům blízkým evropské nové pravici (Peunova 2008). Stoupenci radikálního neoeurasianismu postupně získávali prostor ve veřejném diskurzu. Nebyli však sami, kdo rozvíjel eurasijské myšlenky.

Paralelně se rozvíjel i oficiální neoeurasianismus, který se snažil zapojit eurasijskou myšlenku do diskurzu o zahraniční politice. Představoval Rusko jako subjekt mezinárodních vztahů odlišný od Západu – s jinými geopolitickými a bezpečnostními zájmy (Smith 1999). Myšlenku považoval za legitimní i prozápadní ministr zahraničí Andrej Kozyrev, podle nějž mělo být Rusko „*silnou (ale normální) eurasijskou mocností ve všech aspektech tohoto pojmu – evropském, asijském, sibiřském a dálnovýchodním – mocností, která ve svém domácím životě vyvrací pesimistické proroctví Rudyarda Kiplinga o tom, že Východ a Západ se nikdy nesetkají*“ (Kozyrev 1992). Jeho představa však byla součástí liberální doktríny. S vizí rozdílné civilizační identity, než je evropská, přišli zahraničně-politický poradce prezidenta Jelcína Sergej Stankevič s tehdejšími šéfy Služby zahraniční rozvědky Jevgenijem Primakovem, kteří s podporou představitelů silových struktur označovali Rusko za „*specifickou eurasijskou mocnost*“ (Tsygankov 2007: 384). Do hlavního proudu ruské zahraniční politiky začaly tyto názory pronikat až po jmenování Primakova na pozici ministra zahraničních věcí v roce 1996. Primakovova doktrína multipolárního světa znamenala posílení eurasijského vektoru, jenž navázal na posun ve vnímání Asie ve světle srovnání ekonomického neúspěchu prozápadního pokusu ruské transformace, a naopak úspěchu modelu ekonomického rozvoje řady asijských států (Кайзер – Кляйнеберг 2003), především Číny, která nepřijala západní koncept demokracie, a přesto zahájila rychlý a dlouhodobý růst. Primakovova doktrína také aktivizovala diskusi o integraci v postsovětském prostoru. Oficiální eurasianismus poté pomalu konvergoval s radikálním neoeurasianismem od druhého prezidentsví Vladimira Putina. Klíčovým momentem sblížení oficiální agendy státu a programu radikálního neoeurasianismu bylo zveřejnění předvolebního stanoviska Vladimira Putina v roce 2011 pod názvem „*Novyj integracionnyj projekt dlja Jevrazii – buduščee, kotoroe roždajetsja segodnja*“ (Nový integrační projekt pro Eurasii – budoucnost, která se rodí dnes), v níž přislíbil vytvoření Eurasijské unie do roku 2015 (Путин 2011).

Struktura neoeurasianismu

Jak jsme již naznačili výše, neoeurasianismus byl od počátku strukturován na více proudů (Laruelle 2008: 84). Graham Smith tento pluralismus typologizoval do škol *demokratických etatistů, eurasianistů nové pravice a eurasijských komunistů* (Smith 1999). Tři směry identifikovali i Kleinberg a Kaiser, když eurasianismus rozdělili na *umírněný, etatistický a nacionálně-konzervativní* (Кайзер – Кляйнеберг 2003). Radikální neoeurasianismus a neokomunismus jsou v jejich pojetí považovány za jednu nacionálně-konzervativní školu. Tento přístup sdílejí i další autoři (O'Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov 2005). Tsygankov vyšel v jedné z typologií z konečného cíle: neoeurasianismus zaměřený na rekonstrukci postsovětského prostoru (například Zjuganov a Nartov) označil za *modernizátorský* (Tsygankov 1998), jinde také za *civilizacionismus* (Tsygankov 2003), zatímco neoeurasianismus zaměřený na vytvoření mnohem většího impéria, než byl SSSR, považuje za *hard line eurasianismus* (Tsygankov 1998) jinde také za *expansionismus* (Tsygankov 2003). Novější typologie rozlišují například mezi *pragmatickým eurasianismem, intercivilizačním eurasianismem a neoeurasianismem* (Antonovič 2013). Skutečností je, že neokomunistické či lépe neosovětské a radikálně konzervativní až fašistické proudy v mnohém splývají. Ostatně neoeurasianismus považuje řada autorů za substituci sovětismu a „eurasijský národ-civilizaci“ za alternativu „sovětské civilizace“ (Shlapentokh 2013). S pronikáním oficiálního neoeurasianismu do ruské zahraniční politiky začalo vznikat i ideové zázemí umírněného neoeurasianismu, jehož proudy předseda umírněného

Eurasijského hnutí Ruské federace Jurij Kofner klasifikuje jako *obrozený eurasianismus* (rozvíjející myšlenky klasické školy), *pragmatický neoeurasianismus* (zaměřený na integraci v rámci Eurasijské ekonomické unie), *levicový eurasianismus* a *nové skytství*. Přiznává i existenci radikálního neoeurasianismu, vůči němuž se ostře vymezuje. Z podrobnějšího prozkoumání těchto směrů vyplývá, že umírněný neoeurasianismus nenabízí originální ideový rámec, jen politickou agendu, kterou tvoří: „*podpora procesu eurasijské integrace, kurzu Vladimira Putina, vnímání celistvosti eurasijské historie a geografie, existence samostatné eurasijské civilizace a odmítnutí neoliberalismu a zapadnictví*“ (Кофнер 2013). Tento směr je tedy jen politickým doplňkem oficiálního neoeurasianismu. Proto budeme v další komparaci pracovat jen s termíny *oficiální neoeurasianismus* a *radikální neoeurasianismus*. Jejich vztah měl proměnlivou dynamiku. Radikální neoeurasianismus proti oficiální zahraniční politice nejprve útočil. S jejím příklonem k etatismu však začala mezi oběma diskurzů vznikat implicitní vazba, kterou posilovala změna ruského politického prostředí. Oficiální neoeurasianismus postupně akceptoval civilizační narativy do té míry, že se dostaly do oficiálních dokumentů státu. Přestože ruská zahraniční politika nikdy explicitně nepřijala ideologický základ radikálního neoeurasianismu, konvergence obou směrů je zřejmá (Pryce 2013; Antonovič 2013).

Geneze konceptu ruský svět

Pokud bychom hledali intelektuální kořeny konceptu ruský svět, vydali bychom se ze stejného bodu identitární emancipace Ruska vůči Evropě/Západu, avšak nenásledovali bychom geografickou linii eurasianismu, ale sledovali bychom konstrukty kulturní – národní, etnické, náboženské a jazykové, přítomné v podobě panslavismu, neoslavjanofilství i „oficiálního nacionalismu“ Ruska a vlastně i SSSR. V očích řady Rusů byl ruským světem i Sovětský svaz a ruská diskuse v devadesátých letech se snažila uspokojit intelektuální poptávku po zašlém společenství a „území nostalgie“ (Zamiatin 2008). Její součástí byl i střet mezi stoupenci supranacionálního státu a ruského etnického nacionalismu s vizí „Ruska Rusů“. Ruský stát správně rozeznal v etnickém nacionalismu odstředivý potenciál pro multietnickou a multikonfesionální Ruskou federaci a začal posilovat představu o civilizační jednotě – širším společenství ruského světa. Podmínkou tlumení etnického nacionalismu byla péče o nově vzniklou diasporu: téměř čtvrtina Rusů se ocitla po rozpadu SSSR v cizině a z nich polovina v sousedních zemích (Zevelev 2009). Politikou vůči diaspoře se již v devadesátých letech začala zabývat vláda, Ruská pravoslavná církev (RPC) i občanská společnost, jež hledaly možnosti obnovy vazeb s touto komunitou. Do diskuse o rozděleném národě se zapojili i intelektuálové. Předseda Rady pro zahraniční a obrannou politiku Sergej Karaganov navrhl problém převrátit ve výhodu a zahraničněpolitický nástroj pro prosazování ruských zájmů, čímž formuloval politiku později označenou za Karaganovovu doktrínu (Pryce 2013; Maliukevicius 2013). Definice „ruskosti“ byla systematicky zbavována etnické interpretace a vláda mobilizovala ruskou supranacionální vizi. Koncept ruského světa vzešel z hledání nové identity i snahy o obnovu vazeb po rozpadu SSSR.

Za autora konceptu je považován Pjotr Ščedrovickij, který se v roce 1995 ve Fondu efektivní politiky Gleba Pavlovského věnoval tématu ruské identity. Po řadě statí a diskusí se termín „ruský svět“ objevil v roce 1997 v textu, který Ščedrovickij napsal s Jefimem Ostrovským, „Orel razpravljajet krylja. 1111 znakov 1111 dněj do Novogo Tysjačiletija“ (Orel roztahuje křídla. 1111 znaků 1111 dnů do nového tisíciletí), kde autoři volají po novém začátku a obnově vazeb mezi Rusy: „*My Rusové jsme mnohonárodní národ, který nepojí krv. Rusy – účastníci ruského světa – pojí společný osud*“ (Щедровицкий – Островский 1997). Oba autoři se inspirovali také sborníkem statí Michaila Geftera *Mir mirov* (Svět světů). Podle Geftera vedl rozpad SSSR ke „světu světů“, přičemž všechny se chtějí navzájem odlišovat. Rusko proto „*musí učinit významný krok: uznat, že budoucnost není světová komuna ani supervelmoc, ale pouhý vlastní svět ve světě světů*“

(Гедреп 1995). Tuto myšlenku přijali Šchedrovickij a Ostrovskij do svých úvah a v roce 1999 publikovali další stat' „Strana, kterou nebylo“ (Země, která neexistovala). V ní se soustředili na myšlenku utváření image Ruska ve světě sociální konstrukce a „výroby dojmů“, které se stávají realitou. Do vytvoření ruského světa zapojili marketing, mediální technologie, postupy informační války, metody síťového šíření informací. Ruský svět je podle nich „*síťovou strukturou velkých a malých společenství hovořících, tedy i myslících a jednajících, ruský*“ (Щедровицкий – Островский 1997). Do ruského světa zahrnuli představu Ruska mimo Rusko a koncept pojali jako globální „metaprojekt“ (Laruelle 2015b). Jejich východiskem byla zmíněná teze, že „*na území vyznačeném administrativními hranicemi Ruska žije méně než polovina obyvatel ruského světa*“ (Щедровицкий – Островский 1999). Podle obou autorů je hlavní výzvou Ruska obstat' ve střetu o dědictví SSSR a východního bloku, vedeném humanitárně-technologickými prostředky na bojišti geoeconomiky a geokultury „*za rozšíření systémů spojení mezi bojujícími státy s lidmi obývajícími svět světu*“ (Щедровицкий – Островский 1999). Oba autoři vykreslili svět, jehož obyvatelé jsou rozděleni síťově organizovanými systémy vazeb a civilizačních loajalit. K utváření image Ruska i jeho posilování považovali za nutné rozvinout nový systém spojení mezi obyvateli ruského světa. Předpokladem „navázání spojení“ je však jazyk, a proto srovnávali koncept s frankofonií či Commonwealthem (Градировский – Межуев 2003). Jakkoli je toto srovnání s mezivládními postkoloniálními projekty neudržitelné, důraz na postavení ruštiny jako *lingua franca* širšího postsovětského prostoru se stal základem strategie.

Myšlenkové zázemí konceptu tvoří texty o ruském světě, geopolitice, geoeconomice a geokultuře soustředěné na webu *Russkij Archipelag – setěvoj projekt russkogo mira* (Ruské souostroví – síťový projekt ruského světa). Koncept brzy našel cestu do administrace prezidenta, která hledala nové nástroje a metodologii použití měkké síly, jež by nahradila zhroutené nástroje sovětské propagandy. Po porážce SSSR nevojenskými prostředky si totiž koncept *soft power* v Rusku získal mimořádnou popularitu. Impulzem pro ofenzivu „měkkou silou“ byla oranžová revoluce na Ukrajině, kterou kremleští politici technologové interpretovali jako „*porážku Ruska ze strany Západu, který měl efektivnější politické technologie*“ (Laruelle 2015b; Etkind – Shcherbak 2008). Po ní byla zahájena rozsáhlá operace formování nástrojů informačního působení na okolní svět s cílem navázat spojení s maximálním počtem osob s důrazem na mládež, média a elity (Lough et al. 2014). Důraz na jazykové spojení vedl kremelské politické technology k myšlence vytvořit jednotný informační, jazykově propojený prostor s cílem ovlivnit narativy a interpretace událostí a vysílat signály do okolních „světů“ multipolárního světa. Založení nadace Russkij mir v roce 2007 bylo součástí této ofenzivy. Ekvivalentem Putinovy stati oznamující projekt Eurasijské unie je v případě ruského světa jeho projev ve federálním shromáždění z roku 2007, kde uvedl, že „*ruský jazyk [...] je živým prostorem mnohamilionového ruského světa, který je samozřejmě výrazně větší než samotné Rusko*“ (Путин 2007). Dva měsíce poté byla vytvořena nadace Russkij mir (Никонов 2010: 4), v jejíž správě i grantové radě získala místo RPC, která se zapojila se do aktivní spolupráce s ministerstvem zahraničních věcí (Blitt 2011).

Struktura konceptu ruský svět

Dnešní koncept ruského světa má čtyři hlavní ideové osy – jazykovou, konfesionalní, historickou, která je často interpretována metafyzicky jako „společný osud“, a neostrou osu geografickou. Ruský svět má stejně jako neoeurasianismus také dvě tváře – ideologickou a praktickou. Obě se však vyvíjely současně a spojení mezi nimi je bezprostřední. Přesto i zde existuje napětí mezi ideologickým zázemím konceptu dominovaným patriotickými imperiálními a konzervativními narativy a činností nadace Russkij mir coby nástroje ruské veřejné diplomacie, jehož deklarované aktivity směřují k podpoře výuky ruského jazyka a propagaci ruské kultury (Maliukevicius 2013). Podle ředitele nadace

Russkij mir utvářelo koncept několik myšlenkových škol – geopolitická, geoeconomická a geokulturní (Никонов 2010: 5). Geopolitickou představovali Alexandr Dugin a Vadim Cymburskij, jehož „Ostrov Rusko“ byl izolovaným ruským světem (Цымбурский 2007), zatímco Duginovy vize spočívaly ve spojení postsovětských států s cílem posílit pozici ruského světa v multipolárním světě a Eurasii (Дугин 2005). Geoeconomickou vizi představili Ščedrovickij a Alexandr Něklessa, kteří hovořili o „*ruském geoeconomickém světě*“, jenž zahrnoval i ruské specialisty v oblasti vysokých technologií, kteří by mohli pomoci Rusku napojit se na finanční a technologické zdroje Západu (Щедровицкий 2000b). Třetí školu představuje již zmíněné geokulturní paradigma Gradirovského a Mežujeva. Přestože geokulturní složka je dominantní, podstata činnosti nadace Russkij mir integruje geopolitické, geoeconomické i geokulturní cíle a spočívá v budování sítě vztahů se všemi, kteří jsou ochotni být součástí ruského světa.

PŘEDSTAVOVANÉ GEOGRAFIE: KONTRAST GEOGRAFICKÝCH REPREZENTACÍ

Společnou tezí obou konceptů je existence civilizací jako aktérů dějin (Laruelle 2004). V tomto rámci dochází k popření teze o Rusku jako součásti Evropy a postulaci civilizační autonomie. Oba koncepty považují stav po rozpadu SSSR za neuspokojivý a vycházejí z toho, že „*historické Rusko (ruská civilizace) je rozbito na několik úlomků – nezávislých států, z nichž Ruská federace je tím největším kouskem, a hlavním úkolem ruského světa pro první třetinu 21. století je ruská reintegrace*“ (Бабурин 2011: 16). Oba koncepty se proto snaží konstruovat paralelní představovaná teritoria i komunity, k jejichž obrazům by měla směřovat ruská politika. Ruská mentální geografie koncentricky strukturuje „ruskou civilizaci“ na národní jádro obklopené imperiálním areálem (Миллер 2005). Ten je v případě ruského světa i neoeurasianismu strukturován na různé úrovně periferie. V této části nejprve srovnáme strukturu představované geografie obou konceptů a následně se budeme věnovat metaforickým významům a estetizaci geografie. Součástí neoeurasianismu i ruského světa je totiž i mobilizace geografických mýtů a spirituality promítajících se do svérázné sakrální geografie, k níž se někteří autoři ve vztahu k oběma konceptům uchylují. Jejím prostřednictvím jsou Eurasie i ruský svět poutány k metakulturnímu prostoru – místům paměti „ruské civilizace“ a objektům duchovní geografie. V pracích neoeurasianismu nalezneme četné metafory, biologické obrazy „těla“ či „organismu“ Ruska, vycházející z geografického determinismu.

Geografické vrstvy neoeurasianismu

Základními jednotkami, s nimiž pracuje neoeurasianismus, jsou státy, které prostоровě integruje do tří základních geografických obrazů. Výchozím teritoriím je současné území Ruska, které je geopoliticky vymezeno vůči Evropě i Asii a svázáno s kontinentální identitou, jež nabývá kulturních a civilizačních významů. Rusko je označováno za civilizační jádro odpovědné za organizaci a stabilitu postsovětského regionu (Tsygankov 2007: 43). Druhým geografickým obrazem je jakési „ideální Rusko“, ztotožňované přibližně s Ruským impériem, SSSR či Heartlandem odkazujícím na Mackinderovu vizi mytologizovaného jádra Eurasie, které má šanci na světovládu (Bassin – Aksenov 2006). Teorie Heartlandu je využívána jako způsob předjímání návratu k velmocenskému statusu, k němuž Rusko odsuzuje sama geografie (Kolossova – Turovsky 2001). Postsovětský prostor (často bez pobaltských států) je zasazen do kontextu třetí představované geografické vrstvy – celé Eurasie. Vůči ní se různé postavy neoeurasianismu chovají různě. Žirinovskij navrhuje sérii anexí a sní „*o dni, kdy si ruští vojáci omyjí holinky v Indickém oceánu a navždy se převléknou do letních uniforem*“ (Smith 1999). Jeho někdejší politický soupeř Alexandr Mitrofanov byl pouze přesvědčen, že „*Rusko se musí stát centrem krystalizace jednotného eurasijského kontinentálního bloku*“ (Митрофанов 1997: 160). Cílem Duginovy megalomanské vize je eurasijské impérium dominované Ruskem, které „*má k jeho vytvoření jako jedině předpoklady – eurasijské*

území, civilizační univerzalismus, multietnický a multikonfesionální charakter a imperiální podstatu“ (Дугин 1999: 191). Eurasie by měla být „integrací integrací – pan-evropské, panasijské a panarabské“. Vytvoření „impéria impérií“ má spočívat v „konfederaci velkých prostor – sekundárních impérií: na západě by existovalo evropské impérium sjednocené Německem, na východě tichomořské sjednocené Japonskem,⁴ na jihu středoasijské sjednocené kolem Íránu. V jejich středu bude ležet centrální ruské impérium“ (Дугин 1999: 247).

Oficiální eurasianismus tyto vize zdánlivě ignoruje a pracuje s Ruskem především ve dvou rovinách: jednak jako s jádrem integrace části postsovětského prostoru a jednak jako s „prostředníkem mezi asijským a evropským ekonomickým centrem“ (Путин 2011). Putinova vize však není jen geoeconomická. Na Valdajském fóru v září 2013 svoji eurasijskou vizi vyjádřil takto: „21. století slibuje být dobou velkých změn, formování velkých geopolitických zón, ale také finančních a ekonomických, kulturních, civilizačních, vojenských a politických oblastí. Proto je integrace s našimi sousedy naprostou nezbytností. Budoucí Eurasijská ekonomická unie není jen souborem vzájemně výhodných dohod. Je projektem, jehož cílem je udržení identity národů v historickém prostoru Eurasie...“ (Putin 2013).

Metafory, estetizace a sakralizace geografie neoeurasianismu

Eurasijská myšlenka získává svou autentičnost mimo jiné tím, že se distancuje od atlantismu (Панарин 1994). Tato distance je jen jedním z projevů její snahy sjednocovat pomocí binárního vymezení antagonismů, které estetizují geograficky determinovanou konfrontaci. Vedle opozice eurasianismu a atlantismu je proti sobě proto stavěna řada ekvivalentů: pevnina vs. moře; kontinent vs. oceán; tellurokracie vs. thalassokracie; prostor vs. čas; hrdina vs. obchodník; ideokracie vs. demokracie; tradice vs. modernita (Ingram 2001). Tyto binarity odkazují na geopolitiku Carla Schmitta a mohou dále pokračovat: dům vs. koráb; Behemot vs. Leviathan; Sparta vs. Athény; individualismus vs. komunitarismus; Pax Americana vs. Pax Eurasiatica atd. Jejich podstatou je nekompromisní a geografii „objektivně fixovaný“ souboj kontinentálního světa Eurasie s námořním světem atlantismu. Alexandr Dugin svoji představu eurasijského „impéria impérií“ dále estetizuje termíny sakralizace geografie jako: „myšlení prostorem“, „svatá podstata Východu“, „ruské srdce Eurasie“. Používá také některé obrazy německé geopolitiky spojené s nacismem a odkazy na archaické a kosmologické mýty jiných civilizací. Na základě egyptské a zoroastriánské mystiky vyzdvihuje sakrální Sever – mystickou Hyperboreu jako centrum kosmické entropie, již se musí podřídít Jih (Дугин 1999: 475). Tyto úvahy, v nichž nechybí reference na symboliku svastiky, vedou k závěrům o zvláštním kosmologickém poslání Sibíře či rozdělení lidí na „lidi Severu“ a „lidi Jihu“, respektive „áriosofii“.

Geografické vrstvy ruského světa

Představované geografie ruského světa mají také více vrstev, což je zřejmé i z toho, že ruští politici označují ruský svět jak za zázemí pro obranu zájmů třiceti milionů etnických Rusů v zahraničí, tak za komunitu asi tři set milionů obyvatel ruského světa – rusky mluvících a myslících osob (Lough et al. 2014). Z hlediska geografie je však koncept problematičtější. Sám sebe označuje za „síťovou strukturu“, v níž dominují pojmy *vazby* a *spojení* nad pojmem teritoria. Jeho základní jednotkou je komunita, která však má samozřejmě také své teritoriální vyjádření. Termín *svět* naznačuje neohraničený prostor větší než stát, jež vágně vymezuje mnohoznačný termín *ruskij*, smiřující svou etnickou i imperiální podstatu na rozdíl od pojmu *rossijskij* navázaného na stát. Samotný Šchedrovickij připouští, že termín *svět* je přijatelnější sémantickou substitucí impéria (Щедровицкий 2000a). Jiní ruský svět označují opět za „prostor společného osudu“ (Шевченко 2004) – prostředí „odlišné a hodnotově nadřazené liberálnímu světu upadajícího Západu“ (Bremer 2015). Ruský svět je „polyetnický, polykonfesionální a polysémantický fenomén“,

kteřý lze zjednodušeně vymezit jako „*Rusko plus ruské zahraničí včetně všech osob, které se cítí být součástí ruského světa*“ (Никонов 2010). Geograficky je jeho jádrem území Ruska a přilehlá území obývaná ruskou diasporou. Někteří autoři však za toto jádro považují dokonce Rusko a postsovětské slovanské země – Ukrajinu a Bělorusko (Громыко 2010). Další vrstvou je celý postsovětský prostor spojený ruským jazykem. Ruský svět tak zasahuje i do Asie a podle jeho tvůrců má čtyři kulturně-historické složky: slovanskou, asijskou, byzantskou a evropskou (Наумов 2010). Ve třetí, nejširší geografické vrstvě se nachází v podstatě univerzální deteritorializovaná a síťově organizovaná struktura ruských komunit, krajanských spolků, obdivovatelů ruské kultury nebo sympatizantů Ruska i mimo postsovětský prostor. Mezi představované geografie s implicitní vazbou na ruský svět nabízené ruskou státní mocí nebo jejími satelity a mluvčími patří nepochybně i koncept Novoruska, který se stal součástí ruské hybridní války proti Ukrajině, nebo Maloruska, propagovaný Alexandrem Zacharčenkem v červenci 2017 (Захарченко 2017).

Do utváření vlastní geografické reprezentace ruského světa se zapojila i RPC – jeden z hlavních „akcionářů“ a propagátorů ruského světa. Patriarcha Kirill již od své intronizační řeči v roce 2009 operuje s termínem *Svatá Rus*: „*Tak jak už tomu bylo mnohokrát, z popela a hříšné propasti znovu povstane nová Svatá Rus*“ (Кирилл 2009a). Svou představu o její rozloze vyjevil ve svém vystoupení na výročním zasedání shromáždění nadace Russkij mir. Svatou Rus přirovnal k „*integračnímu jádru širšího ruského světa, které tvoří Rusko, Ukrajina a Bělorusko*“ (Кирилл 2009b, 2009c). Do tohoto jádra doporučil zařadit i Moldavsko a vyzval k používání pojmu „*země ruského světa*“. Samo užívání slova *Rus* coby geografického termínu aktualizuje projekci ruské imperiální paměti za hranice Ruské federace: mj. *Bílá Rus*, *Rus Kyjevská*, *Moskevská*, *Červená* či *Novgorodská Rus* – termíny, které sjednocuje *Svatá Rus*. Patriarchův diskurz byl pozorovateli vnímán jako geopolitický projev. Jeden z pozorovatelů jeho vystoupení spočítal, že Kirill zmínil v projevu z roku 2009 Boha jen třikrát, Krista ani jednou, zatímco ruský svět osmatřicetkrát (Друzenко 2011). Ruská pravoslavná církev tak nejen podporuje geopolitický konstrukt ruského světa, ale doplňuje jej o vlastní konstrukt Svaté Rusi (Suslov 2015). I v pojetí RPC je možno hovořit o vrstvách. V expertní analýze RPC z roku 2016 je Rusko představeno jako „*centrum ruského světa, jehož jádrem je kanonické území Ruské pravoslavné církve*“⁵ (Глобальные вызовы 2016). Oběma koncepty RPC posílila svoji pověst geopolitického hráče usilujícího o obnovu vlivu v „*rusko-slovansko-eurasijském kulturním prostoru, kde chce čelit šíření západních hodnot*“ (Luxmoore 2014). Ruská pravoslavná církev se proto stala součástí geopolitických úvah nacionalistů, neoeurasianismu i neosověťismu (Митрофанова 2006).

Metafory, estetizace a sakralizace geografie ruského světa

Identitární i prostorová sémantika ruského světa je dalším projevem tvořivosti představované geopolitiky ruských patriotů. Tato geopolitická utopie využívá metafory, symboly i terminologické figury z imperiálního období Ruska 19. století (Забирко 2015). Vyhýbá se geografickému dilematu, zda je Rusko Evropou, Asií, či Eurasií, a svou vágností nabízí široké možnosti interpretace. Přestože se explicitně binárně nevymezuje, přivlastňovací tvar „ruský“ implikuje binaritu „my“ a „oni“ a dává konceptu imperiální obsah, který evokuje často opakovaný požadavek ruských patriotů na prosazení obdoby Monroeovy doktríny v postsovětském prostoru. Skrytým sémantickým rozměrem jsou významy slova *mir* v ruštině (svět, mír, společenství). Ruský mír, *Pax Russica*, nápadně připomíná analogii *Pax Americana* a narušuje tak jednu z nejsilnějších (a pro Rusko nejproblematictějších) geopolitických metafor „unipolárního světa“. V pozadí existují ještě další interpretace: ruský svět implikuje existenci dalších „světů“ (amerického, čínského...), tedy multipolární svět – jednu z nejsilnějších geopolitických příběhových linií ruské zahraniční politiky alternativní k unipolárnímu světu. Další skrytá vrstva metafory se týká motivu, který je v ruském geopolitickém diskurzu přítomen nejméně od Čadaajevových *Listů*

a opakuje se v řadě prací z 19. století i v postsovětské geopolitické literatuře (Panarin 1996; Дугин 1999; Цымбурский 2007) – totiž že Rusku patří geografie/prostor a Západu dějiny/čas. V tomto smyslu je ruský svět metaforickým protipólem a odpovědí na pojem *American century*, který léta iritoval ruské politiky. Skryté významy má nejen sémantika ruského světa, ale i sakrální geografie míst kulturně-historického významu ruského centra i periferie včetně diskurzu o anektovaném Krymu jako sakrálním centru ruských dějin, kam Rusové skrze křest sv. Vladimíra v Chersonesu umísťují počátek ruského pravoslaví – hlavní osy ruské civilizace. Krym-Taurida je také symbolem vazby Ruska na evropskou civilizaci i „*branou do historické Byzance*“ (Шипков 2016), skrze niž ožívá mesianistický mýtus Třetího Říma. Samotný prezident Putin ve svém projevu ve Federálním shromáždění v prosinci 2014 prohlásil: „*Vše toto nám umožňuje prohlásit, že Krym, starověký Korsun⁶ či Chersones a Sevastopol mají pro Rusko nedocenitelný civilizační, ba dokonce sakrální význam, stejný jako Chrámová hora v Jeruzalémě pro věřící islámu či judaismu. Za takový jej budeme vždy považovat*“ (Putin 2014b). O „civilizačním a sakrálním“ významu Krymu hovořil prezident Putin i ve svém projevu po jeho anexi (Putin 2014a). S ruským světem je pevně spojen i koloniální termín *Novorossija* (Novorusko), který se stal součástí hybridní války Ruska proti sousední Ukrajině.

Ideologický kontrast konceptů

Jak jsme již zmínili, neoeurasianismus i ruský svět reagují na ztrátu vazeb Ruska s postsovětským okolím, přičemž hlavním tmelem držícím sovětský systém pohromadě byla ideologie. Oba koncepty proto do jisté míry slouží jako nová verze „národní myšlenky“ nabízející ruskému etatismu také diskurz, který má vedle geografických reprezentací i složku ideologickou včetně jejich nacionálních a spirituálních projevů vymezujících Rusko jako strážce konzervativních hodnot vůči liberálnímu Západu. Zatímco ruský svět se opírá o ideologii systémových institucí, neoeurasianismus je sofistikovaným slepencem myšlenek ruské filozofické, náboženské a geopolitické tradice; meziválečné evropské a americké klasické geopolitiky a vybraných myšlenek představitelů antiamerické francouzské, belgické a italské nové pravice, přičemž v případě Duginova pojetí směru je vše doplněno o diskurz mystiky a okultismu. Přestože srovnání obou konceptů v ideologické rovině má jisté limity dané pluralitou ideologických proudů, které koncepty interpretují, pokusíme se toto srovnání učinit. Soustředíme se na kontrast konceptů v rovině spirituální, filozofické (konzervatismus a tradicionalismus), ale také v přístupu k různým typům nacionalismu, který je další významnou ideologickou složkou.

Spirituální rozměr neoeurasianismu a ruského světa

Duchovní složka je z pohledu projekce moci do postsovětského prostoru podstatná, a má proto v konceptech své místo. Ruský svět klade důraz a omezuje se na konvenční odkazy na tradiční pravoslavnou duchovnost. Ta je však zvýrazněna přímým zapojením pravoslavné církve a propojením s oficiální politikou. Neoeurasianismus se z tohoto pohledu jeví složitější a méně přehledný. Pravoslavnou církev také plně akceptuje, stejně jako ona akceptuje eurasijskou integrační vizi i představitele radikálního neoeurasianismu. Duginovský neoeurasianismus však zahrnuje škálu směrů od ezoterismu Reného Guénona přes Evolovu mystiku, nacistickou sakrální geografii až po okultismus (Sakolov 2009). Oba koncepty vtahují do svého diskurzu také tradicionalismus s obrazem „nového středověku“ (Khapaeva 2016). Oba směry vnímají duchovnost jako mobilizační fenomén s geopolitickou hodnotou,⁷ který je zázeminím pro společný civilizacionistický útok pravoslaví a islámu proti univerzalizmu a západním hodnotám (Shlapentokh 2013).

Konzervatismus a tradicionalismus obou konceptů

Vedle duchovnosti patří k ideologickému jádru obou směrů i důraz na konzervatismus a tradicionalismus. Tyto dva ideologické prvky jsou myšlenkovými komponenty, které

mají zásadní podíl na utváření ruské konzervativní antiliberální doktríny (Laruelle 2010). Podle Borise Mežujeva, jednoho z nejprominentnějších hlasů ruského konzervativního tábora, bylo již při inauguraci Vladimira Putina do třetího prezidentství zřejmé, že v Rusku vznikne „*nový režim s novými úkoly a ideologií třetího období, která bude ideologií civilizačního sebeurčení Ruska i cestou k partnerství s konzervativním Západem*“ (Межуев 2016). Výrazné posílení konzervativních narativů ve třetím prezidentství Vladimira Putina vedlo také k rozvinutí/znovuobjevení těchto ideologických součástí neoeurasianismu a ruského světa. Oba koncepty nacházejí svůj konzervatismus a tradicionalismus v různých ideových zdrojích. Radikální neoeurasianismus oba prvky čerpá z ideového zázemí ultrakonzervativní evropské nové pravice (Umland 2009a) a je spojen se jmény Jeana-Françoise Thiriarta, Alaina de Benoista a Roberta Steuckerse (Дугин 1999; Dunlop 2004). Tito a mnozí další autoři evropské nové pravice, stejně jako Dugin a další stoupenci neoeurasianismu, našli inspiraci v období italské verze fašismu (Laruelle 2015a). Zatímco neoeurasianismus je navázán na tyto fašizující směry (Umland 2009b), konzervativní doktrína ruského světa zdůrazňuje některá ideová východiska Ruské pravoslavné církve. Za svou ideovou osu si mezi nimi zvolila právě konzervatismus a tradicionalismus. Aktivita RPC po nástupu současného patriarchy Kirilla a jeho spolupracovníků v únoru 2009 v tomto směru poskytly řadu nových podnětů a táž dynamika ještě zrychlila po anexi Krymu. Mezi nejhlásitější mluvčí konzervatismu a tradicionalismu v RPC patřil patriarchův souputník protojerej Vsevolod Čaplin, který od roku 2009 vedl synodální oddělení pro spolupráci církve se společností a do svého odvolání v prosinci 2015 byl místopředsedou Celosvětové ruské národní rady, v jejímž čele stojí patriarcha. Čaplin léta prosazuje vizi „*konzervativní pravoslavné revoluce*“, o níž prohlásil, že „*staví před RPC podobnou výzvu, jaká stála v roce 1917 před bolševiky*“ (Suslov 2015). Utváření konzervativního nacionalistického narativu se postupně zařadilo mezi centrální témata veřejného působení církve. Samotný patriarcha podpořil manifest Ruská doktrína,⁸ který je konceptualizací konzervativního ruského pravoslavného impéria (Tsygankov 2016).

Koncepty neoeurasianismu i ruského světa poskytují v ideologické rovině rámec pro „*rozvoj vztahů s opravdovou Evropou*“ (Межуев 2015) – tj. ultrakonzervativními silami v Evropě. Tyto vazby na evropská antisystémová antiliberální hnutí začal již na počátku devadesátých let kultivovat Dugin a další propagátoři neoeurasianismu, k nimž se přidali stoupenci ruského světa. Podle Natalie Naročnické, která je jedním z nejvýznamnějších patronů konceptu ruského světa, byla v Evropě již zahájena „*demarginalizace loajálního vztahu k Rusku, které zůstalo v očích konzervativních sil jedinou mocností, jež se na vládní úrovni ústy samotného prezidenta postavila za obranu tradičních hodnot*“ (Нарочницкая 2015: 229). Konzervatismus a tradicionalismus jsou ideovými komponenty použitelnými pro oba geopolitické koncepty založené na ruském svěbytnictví a na vymezení vůči liberální a pluralitní kultuře Západu. Toto přesvědčení o vlastní cestě Ruska je úzce propojeno s ruským nacionalismem – další silnou ideologickou složkou obou konceptů.

Formy nacionalismu ve vztahu k oběma konceptům

Nacionalismus oba srovnávané koncepty mobilizuje pro své účely a má silný vnitropolitický i geopolitický význam. Ruský nacionalismus nabývá především tří podob: etatické (státní nacionalismus), etnické (ruský etnický nacionalismus) a různých odstínů nacionalismu civilizacionistického (civilizacionistický/imperiální nacionalismus, který dále odkazuje na různé historické, geografické a kulturní rámce Ruska/SSSR a usiluje o jejich konceptuální aktualizaci). Vzniká tak vysoká variabilita různých referenčních rámců ruského nacionalismu, které se vnějškově liší především v teritorializaci aspiračního prostoru: etatický nacionalismus je teritorializovaný Ruskou federací; ruský etnický nacionalismus je teritorializovaný přítomností ruského etnika; civilizacionistický ruský nacionalismus je teritorializovaný celou řadou definic – jazyk, historie, společný osud –, které

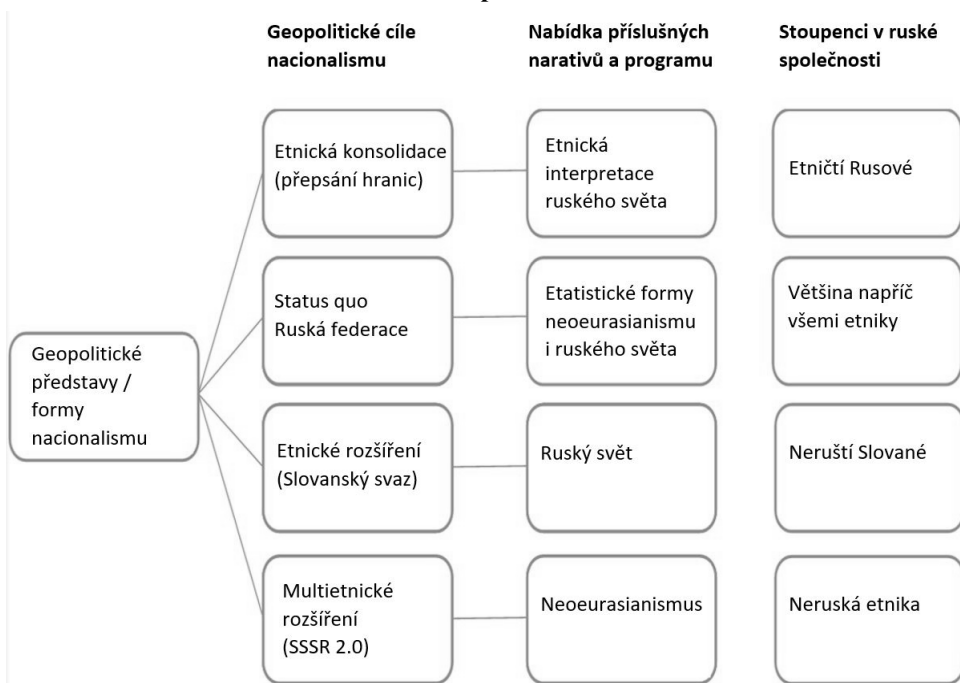
legitimizují teritorium carského Ruska či SSSR. V tomto smyslu jsou neoeurasianismus i ruský svět spojeny s různými formami nacionalismu. Dugin tyto formy nacionalismu rozpracovává ve vztahu k fungování eurasijského impéria (Дугин 1999: 254) a s provokativním odkazem na marxismus-leninismus tvrdí, že „*eurasianismus je nejvyšším stadiem nacionalismu*“ (Tsygankov 1998).

Vazba nacionalismu a aspiračního teritoria, před kterou tolik varoval Ernest Gellner (Gellner 1997: 131), vtahuje do diskuse geopolitiku. Stát jako dominantní vlastník geopolitické agendy rozeznává integrační sílu civilizacionistického a etatistického nacionalismu i destruktivní sílu etnického nacionalismu, který se staví skepticky k utváření politického národa z mnohonárodní a multikonfesionální ruské společnosti. Ruský svět i neoeurasianismus jako prominentní geopolitické koncepty uchopují etnický nacionalismus každý po svém. Zatímco ruský svět jej částečně smíruje a absorbuje (zejména agendou ochrany ruské diaspory), eurasianismus se vůči němu staví otevřeně nepřátelsky a volá po impériu schopném „*vytěsnit staré demony etnocentrismu, nacionalismu a separatismu*“ (Panarin 1996). Ruský svět i neoeurasianismus rozvíjejí primárně imperiální typy nacionalismu. Přes hluboké koncepční rozpory mezi etnocentrickým nacionalismem a ostatními typy nacionalismu lze u všech identifikovat společného rusocentrického jmenovatele. Není proto překvapivé, že prakticky všechny osobnosti ruského nacionalismu vyšly z okolí zmíněného časopisu *Pamjat'* (Mitrofanova 2016: 106), kde se na počátku devadesátých let rodila i ruská geopolitická škola a neoeurasianismus.

Pozoruhodný je i pohled na etnickou strukturu stoupenců různých forem nacionalismu v ruské společnosti, které se věnoval výzkum centra NEORUSS (Alexejev 2016: 184). Podle výsledků tohoto výzkumu si expanzi Ruska na neetnickém, geograficko-etatistickém základě (do podoby SSSR) nejvíce přejí etnický neruský a neslovanský skupiny obyvatelstva Ruské federace. Etničtí Rusové stojí spíše o úpravu hranic tak, aby se ruské

Obrázek č. 1

Vztah ruského nacionalismu ke konceptům neoeurasianismu a ruského světa

Zdroj: Alexejev 2016; autor.

komunity v zahraničí staly součástí Ruské federace, zároveň ale mají za to, že součástí Ruska nemá být například Severní Kavkaz, a obecně nestojí o velký imperiální projekt nového SSSR.⁹ U ruského etnika je zvýšená sympatie také k myšlence sjednocení se slovanskými zeměmi – Ukrajinou a Běloruskem. O toto sjednocení však stojí nejvíce Ukrajinci a Bělorusové žijící v Rusku (Alexejev 2016: 182). Alexejevovo schéma, které tyto preference dokumentuje, využijeme pro naši komparaci a mezi geopolitické cíle a jejich stoupence vložíme vazbu na neoeurasianismus, respektive ruský svět podle jejich záběru a geopolitické agendy.

Schéma naznačuje, že role obou konceptů je komplementární a každý z nich „obsahuje“ různé skupiny ruské společnosti definované podle etnických i náboženských kritérií. Zároveň je zřejmé, že oba koncepty míří na různé komunity v postsovětském prostoru. Schéma nabízí vysvětlení popularity současné asertivní politiky Ruska (včetně anexe Krymu), která uspokojila všechny formy nacionalismu. Korelace nacionalismu a obou konceptů je důsledkem korelace podstaty nacionalismu a geopolitiky. Zatímco jádrem nacionalismu je rozlišení na „my“ a „oni“, podstatou geopolitiky je „naše“ a „cizí“. V případě ruského geopolitického myšlení je tato korelace obzvláště silná.

KONTRAST KONCEPTŮ JAKO NÁSTROJŮ PRAKTICKÉ POLITIKY

Po celé postsovětské období probíhala postupná konvergence revizionistické agendy patriotických sil a vládní politiky (Kurfürst 2017a). Tento proces vedl ke sblížení oficiálního neoeurasianismu s radikálním neoeurasianismem i k zapojení ruského světa do naplňování cílů patriotické agendy. Primárním adresátem obou geopolitických konceptů je proto paradoxně ruská společnost. Oba koncepty se staly nástroji praktické politiky. Jejich použití srovnáme nejprve v oblasti vnitřní politiky (v oblasti publicistiky, vytváření platformů občanské společnosti a pronikání do politických stran i exekutivy státu), poté se budeme věnovat kontrastu obou konceptů v ruské zahraniční politice, v rámci níž ruské vedení označilo eurasijskou integraci i koncept ruského světa za „zahraničněpolitickou prioritu“ (Путин 2011; Лавров 2015). Oba koncepty v zahraniční politice postupně nacházely své praktické vyjádření. V období třetího Putinova prezidentství se jejich diskurz o „rozděleném národě“, supranacionálním projektu a civilizační identitě začaly dostávat i do koncepčních dokumentů státu (Zevelev 2014). Reideologizaci a příklon k civilizacionistickým narativům dokládá pohled na vývoj redakcí Koncepce zahraniční politiky 1993, 2000, 2008, 2013, 2016, respektive Koncepce/Strategie národní bezpečnosti 1997, 2000/2008, 2015. Níže srovnáme jejich poslední verze, v nichž se stále silněji objevují strategie použití „měkké síly“ související s oběma koncepty. V komparaci si přiblížíme i přijetí obou konceptů v zahraničí.

Eurasianismus na domácí politické scéně

Neoeurasianismus vstoupil do ruského politického prostředí jako disidentský směr prostřednictvím publicistiky, jež brzy přerostla okruh čtenářů časopisů *Děň*, *Zavtra*, *Pamjat'* a *Elementy*. Jeho narativ se rozšířil po ruském informačním prostoru a Dugin a další jeho stoupenci získávali stále větší prostor v médiích (Shekhovtsov 2008). Rozšířila se i neoeurasijská geopolitická beletristika Alexandra Prochanova, Pavla Krusanova a řady dalších autorů vydávajících se za postmodernu (Noordenbos 2011). Geopolitické myšlenky radikálního neoeurasianismu pronikaly i do akademického světa a vzdělávacího systému. Geopolitika je díky tomu dnes v Rusku populárním vzdělávacím předmětem a Dugin je mezi studenty jejím nejznámějším autorem (Maekinen 2014). Do svého odvolání v roce 2014, k němuž došlo pod tlakem petice ostře kritizující Dugina za výzvy k zabíjení Ukrajinců, působil Dugin na Moskevské státní univerzitě v pozici vedoucího katedry sociologie a mezinárodních vztahů. Vedle průniku do ruského vzdělávacího systému Dugin od roku 2000 rozvinul řadu platformů k šíření své fašizující ideologie. To se týká i Eurasijského ekonomického klubu či Eurasijského svazu mládeže, pod jehož záštitou vyšel

v roce 2009 sborník *Sítové války*, v němž jsou analyzovány možnosti využívání internetu za účelem budování vlivu a šíření ideologií. Novou etapu jeho aktivismu zahájilo zveřejnění vize vytvoření Eurasijské unie v roce 2011. Vzniklo Centrum eurasijských výzkumů, think-tank Centrum kontinentální spolupráce, Byzantské centrum, Centrum eurasijské komunikace a řada dalších institucí pod Eurasijským hnutím. Neoeurasianismus v obou jeho projevech hájí i Ruská pravoslavná církev. Stoupenci eurasianismu zdůrazňují, že RPC je dnes jedinou konfesionální strukturou, která sjednocuje postsovětský prostor, a patriarcha je pevným zastáncem eurasijské integrace (Быкапский 2012). V devadesátých letech propagovaly radikální neoeurasianismus síly z rudo-hnědých okrajů politického spektra (nacionální bolševici, komunisté, Liberálně-demokratická strana Ruska a Vlast). S posilováním oficiálního neoeurasianismu však byla legitimizována i jeho radikální verze, která se dostávala do hlavního proudu politického diskurzu. Dugin byl poradcem předsedů Státní dumy Selezňova, Naryškina, ale také prvního místopředsedy Rady federace Torševa nebo šéfa direktorátu ideologické práce ústředního výkonného výboru putinovské strany Jednotné Rusko Ivana Děmidova (Umland 2008). Pracoval pro řadu politiků, kteří později působili nebo dosud působí na různých pozicích v Kremlu, jako Michail Mergelov, Aslambek Aslachanov nebo již zmíněný Děmidov. Mezi vedoucími osobnostmi Mezinárodního eurasijského hnutí figurují lidé, jako je nejvyšší muftí Ruska Talgat Tadžuddin, vysocí hodnostáři pravoslavné církve i ruské exekutivy a legislativní moci (Umland 2009b). Z těchto vazeb je zřetelné, že konstrukt neo-eurasianismu je odrazem myšlenek, které se honí v hlavách ruských politických elit (Shlapentokh 2007; Laruelle 2009). Obavy vzbuzuje především rezonance radikálních expanzionistických a imperiálních cílů neo-eurasianismu v silových složkách. Dugin sám uvádí, že Hlavní rozvědná správa (GRU) je „eurasijská zvláštní služba“ (Дугин 1999) a že i Federální služba bezpečnosti (FSB) má významný eurasijský prvek (Rumer 2002). Spekuluje se o tom, že časopis *Děň* byl založen za podpory hlavního politického direktorátu ruské armády, a existuje evidence přímé vazby Duginova nakladatelství Arktogeia na nakladatelství ministerstva obrany Orientir (Směrník; viz Ingram 2001). Duginovy *Základy geopolitiky* vycházely pod záštitou bývalého šéfa Akademie generálního štábu generála Nikolaje Klokotova, která je v knize explicitně uváděna, a kniha je doporučována jako studijní literatura v řadě státních institucí. Dugin působil ve výboru generálního štábu sestaveného za účelem formulace obranné politiky a pořádal na Rhodosu semináře pro důstojníky (Sokolov 2009). Je zván na přednášky pro ministerstvo vnitra, policejní akademii, vojenské školy a další silové instituce (Tolstoy – McCaffaray 2015). Zejména v souvislosti s anexí Krymu vyšly najevo Duginovy kontakty v silových složkách.

Ruský svět na domácí politické scéně

Cesta ruského světa do domácí politiky byla velmi odlišná. Koncept nevznikl zespodu jako silící disidentské hnutí manévrující do hlavního proudu, ale jako výsledek politické technologie, který byl do praktické politiky uveden shora přímo prezidentem a poté patriarchou. Byl přijat jako systémová politika státu, v níž se angažovaly konzervativní a patriotické síly. V okamžiku spuštění projektu byla spuštěna i veřejná diskuse o ruském světě. Kulaté stoly a „filozofické“ diskuse doprovázely eseje patriotických kruhů. Mezi neplodnější autory patřili jak zmínění konzervativní tvůrci ruského světa, extrémní patriotické kruhy (Dugin), osoby z ruské akademické sféry (například Vasilij Simčera, Vjačeslav Nikonov), z politiky (Sergej Baburin) i státní moci (Natalia Naročnickaja). Na domácí scéně koncept propaguje stát a významnou roli hraje RPC, jejíž schopnosti formovat kolektivní představy a narativy, definovat normativní systém posilující jednotu a stabilitu společnosti, pořádek a konzervativní směřování stát využívá. Kolem ruského světa vznikla patriotická hnutí navázaná na granty nadace Russkij mir a RPC (Lutsevych 2016). Hlavní rolí konceptu ruský svět na domácí politické scéně je nabízet státní politiku, která by uspokojovala a pacifikovala stoupence etnického nacionalismu. Ruský svět jim nabízí

platformu pro zapojení do patriotické konvergence budované Kreml, která je zdrojem kontroly společnosti i stability vlády Vladimira Putina.

Neoeurasianismus v ruské zahraniční politice

Přestože lze oficiální eurasianismus v ruské zahraniční politice vystopovat od prvních dnů existence postsovětského státu (ve vystoupení Sergeje Stankeviče, Borise Jelcina i ministrů zahraničí Andreje Kozyreva a především Jevgenije Primakova), je zřejmé, že asijský rozměr ruské zahraniční politiky byl zpočátku na vedlejší koleji. Hlavní misí nové ruské zahraniční politiky se stalo hledání způsobu zapojení Ruska do evropského a euroatlantického systému. Tato politika však povzbudila intelektuální kvas sílící patriotické reakce opozice usilující o vlastní cestu Ruska a návrat k velmocenské politice. Její zahraničněpolitický program se opíral o radikální neoeurasianismus jako kontinentální koncept stojící v opozici vůči atlantismu. Cílem neoeurasianismu, který vznikl v prostředí blízkém myšlenkám národního bolševismu a rodícího se neosovětsismu, bylo ukončit snahu Ruska o zapojení do euroatlantické institucionální architektury a vybudovat vlastní regionální mezinárodní systém, jehož jádrem by bylo Rusko jako eurasijská mocnost a jeden z pólů multipolárního světa. Tyto myšlenky rychle pronikaly i do ruské zahraniční politiky. Neúspěchy její prozápadní orientace a kontrast chaotické ruské transformace s úspěšným čínským modelem kombinujícím kontrolu společnosti ze strany státu s ekonomickou prosperitou přispívaly k rychlému odklonu Ruska od Západu. Jako již mnohokrát dříve v ruské historii kompenzovala ruská zahraniční politika neúspěchy na Západě posilováním angažovanosti na Východě. V tomto případě šlo o paralelní snahu o reintegraci postsovětského prostoru a posilování vztahů s Čínou, Indií, Íránem a s tradičními spojenci v arabském světě. Tento obrat k budování kontinentálních vazeb v Eurasii byl zasazen do Primakovovy vize multipolárního světa jako alternativy k dominanci USA (Antonovič 2013). V roce 1996 bylo povýšeno „konstruktivní partnerství“ s Čínou na „strategické partnerství“ a v témže roce byla mezi Ruskem, Kazachstánem, Běloruskem a Kyrgyzstánem podepsána smlouva o posílení integrace v ekonomické a humanitární oblasti, která měla ztělesnit eurasijskou vizi kazašského prezidenta Nursultana Nazarbajeva (Pryce 2013). Přes vytvoření Eurasijského ekonomického společenství (EvrAzEs) v roce 2000 se eurasijská myšlenka začala v ruské zahraniční politice intenzivněji prosazovat v reakci na barevné revoluce v podobě „*posilování asijského vektoru*“ (Lavrov 2006). Průlomem pro samotnou integraci však byla až zmíněná předvolební stať Vladimira Putina z roku 2011 (Путин 2011), která odstartovala reálné vytváření integrační struktury na základě Celní unie Ruska, Běloruska a Kazachstánu s výhledem na rozšiřování členské základny. Putinova vize je spojena s představou o bipolárně organizovaném konceptu „*velké Evropy od Dublinu po Vladivostok*“, kterou Putin v Berlíně několikrát nabízel či zdůrazňoval (Putin 2001, 2010, 2012a). Také v článku z roku 2011 uvádí: „*Eurasijská unie bude budována na univerzálních principech jako neoddělitelná součást velké Evropy...*“ (Путин 2011). Koncept velké Evropy je však také jednou z klíčových myšlenek Duginova radikálního eurasianismu usilujícího o sjednocení eurasijského kontinentu a oddělení Evropy od vlivu USA. Na eurasijskou integraci postsovětského prostoru navázala uskupení jako Šanghajska organizace spolupráce a bilaterální partnerství. V době třetího Putinova prezidentství se konvergence radikálního neoeurasianismu a oficiálního eurasianismu stala již zcela zřetelnou. Eurasianismus je v ruské zahraniční politice vyjádřen především v rovině velkých geoeconomických projektů prosazovaných *top-down* z nejvyšší úrovně státu: Eurasijské ekonomické unie, strategických vztahů s Čínou a dalšími asijskými zeměmi a infrastrukturních projektů orientovaných na Východ, respektive na dopravní propojení Evropy a Asie. Ruský „asijský pivoť“ posílil výrazně v roce 2014, kdy se Rusko postavilo jako otevřený vyzyvatel Západu (Karaganov – Cherniavskaia – Novikov 2016).

Přijetí myšlenek eurasianismu ze strany státu a jejich krystalizace do projektů praktické zahraniční politiky se promítly i do jejich strategických dokumentů. Strategie národní

bezpečnosti z roku 2015 zmiňuje eurasijský projekt jak v defenzivním duchu: „*Pozice Západu je namířena proti integračním procesům a na vytvoření ohnisek napětí v eurasijském regionu, což má negativní vliv na realizaci ruských národních zájmů*“ (čl. 80), tak v rovině pozitivního programu: „*Formování Eurasijské ekonomické unie zahájilo novou etapu integrace v eurasijském prostoru*“ (Стратегия 2015: čl. 91). Koncepce zahraniční politiky pojímá eurasijské téma proaktivně. V úvodu regionalizuje Rusko a jeho okolí jako „kontinentální prostor nedělitelné bezpečnosti v euroatlantickém, eurasijském a asijsko-pacifickém regionu“ (čl. 7). Následně označuje „prohlubování a rozšiřování integrace v rámci Eurasijské ekonomické unie“ za „klíčový úkol“ zahraniční politiky (Стратегия 2015: čl. 51). Zvláštní pozornost věnuje činnosti organizací a struktur podporujících integrační procesy v Eurasii (Концепция 2016: čl. 40i).

Ekonomický akcent eurasijské integrace je atraktivní pro státy Střední Asie, jejichž ekonomiky silně utrpěly po dezintegraci SSSR a zároveň nemají mnoho jiných alternativ k integraci svých trhů (Mankoff 2013) a geopolitických opcí. Eurasijská integrace vedená Ruskem je pro tyto země sice jen jednou ze součástí jejich vlastního pojetí eurasianismu (mj. vize vlastní role při propojení ekonomických center Asie a Evropy), avšak k účasti v integraci vedené Ruskem mají zřetelné důvody. Tyto důvody se různí: autoritářská izolace od demokratického pluralismu Západu a ekonomický profit (Bělorusko), charakter státního zřízení, ekonomika a ruskojazyčné obyvatelstvo (Kazachstán), geostrategie a ekonomika (Kyrgyzstán), bezpečnostní garance (Arménie). Zájem o integraci ze strany dalších zemí brzdí geopolitické ambice a imperiální diskurzy Ruska coby hlavního tahouna integrace (Kurfürst 2014; Smith 2016). Západní křídlo zemí Společenství nezávislých států (s výjimkou Běloruska) prožívá svoji evropskou (nikoli eurasijskou) identitu a disponuje evropskou geopolitickou alternativou. Z těchto důvodů je eurasijská myšlenka interpretována na Ukrajině, v Moldavsku a Gruzii jako imperiální ruský projekt, jehož cílem je obnova SSSR. Tlak Ruska na vtažení Ukrajiny do eurasijské integrace a ukrajinský odpor byly ostatně bezprostřední příčinou agrese Ruska proti Ukrajině. Ruský hybridní útok proti Ukrajině jasně ukázal, že vedle geoeconomické roviny má eurasijská integrace geopolitickou a geokulturní dimenzi. Eurasijská myšlenka byla nejen spouštěčem hybridní války, ale její představitelé (především Dugin) se prezentovali jako významní strůjci konfliktu. Imperiální agendě radikálního neoeurAsianismu je poskytován široký prostor v ruských médiích, je šířena také prostřednictvím četných webových projektů a dalších informačních platform i formálně „nevládních“ subjektů (Lough et al. 2014). Hnutí radikálního neoeurAsianismu slouží také jako neformální komunikační kanál k evropským antisystémovým hnutím. Ruská eurasijská vize tak má mnoho rozměrů a je zřejmé, že v různých částech postsovětského prostoru je přijímána různě.

Ruský svět v ruské zahraniční politice

Zahrnutí konceptu ruského světa do ruské zahraniční politiky bylo, stejně jako v případě neoeurAsianismu, také projevem odklonu Ruska od snah o integraci do euroatlantické institucionální architektury a rozhodnutí o vybudování vlastního rusocentrického mezinárodního systému. Ruský svět byl zároveň etablován jako další nástroj státu pro navázání užších vazeb s ruskou diasporou v zahraničí¹⁰ i pro projekci měkké síly prostřednictvím podpory výuky ruského jazyka a kultury, ale například i hodnotových narativů alternativních vůči západním hodnotám. Z tohoto pohledu se ruský svět stal převážně geokulturním projektem. Koncept byl vytvořen jako produkt z dílny kremelských politických technologů. V život ho uvedl prezident, byl tedy prosazen shora – *top-down*. Soustředí se však na méně viditelnou práci při budování vlivu i základny příznivců Ruska odspodu – *bottom-up* (Laruelle 2015b) – prostřednictvím informačního působení spíše než shora prostřednictvím kontaktů s politickou reprezentací jiných států. Jeho agendu implementuje ruská diplomacie, nadace Russkij mir a RPC především prostřednictvím subjektů a informačních platform, které sponzorují. Russkij mir je technologicky modernizovaným a nově

kontextualizovaným pokračováním „veřejné diplomacie SSSR“ (Laruelle 2015b), zahrávaným v civilizacionistickém paradigmatu, které do jisté míry nahradilo paradigma marxismu-leninismu.

V koncepčních dokumentech ruské zahraniční politiky není sice termín *ruský svět* zmíněn explicitně, jeho programová agenda je však zřetelně přítomna. Strategie národní bezpečnosti věnuje samostatný oddíl (čl. 76–82) „kulturní bezpečnosti“ a „obraně ruských národních duchovních hodnot“. V tomto smyslu Strategie deklaruje, že Rusko bude usilovat o „formování vládní zakázky s cílem vytvořit kinematografickou a tiskovou produkci, televizní programy a internetové zdroje a rozvíjet společné humanitární a informačně-telekomunikační prostředí na území států SNS a v sousedních regionech“ (Стратегия 2015: čl. 80 a 82). Koncepce zahraniční politiky za jeden z cílů ruské zahraniční politiky označuje „šíření a posilování pozic ruského jazyka ve světě, popularizaci kulturních úspěchů národů Ruska, konsolidaci ruské diaspory v zahraničí“ (Концепция 2016: čl. 3i), která je zmíněna na dalších místech (například v čl. 45 d, e). Zdůrazňuje také podporu „rozvoje dialogu a partnerství mezi kulturami, náboženstvími, civilizacemi [...], a to i podporou iniciativ občanské společnosti, aktivní spolupráci s RPC a dalšími základními náboženskými organizacemi země“ (Концепция 2016: čl. 38). Specificky je zmíněna i podpora „vztahů mezi slovanskými národy“. Článek 47 je celý věnován „rozvoji vlastních efektivních prostředků informačního vlivu na veřejné mínění v zahraničí“ (Концепция 2016: čl. 47).

Přijetí konceptu ruského světa, který mimo jiné usiloval o potlačení hranice mezi ruskou diasporou a mateřským Ruskem, bylo od počátku kontroverzní. Na jedné straně mobilizoval diasporu a přívržence Ruska a na straně druhé vzbudil obavy u vlád sousedních zemí. Již od roku 2009 byly z jejich strany činnost nadace Russkij mir a prohlášení o ruském světě pečlivě sledovány. Po anexi Krymu a rozdmýchání nepokojů na východě Ukrajiny ze strany Ruska se vazba mezi konceptem ruského světa a ruskou agresí vyjevila explicitně. Velký rozruch vzbudilo vyjádření mluvčího Kremlu Dmitrije Peskova, který po okupaci Krymu 7. března 2014 prohlásil že „prezident Putin je garantem bezpečnosti ruského světa“ (Песков 2014). Samotný Vladimir Putin prezentoval anexi Krymu jako „snahu ruského světa, historického Ruska k obnově jednoty“ (Putin 2014a). V projevech představitelů Ruska zaznívalo uspokojení z postsovětského revanše Ruska coby „sjednotitele ruského světa rozděleného umělými hranicemi“ (Zevelev 2014). K oběma konceptům se silně přihlásili separatisté v takzvané Doněcké národní republice. Jejich líder Alexandr Zacharčenko přímo prohlásil: „Vždy jsem snil o nezávislém vzkvétajícím doněckém státě jako součásti ruského světa. [...] Považujeme se za ruský svět v celé jeho mnohotvárnosti, nejsme Evropané. Bohužel jsme se museli stát nejen součástí tohoto ruského světa, ale jeho předvojem“ (Захарченко 2015). Řadu odkazů na ruský svět obsahovala dokonce i jedna z variant preambule jejich „ústavy“ (Конституция 2014; Забирко 2015). Po anexi Krymu a rozdmýchání konfliktu na východní Ukrajině bylo zřejmé, že koncept ruského světa byl stvořen a využit pro geopolitické cíle.

Od ruského světa se nahlas distancovali dokonce i Alexandr Lukašenko a Nursultan Nazarbajev (Зевелев 2016) – dva největší spojenci Ruska, ale i představitelé dvou zemí s početnou ruskou diasporou. Na území Ukrajiny byla činnost nadace Russkij mir dokonce zakázána (Maliukevicius 2013). Ruský svět se postupně z nástroje *soft power* stal podezřelou součástí sítě prokremelských skupin, z nichž některé se účastní hybridní války. Ruským státem podporované implementační „nevládní organizace“ často narušují společenskou kohezi v sousedních zemích, manipulují s národní identitou ve prospěch mobilizace protizápadního a antisystémového diskurzu (Lutsevych 2016). V evropských postkomunistických zemích jsou jeho aktivity spojeny s politickými silami nostalgickými po komunismu či vládě silné ruky a v západní Evropě s antiliberálními politickými proudy, které se mísí se zcela nevinnými kulturními a vzdělávacími aktivitami. Díky charakteru své deklarované i nedeklarované agentury získal ruský svět na Západě image zázemí

antisystémových politických sil. Při pohledu na současné vnímání ruského světa v post-sovětském prostoru i na Západě proto zní prohlášení ministra Lavrova o tom, že „*ruský svět je důležitým zdrojem posílení atmosféry důvěry a vzájemného porozumění ve vztazích mezi Ruskem a zeměmi, kde žijí ruští krajané*“ (Лавров 2015), jako cynická ironie.

* * *

Oba srovnávané koncepty vykazují výrazné společné rysy především z hlediska své podstaty, liší se z pohledu formy. Mají různou genezi, rozdílné konkrétní představované geografie, funkce i implementační legendy (viz tabulku č. 1). Historicky oba koncepty shodně navazují na myšlenky ruského svěbytnictví o zvláštní cestě Ruska zejména ve vztahu k Západu a jejich společnou podstatou je snaha o obnovu vazeb po rozpadu SSSR, reintegraci postsovětského prostoru vedoucí k připoutání a loajalitě sousedních zemí, respektive některých komunit. Oba koncepty jsou projevem rozhodnutí ruského vedení, že nebude nadále usilovat o zapojení do euroatlantické institucionální architektury,¹¹ ale bude budovat vlastní systém, v němž zaujme nikoli roli periferie, nýbrž roli mocenského centra. Geneze obou konceptů se v mnohém liší. Ideologický radikální neoeurasianismus vznikl jako disidentský směr zespodu a postupně se sblížoval s politickými a vládními strukturami a nyní je metodologicky rozvíjen shora. Ruský svět vznikl naopak shora jako vládní iniciativa, která se však snaží pronikat k loajálním komunitám odspodu. Ideologická východiska jsou naopak velmi podobná. Opírají se o hluboké identitární fenomény, jakými jsou například duchovnost, tradicionalismus a s ním spojený konzervatismus či různě definovaný národ. Oba koncepty přicházejí s vágně vymezenými představovanými geografii strukturovanými shodně kolem ruského centra a organizovanými ve vrstvách směrem k periferii. Zatímco pro státocentrický neoeurasianismus je základní jednotkou stát a jeho teritorium, národocentrický ruský svět pracuje s komunitami a síťově organizovanými vazbami, které však mají také své geografické zázemí. Reteritorializace post-sovětského prostoru je v podání obou konceptů vyjádřením žádoucích sfér ruského vlivu, ale také snahy o naplnění geopolitických představ různých komunit v Rusku či mimo něj i geografických aspiračních rámců různých forem nacionalismu. Geopolitické signály využívají konsolidační a integrační síly etatistického nacionalismu i nacionalismu imperiálního, respektive civilizačního, jenž okolní prostor organizuje kolem Ruska. Přes geopolitickou náplň je konsolidační funkce konceptů směřována především vůči domácímu publiku v Rusku samém a oba jsou zapojeny do posilování patriotické konvergence. Neoeurasianismus konstruuje vizi kontinentálního bloku coby „integrace integrací“ či „impéria impérií“, jež ovšem rezonuje se „světem světů“ ruského světa. Vedle společného ruského patriotického jádra oslovují rozdílné komunity i v postsovětském prostoru a nacházejí vyjádření v současné ruské zahraniční politice. Bližší pohled na oba koncepty naznačuje, že posilují hlavní geopolitické příběhové linie a narativy ruské zahraniční politiky: prosazování multipolárního světa (vyvažování Západu), odpor k rozšíření NATO, (re)integraci v postsovětském prostoru nebo obranu proti barevným revolucím (respektive hodnotové agendě Západu). Oba koncepty mají výraznou materiální podporu státu. Pokud porovnáme jejich praktické projevy, je zřejmý jejich funkční překryv, ale také implementační mimoběžnost, což zajišťuje absenci konkurenčního vztahu, jakkoli se o jejich konkurenci občas diskutuje. Takto nastavená funkční distribuce obou projektů má své zřejmé příčiny. Mezi neoeurasianismem a ruským světem dochází ke zřetelné funkční i územní dělbě práce, což je zřejmé jak z interaktivní mapy nadace Russkij mir, která zobrazuje distribuci svých poboček (ruských center), tak ze zapojení postsovětských zemí do aktivit Eurasijské ekonomické unie. Zatímco v pěti zemích Střední Asie se nachází pouze sedm ruských center nadace Russkij mir, ve třech evropských postsovětských zemích (Bělorusko, Ukrajina a Moldavsko) jich je osmáct, přičemž paradoxně v Bělorusku a Kazachstánu (obou zakládajících členech Eurasijské ekonomické unie) se nachází jen po jedné pobočce.

Tabulka č. 1
Shrnutí a srovnání konceptů neoeurasianismu a ruského světa

		<i>Neoeurasianismus</i>	<i>Ruský svět</i>
<i>Hlavní funkce konceptu</i>	<i>Primární cíl</i>	Integrace post-sovětského prostoru pod ruským vedením	Integrace post-sovětského prostoru pod ruským vedením
	<i>Další významné cíle</i>	Posílení ekonomické a strategické relace s asijskými zeměmi, zejména s Čínou	Navázání vztahů s diasporou a ruskými vlivovými skupinami i mimo postsovětský prostor
<i>Představované geografie</i>	<i>Teritoriální vrstvy</i>	Rusko; postsovětský prostor (většinou bez států Pobaltí); širší Eurasie	Rusko a přilehlé prostory obývané etnickými Rusy; slovanské a pravoslavné jádro postsovětského prostoru; postsovětský prostor; globální síťová struktura sympatizantů
	<i>Další související pojmy</i>	Impérium impérii, sakrální geografie	Svět světů, Svatá Rus, Novorusko, Malorusko
<i>Historické a ideové zázemí konceptu</i>	<i>Historická východiska</i>	Panslavismus, byzantinismus, eurasianismus	Slavjanofilství, panslavismus, byzantinismus
	<i>Ideologie</i>	Konzervatismus, geopolitika, nacionalismus	Konzervatismus, geopolitika, nacionalismus
	<i>Mobilizační narativ</i>	Geografie, geoeconomika	Historie, geokultura (jazyk, náboženství, kultura, dějiny)
<i>Způsoby prosazování</i>	<i>Oficiální nástroj v praktické politice</i>	Eurasijská ekonomická unie	Aktivity nadace Russkij mir
	<i>Způsob přijetí</i>	Bottom-up	Top-down
	<i>Metoda působení</i>	Top-down	Bottom-up
<i>Stoupenci a adresáti konceptu</i>	<i>Hlavní stoupenci v Rusku</i>	Stát, RPC, patriotické prostředí, ruské neslovanské obyvatelstvo	Stát, RPC, patriotické prostředí, slovanské obyvatelstvo
	<i>Primární adresáti v zahraničí</i>	Ruská diaspora ve Střední Asii, autoritářské elity ve Střední Asii, ideové spojenci Ruska na Západě, byznys, mlčící většina	Ruská diaspora v evropské části post-sovětského prostoru, ideové spojenci Ruska na Západě, věřící, mlčící většina
	<i>Primární cílové země</i>	Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán	Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko

Zdroj: Autor.

Oba koncepty však diskredituje evidence jejich revizionistické a imperiální agendy vůči sousedním zemím, reteritorializační narativy očekávání imperiální renesance i některé metody. Stejně jako neoeurasianismus byl i ruský svět spojen s ruskou agresí proti Ukrajině, kde se stal synonymem hybridní války spojeným s anexí Krymu, koloniálním pojmem Novorusko a separatismem.

Z uvedeného vyplývá, že oba koncepty jsou funkčně komplementární co do geografické působnosti, schopnosti oslovovat různé komunity i způsobu prosazování integrační civilizacionistické agendy. Jejich spolupráce a účast na projektech státu patří k plodům patriotické konvergence současného ruského politického prostředí. Neoeurasianismus i ruský svět jsou nástroji, jejichž prostřednictvím Rusko utváří geopolitický narativ o hranicích, suverenitě i moci v postsovětském prostoru.

¹ Zatímco v SSSR tvořili etničti Rusové jen asi 49 % populace, v Rusku je to 80 %.

² V roce 2007 vznikla nadace Russkij mir.

³ Podle výzkumů veřejného mínění Levadova centra v roce 1999 myšlenku obnovení Ruska jako „velkého impéria“ podporovalo 85 % dotázaných. Ve stejném výzkumu z ledna 2011 podpořilo myšlenku 78 % dotázaných, pouze 14 % bylo proti (Левада 2011).

⁴ Původní Duginova vize počítala s rozčleněním Číny a spojenectvím s Japonskem. Postupně však byla upravena ve prospěch Číny, kterou nyní Dugin v souladu s vládní politikou považuje za partnera.

⁵ Kanonizačním územím RPC je Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko, Kazachstán, Uzbekistán, Tádžikistán, Turkmenistán, Kyrgyzstán, Ázerbájdžán, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Japonsko a Čína.

⁶ Slovanský název řecké kolonie Chersonesos.

⁷ Patriarcha Kirill dokonce používá termín „geoekleziologie“ (Kirill 2014a).

⁸ Teoretici „ruské doktríny“ Sergijevského projektu navrhli novou ideologii, vycházející ze společného základu Svaté Rusi a sovětského Ruska. Podle nich je již v Leninových pracích zřejmý přechod od komunistické ideologie k tradiční mocenské nadnárodní ideji, která ač byla oděná do hávu marxistické rétoriky, usilovala o sjednocení ruského imperiálního prostoru do rámce jednoho ruského civilizačního projektu (Ромашко 2015).

⁹ Tento výsledek průzkumů veřejného mínění by bylo zajímavé konfrontovat se stabilními sympatiemi ruské společnosti k tomu, aby se Rusko stalo opět velkým impériem, které ukazují průzkumy veřejného mínění provedené Levadovým centrem – viz výše vysvětlivku č. 3.

¹⁰ Hlavní formální strukturou státu podporující ruskou diasporu v zahraničí je agentura Rossotrudničestvo. Russkij mir jako nadace navázaná na stát méně formálně však otevírá měkké síle Ruska nové možnosti.

¹¹ Poslední iniciativou tímto směrem byla takzvaná Medveděvova iniciativa z roku 2008, která neměla šanci na úspěch mimo jiné proto, že byla předložena 5. června, necelé dva měsíce před invazí Ruska do Gruzie. Navíc byla konceptuálně nejasná a Rusko v ní neartikulovalo svou představu (Lo 2009).

Literatura

- Alexejev, Michail (2016): Backing the USSR 2.0: Russia's ethnic minorities and expansionist ethnic Russian nationalism. In: Kolstø, Pål – Blakkisrud, Helge: *The New Russian Nationalism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 160–192.
- Antonovič, Marijuš (2013): To what extent has Russia's foreign policy since 2000 been influenced by Eurasianism? *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 30, s. 11–41.
- Bassin, Marc (2007): Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis. *Geopolitics*, Vol. 12, No. 3, s. 351–374.
- Bassin, Marc – Aksenov, Konstantin (2006): Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, Vol. 11, No. 1, s. 99–118.
- Billington, James (2004): *Russia in Search of Itself*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Blitt, Robert (2011): Russia's 'Orthodox' Foreign Policy: The Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia's Policies Abroad. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 33, No. 2, s. 363–460.
- Bremer, Thomas (2015): How the Russian Orthodox Church Views the "Russian World". *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 35, No. 3, s. 43–49.
- Букарский, Владимир (2012): Роль Русской православной церкви в процессе политической интеграции евразийского пространства. *Проблемы национальной стратегии*, Vol. 12, No. 3, <http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/3/07_.pdf>.
- Clover, Charles (1999): Dreams of the Eurasian Heartland. *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 2, s. 9–13.
- Clunan, Anne (2009): *The Social Construction of Russia's Resurgence*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Collins, Randall (2001): Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology*, Vol. 16, No. 3, s. 421–437.
- Druzenko, Genadii (2011): Geopolitics from the Patriarch: The Heavenly Kingdom Versus the “Russian World”. *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 1, s. 65–73.
- Dunlop, John (2004): Aleksandr Dugin’s Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya*, Vol. 12, No. 1, s. 41–57.
- Etkind, Aleksander – Shcherbak, Andrei (2008): The Double Monopoly and Its Technologists: The Russian Preemptive Counterrevolution. *Demokratizatsiya*, Vol. 16, No. 3, s. 229–239.
- Gellner, Ernest (1997): *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Ingram, Alan (2001): Alexander Dugin: Geopolitics and Neo-fascism in Post-soviet Russia. *Political Geography*, Vol. 20, No. 8, s. 1029–1051.
- Кайзер, Маркус – Кляйнеберг, Михаэль (2003): „Евразия“ – фантом или реальная модель развития? *Журнал социологии и социальной антропологии*, Vol. 4, No. 4, s. 82–97.
- Karaganov, Sergej – Cherniavskaja, Kristina – Novikov, Dmitry (2016): Russian Foreign Policy Risky Successes. *Harvard International Review*, Vol. 37, No. 3, s. 74–79.
- Kerr, David (1995): The new Eurasianism: The rise of geopolitics in Russia’s. *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No. 6, s. 977–988.
- Khapaeva, Dina (2016): Triumphant memory of the perpetrators: Putin’s politics of re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, No. 1, s. 61–73.
- Kolosov, Vladimir – Turovsky, Rostislav (2001): Russian Geopolitics at the Fin-de-Siècle. *Geopolitics*, Vol. 6, No. 1, s. 141–164.
- Kurfürst, Jaroslav (2014): Východní Evropa mezi hodnotovou vizí a mocenskou revizí. *Mezinárodní politika*, Vol. 2014, No. 6, <<http://www.iir.cz/article/vychodni-evropa-mezi-hodnotovou-vizi-a-mocenskou-revizi/>>.
- Kurfürst, Jaroslav (2017a): *Konstrukce a dekonstrukce ruské geopolitické kultury*. Disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Kurfürst, Jaroslav (2017b): Shades of Grey in Russian Pre-soviet Geopolitical Traditions. *Studies in East European Thought*, Vol. 69, No. 2, s. 177–197, <doi:10.1007/s11212-017-9285-x/>.
- Laqueur, Walter (2016): *Putin a putinismus: Rusko a jeho perspektivy soužití se Západem*. Praha: Prostor.
- Laruelle, Marlène (2004): The two faces of contemporary Eurasianism: An imperial version of Russian nationalism. *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 1, s. 115–136.
- Laruelle, Marlène (2008): *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Laruelle, Marlène (2009): (Neo-)Eurasianists and Politics. *Russian Politics and Law*, Vol. 47, No. 1, s. 90–101.
- Laruelle, Marlène (2010): The Ideological Shift on the Russian Radical Right. *Problems of Post-Communism*, Vol. 57, No. 6, s. 19–31.
- Laruelle, Marlène (2015a): *Eurasianism and European Far Right: Reshaping the Europe Russia Relationship*. Lanham – Boulder – New York – London: Lexington Books.
- Laruelle, Marlène (2015b): *The “Russian World”: Russia Soft Power and Geopolitical Imagination*. The Center for Global Interests, <http://globalinterests.org/wp-content/uploads/2015/05/FINAL-CGI_Russian-World_Marlène-Laruelle.pdf>.
- Laruelle, Marlène (2015c): The Iuzhinskii Circle: Far-Right Metaphysics in the Soviet Underground and Its Legacy Today. *Russian Review*, Vol. 74, No. 4, s. 563–580.
- Lo, Bobo (2009): Medvedev and the New European Security Architecture. *Center for European Reform Policy Brief*, London: Centre for European Reform, s. 1–9.
- Lough, John – Lutsevych, Orisa – Pomerancev, Peter – Secieru, Stanislav – Shekhovtsov, Anton (2014): *Russian Influence Abroad: Non-state Actors and Propaganda*. London: Chatham House, 24. 10. 2014, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20141024RussianInfluence-Abroad.pdf>.
- Lutsevych, Orisa (April 2016): *Agents of the Russian World: Proxygroups in the contested Neighbourhood*. London: Chatham House, <<https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf>>.
- Luxmoore, Matthew (2014): Defensive Imperialism: The Evolution of Russia’s Regional Foreign Policy. *International Journal on World Peace*, Vol. 31, No. 2, s. 73–112.
- Maekinen, Sirke (2014): Geopolitics Teaching and Worldviews: Making the Future Generation in Russia. *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, s. 86–108.
- Maliukevicius, Nerijus (2013): (Re)Constructing Russian Soft Power in Post-Soviet Region. *Baltic Security & Defence Review*, Vol. 15, No. 2, s. 70–97.
- Mankoff, Jeffrey (2013): Eurasian Integration: The Next Stage. *Central Asia Policy Brief*, No. 13, s. 1–8, <<http://centralasiaprogram.org/blog/2013/12/06/eurasian-integration-the-next-stage/>>.
- Митрофанова, Анастасия (2006): Политическое православие: Как создается новый национальный проект. *Политический журнал*, 17. 1. 2006, <http://www.religare.ru/2_24912.html>.
- Mitrofanova, Anastasia (2016): Russian ethnic nationalism and religion today. In: Kolstø, Pål – Blakkisrud, Helge: *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–2015*. Edinburgh: Edinburgh University Press. s. 104–132.

- Neumann, Iver (1996): *Russia and the Idea of Europe*. New York: Routledge.
- Noordenbos, Boris (2011): Ironie imperialismu: Jak ruskí patrioté znovu získávají postmodernismus. *Studies in East European Thought*, Vol. 63, No. 2, s. 147–158.
- O'Loughlin, John – Ó Tuathail, Geraóid – Kolosov, Vladimir (2005): Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: The Mask of Proteus Revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30, No. 3, s. 322–335.
- Pantin, Vladimir (2010): The Political and Civilizational Self-Identity of Contemporary Russian Society in a Global Context. *Russian Social Science Review*, Vol. 51, No. 1, s. 4–20.
- Peunova, Marina (2008): An Eastern Incarnation of the European New Right: Aleksandr Panarin and New Eurasianist Discourse in Contemporary Russia. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 16, No. 3, s. 407–419.
- Pryce, Paul (2013): Putin's Third Term: The Triumph of Eurasianism? *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 13, No. 1, s. 25–43.
- Ромашко, Александр (2015): Российский цивилизационный концепт в современном политико-правовом моделировании: Опыт критического осмысления. *Society: Politics, Economics, Law*, No. 6, s. 1–7.
- Rozov, Nikolaj (2012): Geopolitics, Geoeconomics, and Geoculture. *Russian Social Science Review*, Vol. 53, No. 6, s. 4–26.
- Rumer, Boris (Autumn 2002): Power in Central Asia. *Survival*, Vol. 44, No. 3, s. 57–68.
- Sakolov, Mikhail (2009): New Right-Wing Intellectuals in Russia. *Russian Politics*, Vol. 47, No. 1, s. 47–75.
- Shekhovtsov, Anton (2008): The Palingenic Thrust of Russian Neo-Eurasianism: Ideas of Rebirth in Aleksandr Dugin's Worldview. *Totalitarian Movements*, Vol. 9, No. 4, s. 491–506.
- Shlapentokh, Dmitry (2007): Dugin Eurasianism: A window on the minds of the Russian elite or an intellectual ploy? *Studies in East European Thought*, Vol. 59, No. 3, s. 215–236.
- Shlapentokh, Dmitry (2013): The Death of the Byzantine Empire and Construction of Historical/Political Identities in Late Putin Russia. *Journal of Balkan*, Vol. 15, No. 1, s. 69–96.
- Smith, Graham (1999): The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Euroasianism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 24, No. 4, s. 481–500.
- Smith, Hanna (2016): Statecraft and Post-Imperial Attractiveness: Eurasian Integration and Russia as a Great Power. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 3, s. 171–182.
- Suslov, Michail (2015): Holy Rus: The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Social Science Review*, Vol. 56, No. 3, s. 43–62.
- Tolstoy, Andrey – McCaffaray, Edmund (2015): Mind Games. *World Affairs*, Vol. 177, No. 6, s. 25–30.
- Tsygankov, Andrei (1998): Hard-line Eurasianism and Russia's contending geopolitical perspectives. *East European Quarterly*, Vol. 32, No. 3, s. 315–334.
- Tsygankov, Andrei (2003): Mastering space in Eurasia: Russia's geopolitical thinking after the Soviet break-up. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 36, No. 1, s. 101–127.
- Tsygankov, Andrei (2007): Finding a Civilisational Idea: "West", "Eurasia", and "Euro-East" in Russia's Foreign Policy. *Geopolitics*, Vol. 12, No. 3, s. 375–399.
- Tsygankov, Andrei (2016): Crafting the State-Civilization Vladimir Putin's Turn to Distinct Values. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 3, s. 146–158.
- Umland, Andreas (2008): Zhirinovskiy's Last Thrust to the South and the Definition of Fascism. *Russian Politics and Law*, Vol. 46, No. 4, s. 31–46.
- Umland, Andreas (2009a): Issues in the Study of the Russian Extreme Right. *Russian Politics and Law*, Vol. 47, No. 1, s. 4–6.
- Umland, Andreas (2009b): Pathological Tendencies in Russian "Neo-Eurasianism". *Russian Politics and Law*, Vol. 47, No. 1, s. 76–89.
- Verkhovskii, Aleksandr – Pain, Emil (2015): Civilizational Nationalism. *Russian Social Science Review*, Vol. 56, No. 4, s. 2–36.
- Забирко, Александр (2015): Литературная генеалогия концепции «Русский мир»: от Бедной Лизы до полковника Гиркина. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*, Vol. 2015, No. 2, s. 114–136.
- Zamiatin, Dmitrii (2008): The Territory of Nostalgia: Russia's Geographic Image and Problems of Linguistic Identity in the Former Soviet Republics. *Russian Politics and Law*, Vol. 46, No. 6, s. 59–71.
- Zevelev, Igor (2009): Russia's Future: Nation or Civilization? Collapse of the Soviet Union and Russian Question. *Russia in Global Affairs*, Vol. 7, No. 4, s. 73–87.
- Zevelev, Igor (2014): The Russian World Boundaries. *Russia in Global Affairs*, Vol. 2014, No. 2, <<http://eng.globalaffairs.ru/number/The-Russian-World-Boundaries-16707/>>.

Dokumenty

- Бабурин, Сергей (2011): Русский Мир как он есть. In: Бабурин, Сергей (ed.): *Русский Мир*. Москва: Магистр, s. 7–17.
- Цымбурский, Вадим Л. (2007): Метаморфоза России: Новые вызовы и старые искушения. In: Цымбурский, Вадим Л.: *Остров Россия: Геополитические и хронополитические работы. 1993–2006*. Москва: РОССПЭН, s. 29–43.

- Дугин, Александр (1999): Основы геополитики. Москва: Арктогея центр.
- Дугин, Александр (2005): Русский Мир. *АРКТОГЕЯ*, 12. 12. 2005, <<http://arcto.ru/article/1393/>>.
- Гефтер, Михаил (1995): Мир миров: Российский зачин. *Русский Архипелаг*, http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/gefter-zachin/.
- Глобальные вызовы (2016): Глобальные вызовы: Религия и секуляризм в современном мире. *Всемирный Русский Народный Собор*, 7. 6. 2016, <<http://vrns.ru/news/4178/#.V37WTWwko2w/>>.
- Градировский, Сергей – Межуев, Борис (2003): Русский Мир как объект геокультурного проектирования. *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2003/gradirovsky-russmir/>.
- Громыко, Алексей (2010): Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура. In: Никонов, Вячеслав (ed.): *Смыслы и ценности русского мира*. Москва: Русский мир, s. 20–24.
- Кирилл (2009а): Слово Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла после интронизации. *Русская Православная Церковь*, 1. 2. 2009, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/547287.html>>.
- Кирилл (2009б): Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на открытии III Рождественских Парламентских встреч. *Русская Православная Церковь*, 11. 3. 2009, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>>.
- Кирилл (2009с): Миссия в миру. *Русская Православная Церковь*, 17. 6. 2009, <www.patriarchia.ru/db/text/675523>.
- Кирилл (2014а): Телепрограмма Слово пастыря. *Мгарский монастырь*, 6. 9. 2014, <<http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol/4286/>>.
- Кофнер, Юрий (2013): Этапы развития и консолидация Евразийского движения. *Евразийское движение*, <<http://eurasian-movement.ru/archives/6231/>>.
- Концепция. (2016): Подписан Указ «Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации». *Президент России*, 1. 12. 2016, <<http://www.kremlin.ru/acts/news/53384/>>.
- Конституция (2014): *Конституция Донецкой народной республики 2014. Конституции государств (стран) мира*, 3. 6. 2014, <<http://worldconstitutions.ru/?p=1094>>.
- Kozurev, Andrej (1992): Russia: A Chance for Survival. *Foreign Affairs*, Vol. 71, No. 2, s. 1–16.
- Lavrov, Sergej (2006): The Rise of Asia, and the Eastern Vector of Russia's Foreign Policy. *Russia in Global Affairs*, No. 3, 7. 7. 2006, <http://eng.globalaffairs.ru/number/n_6865/>.
- Лавров, Сергей (2015): Русский мир на пути консолидации. *Российская Газета*, 1. 11. 2015, <<https://rg.ru/2015/11/02/lavrov.html>>.
- Левада (2011): «Особый путь» и российская империя. *Левада-Центр*, 8. 2. 2011, <<http://www.levada.ru/2011/02/08/osobyj-put-i-rossijskaya-imperiya/>>.
- Межуев, Борис (2016): Идеология третьего срока. *Ум+*, 4. 3. 2016, <<https://um.plus/2016/03/04/ideologija-tretego-sroka/>>.
- Межуев, Борис (2015): Картография русского европеизма. *Журнальные клубы Интелро*, Тетради по консерватизму, s. 1–32, <<http://www.intelros.ru/readroom/tetradi-po-konservatizmu/tet1-2015/26492-kartografiya-russkogo-evropeizma.html>>.
- Миллер, Алексей (2005): Империя и нация в воображении русского национализма. Взгляд историка. *Полит.ру*, 14. 4. 2005, <<http://polit.ru/article/2005/04/14/miller/>>.
- Митрофанов, Александр (1997): *Шаги новой геополитики*. Москва: Русский вестник.
- Нарочницкая, Наталия (2015): *Русский код развития*. Москва: Книжный Мир.
- Наумов, Александр (2010): Вдохнуть новую жизнь. In: Никонов, Вячеслав (ed.): *Смыслы и ценности русского мира*. Москва: Русский мир, s. 24–29.
- Никонов, Вячеслав (ed., 2010): *Смыслы и ценности русского мира*. Москва: Русский мир.
- Панарин, Александр (1994): Атлантизм и евразийство: Два сценария для России. Послесловие. In: Ильин, Виктор В.: *Россия: Опыт национально-государственной идеологии*. Москва: Изд-во Московского университета, s. 74–113.
- Panarin, Aleksandr (1996): Russia in Eurasia. *Russian Social Science Review*, Vol. 37, No. 3, s. 35–53.
- Песков, Дмитрий (2014): Путин является гарантом безопасности русского мира. *Взгляд Деловая газета*, 3. 7. 2014, <<http://vz.ru/news/2014/3/7/676150.html>>.
- Putin, Vladimir (2001): Speech in the Bundestag of the Federal Republic of Germany. *President of Russia*, 25. 9. 2001, <<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21340/>>.
- Путин, Владимир (2007): Послание Президента России Владимира Путина Федеральному Собранию РФ. *КонсультантПлюс*, 24. 4. 2007, <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67870/>.
- Putin, Vladimir (2010): Russia and Europe: From an Analysis of Crisis Lessons to a New Partnership Agenda. *Government of the Russian Federation*, 25. 11. 2010, <<http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/13088/>>.
- Путин, Владимир (2011): Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. *Известия*, 3. 10. 2011, <<http://izvestia.ru/news/502761/>>.
- Путин, Владимир (2012): Владимир Путин. Россия: национальный вопрос. *Независимая газета*, 23. 1. 2012, <http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html>.
- Путин, Владимир (2012а): Россия и меняющийся мир. *Московский Новости*, 27. 2. 2012, <<http://www.mn.ru/politics/78738/>>.

- Putin, Vladimir (2013): Meeting of the Valdai International Discussion Club. *President of Russia*, 9. 9. 2013, <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/19243/>>.
- Putin, Vladimir (2014a): Address by President of the Russian Federation. *President of Russia*, 18. 3. 2014a, <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603/>>.
- Putin, Vladimir (2014b): Presidential Address to the Federal Assembly. *President of Russia*, 4. 12. 2014b, <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/47173/>>.
- Стратегия (2015): О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. *Российская газета*, 31. 12. 2015, <<http://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>>.
- Щедровицкий, Пётр (2000a): Кто и что стоит за доктриной Русского Мира? *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-doctrina/>.
- Щедровицкий, Пётр (2000b): Русский мир и транснациональное русское. *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-transnatio/>.
- Щедровицкий, Пётр – Островский, Ефим (1997): Орел расправляет крылья: 1111 знаков за 1111 дней до Нового Тысячелетия. *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/>.
- Щедровицкий, Пётр – Островский, Ефим (1999): Страна, которой не было. *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-possia-no/>.
- Шевченко, Максим (2004): Русский мир — контуры «общей судьбы». *Русский Архипелаг*, <http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2004/shevchenko-kontur/>.
- Шипков, Александр (2016): Сакральная география России: от Херсонеса до Соловков. *Всемирный Русский Народный Собор*, 31. 5. 2016, <<http://vrns.ru/history/4154/#.V31fyWwko2w>>.
- Захарченко, Александр (2015): Глава ДНР Александр Захарченко: Донбасс — не Украина, а часть Русского мира. *Аргументы и Факты*, 10. 11. 2015, <http://www.aif.ru/politics/world/glava_dnr_aleksandr_zaharchenko_donbass_ne_ukraina_a_chast_russkogo_mira/>.
- Захарченко, Александр (2017): Захарченко объявил о создании Малороссии. *ТК Унион*, 18. 7. 2017, <<https://www.youtube.com/watch?v=2yUSDCeYqcQ/>>.
- Зевелев, Игорь (2016): Метаморфозы русского мира: Чем Россия заплатила за Крым. *РБК*, 18. 3. 2016, <<http://www.rbc.ru/opinions/society/18/03/2016/56eba3b59a7947ebe61847dc/>>.

Poznámka

Děkuji oběma anonymním recenzentům za přečtení článku a komentáře k němu.

Arménie a Náhorní Karabach: asymetrická neformální konfederace

VINCENC KOPEČEK

Armenia and Nagorno-Karabakh: An Asymmetric Informal Confederation

Abstract: The article is based on a presumption that the relations between the Armenian and the Nagorno-Karabakh Republic are substantially different from the relations between other de facto states and their patron states. Thus, they can not be explained in the same manner as the relations between Russia and its three “client” de facto states – Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria. Also, the concept of kin-state does not seem to be sufficiently elaborated to explain the Armenian-Karabakhi relations. These relations, in comparison with other similar cases, such as the Turkish-North Cypriot relations, feature a whole range of highly specific features, above all the dominance of informal institutions and practices. The article identifies this complex systems of mutual relations and introduces the term informal asymmetric confederation to describe it. According to this model, the relations between the Armenian and the Nagorno-Karabakh Republic are based on a common ethno-cultural framework, mutually mingling political elites and a handful of formal and, most importantly, a whole range of informal mechanisms, which enable both entities to achieve political deals, as well as to mutually influence each other’s internal decision making processes.

Key words: de facto states; patron states; kin-state; Nagorno-Karabakh; Armenia; confederation.

Koncem osmdesátých let 20. století začali jak karabašští Arméni, tak jejich soukmenovci v Arménské SSR požadovat připojení Náhorního Karabachu, do té doby autonomní oblasti v rámci Ázerbájdžánské SSR, k sovětské Arménii. Tento požadavek podporovalo i nekomunistické arménské vedení, což se však změnilo s rozpadem Sovětského svazu na konci roku 1991. Nově nezávislá Arménská republika (AR) si nechtěla či nemohla dovolit oficiálně nárokovat část území sousedního nezávislého státu, a karabašským Arménům tak nezbylo než vyhlásit nezávislost, kterou doposud žádný jiný stát neuznal, a to včetně samotné Arménie. Toto řešení bývá často označováno jako čistě pragmatické, protože Náhorněkarabašská republika (NKR)¹ je na Arménii značně závislá jak v oblasti ekonomické, tak bezpečnostní, kulturní, či dokonce zahraničněpolitické.

Velmi úzký vztah mezi oběma politickými entitami a původní požadavky karabašských Arménů na připojení k Arménii vedou mnohé pozorovatele k tomu, aby považovali Náhorní Karabach za území Arménii ovládané či okupované (Caspersen 2008a: 358). Tento pohled je rovněž živěn oficiální pozicí Ázerbájdžánu, který Náhorní Karabach označuje právě za území okupované Arménií a karabašskou vládu nepovažuje za partnera pro mírová jednání (například President.az 2015; Makili-Aliyev 2016). Význam Arménie pro faktické odtržení Náhorního Karabachu od Ázerbájdžánu je jen těžko zpochybnitelný, nicméně realita vzájemné koexistence Arménie a NKR je značně komplikovanější než zjednodušující výše popsany pohled. Náhorněkarabašská republika a její vláda nejsou pouhou fikcí či Potěmkinovou vesnicí, jež má zakrýt faktickou arménskou okupaci ázerbájdžánského

území. Je reálně existující entitou, kterou s Arménií pojí v zásadě přátelské, avšak zároveň velmi komplikované vztahy, jimiž se tato studie zabývá.

Text je rámován do teorie de facto států, přičemž Arménie je chápána jako patronský stát NKR. Literatura věnující se vztahům mezi de facto státy a patronskými státy převážně zdůrazňuje závislost de facto států na svých patronech, zejména Rusku (například Allison 2008; Artman 2013; Dzutsati 2012; Gerrits – Bader 2016; Hoch – Souleimanov – Baranec 2014; Trenin 2009), což je sice jen obtížně zpochybnitelné, zároveň je to však také značně generalizující pohled. Jak totiž ukazuje Nina Caspersen (2008a), tato závislost nemusí být vždy jednostranná, a to zejména v případě, kdy patronský stát je s de facto státem zároveň etnicky spřízněný (*kin-state*), což je případ NKR a Arménie. Cílem tohoto textu je tedy přispět do teoretické diskuse o vztazích mezi de facto státy a patronskými státy prostřednictvím analýzy arménsko-karabašských vztahů, které neodpovídají tradičnímu pohledu na vztahy de facto států a jejich patronů, což je demonstrováno v první části studie. Druhá část textu se zaměřuje na vznik de facto nezávislé NKR, který chápe jako pragmatické řešení situace, v níž formální připojení Náhorního Karabachu k Arménii nebylo možné. Třetí část pojednává o důvodech, které daly vzniknout reálně existující karabašské politické obci, již je nutno chápat odděleně od politické obce Arménské republiky. Čtvrtá část detailně analyzuje jednotlivé aspekty arménsko-karabašských vztahů, pátá část pak prostřednictvím diskuse o potenciálních konceptech, jež mají ambici pojmenovat arménsko-karabašské vztahy, induktivně dospívá k modelu neformální asymetrické konfederace, v níž sice NKR hraje roli slabšího partnera, avšak dokáže umně využívat mechanismy, jimiž ovlivňuje politické rozhodování v Arménské republice.

METODOLOGIE A SBĚR DAT

Text je z významné části založen na primárních datech pořízených během dvou terénních výzkumů v říjnu až listopadu 2009 a říjnu 2015. Jelikož se, zejména v případě Náhorního Karabachu, jedná o složitý výzkumný terén, respondenti byli kontaktováni převážně pomocí metody sněhové koule (*snowball sampling*; srovnej například Atkinson – Flint 2001), přičemž celý proces lze shrnout do následujícího schématu:

1) Identifikace první skupiny respondentů, tzv. *gatekeeperů*, a to za použití otevřených zdrojů, na základě konzultací s dalšími výzkumníky zabývajícími se příslušným regionem² či na základě vlastních existujících kontaktů; 2) kontaktování vybraných *gatekeeperů*; 3) rozhovory s *gatekeepery*; 4) rozhovory s dalšími respondenty identifikovanými pomocí *gatekeeperů* nebo získanými přímo během pobytu v terénu.

Při výběru *gatekeeperů* byl kladen důraz zejména na jejich dosažitelnost (tj. včetně dostupnosti kontaktních informací) a jejich biografii dostupnou z otevřených zdrojů. Při obou výzkumech byli identifikováni vždy alespoň dva *gatekeeperi* s odlišnými biografickými charakteristikami, čímž byla minimalizována možnost, že se bude výzkumník pohybovat pouze v jednom okruhu osob. Metaforicky řečeno, souběžně tak vždy vznikalo několik „sněhových koulí“ – během prvního výzkumu dvě a během druhého čtyři. Při obou terénních výzkumech bylo sledováno vždy více výzkumných záměrů, a tudíž jen některá interview byla využita v rámci tohoto textu.

Většina interviewovaných osob působí v NKR, menšina pak v Arménii (výjimkou je jeden respondent z Abcházie, s nímž byl rozhovor proveden v rámci jiného terénního výzkumu), přičemž tento nepoměr je důsledkem použité metody výběru respondentů. Interviewované osoby zahrnovaly především politiky (aktivní i bývalé),³ diplomaty a státní úředníky, novináře, akademiky a představitele občanské společnosti. Všechny rozhovory citované v tomto textu tak lze chápat jako expertní či elitní rozhovory explorativního charakteru s určitým přesahem k rozhovorům typu *theory generating* (Littig 2009). Jako takové tedy měly shodnou jen základní strukturu, tj. poskytovaly respondentovi prostor k interpretaci studovaného fenoménu v kombinaci s doplňujícími otázkami tazatele. Z celkem

14 interview využitých v tomto textu proběhla 4 interview v angličtině a 10 v ruštině. Vzhledem k citlivosti studovaného tématu zůstávají identity všech respondentů skryty.

DE FACTO STÁTY A JEJICH PATRONI

S Pållem Kolstø (2006) či Ninou Caspersen (2012) lze de facto stát definovat jako takovou teritoriální jednotku, která vyhlásila nezávislost, fakticky kontroluje většinu nárokovaného území, existuje delší dobu (tradičně dle Kolstø alespoň dva roky), vytváří si funkční politické instituce a přitom se jí nedostává mezinárodního uznání. Z historického hlediska do kategorie de facto států patří například Srbská Krajina (1991–1995), Republika srbská (1992–1995), Biafra (1967–1970), Katanga (1960–1963), Eritrea (1991–1993), Tamilský Ílam (1986–2009) nebo Čečenská republika Ičkerie (1996–1999; viz Caspersen – Stansfield 2011). Ze současných případů pak panuje široká shoda na Severním Kypru, Podněstří, NKR, Abcházii, Jižní Osetii a Somalilandu (Berg – Toomla 2009; Caspersen 2008b; Kolstø 2006), přičemž existuje celá řada hraničních či sporných případů, a to včetně lidových republik Doněcké a Luhanské. Následná teoretická diskuse je primárně založena na empirické realitě výše uvedených šesti současných případů, s přihlédnutím k některým obdobným případům z minulosti. Další rozšiřování jejich počtu (například o irácký Kurdistan, Tchaj-wan, Palestinu, Západní Saharu apod.) by již znamenalo značné natahování konceptu (*conceptual stretching*).

Existence každého de facto státu je umožněna kombinací více faktorů, nicméně většina z nich vděčí za svůj vznik slabosti mateřského státu, od něž se de facto stát odtrhl, a externímu vlivu regionální či globální mocnosti, která v konfliktu mezi de facto a mateřským státem sleduje vlastní zájmy (Berg – Toomla 2009: 27). Většina de facto států proto disponuje takzvanými patronskými státy, které je vojensky chrání a ekonomicky podporují, případně je alespoň tolerují a umožňují jim omezené zapojení do mezinárodního systému. Rusko tak například vojensky intervenovalo ve prospěch Abcházie (Allison 2009; Hopf 2005; Nalbandanov 2009), Jižní Osetie (Allison 2009; Felgenhauer 2009) a Podněstří (King 2001: 533; Popescu 2006: 3) a dlouhodobě na jejich území udržuje své vojenské jednotky (ICG 2013: 3–6; Rukhadze 2013). Podobně i Turecko vojensky umožnilo vznik Severního Kypru (Kliot – Mansfield 1997) a Somaliland se neobešel bez vojenské podpory Etiopie (Abbink 2003: 410), byť některé zdroje v případě Somalilandu a z minulosti také v případě Čečenska nebo Eritrey hovoří o de facto státu, který patronským státem nedisponuje (Berg – Pegg 2016: 7; Dembinska – Campana 2017). Konečně i v případě NKR hrály klíčovou roli dobrovolnické jednotky původem z Arménské republiky i arménské diaspory a později i regulérní arménská armáda (de Waal 2012: 175–178, 244). Pro Arménii je ostatně karabašské hnutí spojeno s vlastními snahami o národní emancipaci a nezávislost na Sovětském svazu a tvoří důležitou součást arménské národní historie (Laitin – Suny 1999: 147).

Pro de facto státy je klíčová i ekonomická podpora patronského státu, tedy nepočítáme-li Somaliland, pro nějž je nejvýznamnějším zdrojem příjmů finanční pomoc rozsáhlé diaspory, remitence plynoucí z valné části ze zemí Perského zálivu a jeho vlastní export, zejména dobytka a obilovin (Ahmed 2000; Ahmed – Green 1999: 125; Kaplan 2008: 149). De facto státem s největší mírou ekonomické závislosti na státu patronském je Jižní Osetie, jejíž příjmová stránka rozpočtu je z 96 až 98 % tvořena finanční pomocí Ruska (Chitadze 2013: 110; Jones 2015: 258), přičemž je Jižní Osetie na Rusku absolutně závislá, i co se týče zahraničního obchodu (Kolossova – O’Loughlin 2011: 6). Ekonomická závislost jiných de facto států na svých patronských státech je sice nižší, ale i tak dosahuje finanční pomoc příslušného patronského státu několika desítek procent příjmové stránky rozpočtů de facto států. V případě Podněstří jde o 70 % (Puiu 2015), Abcházie o 35 až 60 % (Dzutsati 2016; Rimple 2015; Rukhadze 2015),⁴ NKR 50 % (Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015) a Severního Kypru asi jednu třetinu (Gorgulu 2015: 7). Z hlediska zahraničního obchodu jsou Abcházie, NKR a Severní Kypr na svých

patronech závislejší než Podněstří, pro něž je klíčovým obchodním partnerem spíše Moldavsko (King 2001: 537–538; Kolstø – Blakkisrud 2008: 107), tj. jeho mateřský stát. Díky tomu je Podněstří schopno exportovat i do EU, přičemž v roce 2016 tento export narostl až na 58 % veškerého podněsterského exportu (EurasiaNet 2016). Pro NKR však Arménie představuje zdaleka nejvýznamnějšího partnera jak pro export (82 %), tak import (96 %; viz STAT NKR 2016: 84–85). Podobně je tomu i v případě Severního Kypru a Turecka, které se podílí z 54 % na severokyperském exportu a ze 70 % na importu (Devplan 2015: 24), a Abcházie, pro niž Rusko coby patronský stát představuje 65 % veškerého abcházského exportu, přičemž přes Rusko jsou abcházské produkty reexportovány do zemí SNS a v menší míře i EU (Rozhovor s představitelem Abcházské obchodní komory 2015). Podobný reexport do zemí SNS a EU umožňuje i Arménie pro NKR (Rozhovor s představitelem arménského ministerstva hospodářství 2009).

Právě bezpečnostní a ekonomická závislost *de facto* států na svých patronech je zjevně tím důvodem, proč zejména postsovětské *de facto* státy bývaly v devadesátých letech převážně vnímány jako loutkové režimy řízené Ruskem, které je mělo využívat jako jeden z nástrojů na prosazování svých zájmů v takzvaném blízkém zahraničí (Caspersen 2015: 185). Tento přístup k *de facto* státům, který měl zároveň tendenci chápat je jako jakési ostrůvky bezvládní, chaosu a organizovaného zločinu (Kolossova – O’Loughlin 1998: 1; Lynch 2004: 4) a v zásadě je řadil po bok „selhávajících“ států (*failed* či *failing states*; viz Kolstø 2006), se však v polovině první dekády 21. století vyčerpal a vzrůstající počet studií začal uznávat, že *de facto* státy nejsou pouhými loutkami v rukou svých více či méně mocných patronů, ale že mají svou vlastní logiku a vnitřní politickou dynamiku (Caspersen 2017).⁵ K závislosti na patronském státu je totiž primárně odsuzuje fakt jejich mezinárodního neuznání a z toho plynoucí nutnost spoléhat se nikoliv na bezpečnostní garance poskytované mezinárodním společenstvím, ale na takový stát, který je ochoten a schopen takové garance poskytnout (Caspersen 2015: 191). I tak je však stupeň závislosti jednotlivých *de facto* států na svých patronech různý, což některé autory (například Gerrits – Bader 2016; Trenin 2016) zejména v kontextu rostoucího vlivu Ruska v Abcházii a Jižní Osetii po pětidenní rusko-gruzínské válce ze srpna 2008 vede k tomu, že tyto dvě entity označují dokonce za ruské protektoráty.

Poznání, že *de facto* státy jsou aktivními subjekty, které na patronských státech obecně nejsou tolik závislé, jak se původně zdálo, avšak zároveň některé z nich jsou na svých patronech závislejší než jiné, nutně vede k otázce, zda lze jejich vzájemné vztahy abstrahovat do podoby teoretických modelů. Jednou z cest k takovému modelu může být analýza motivů, které vedou patronský stát k angažmá na podporu příslušného *de facto* státu. Tyto motivy se zdají být v zásadě dva: sledování vlastních (vel)mocenských zájmů (German 2006; Popescu 2006; Tsygankov – Tarver-Wahlquist 2009) a intervence na podporu svých etnických soukmenovců (Caspersen 2007, 2008a). Příkladem první jmenovaného modelu se jeví například ruská podpora abcházským, jihoosetským a podněsterským separatistům, která skončila jejich vysokou závislostí na Ruské federaci, zneužíváním těchto nevyřešených konfliktů pro destabilizaci Moldavska a Gruzie a k ovlivňování jejich vnitřní politiky. Příkladem druhého modelu je pak zapojení Arménie do karabašského konfliktu, turecká intervence na Severním Kypru nebo podpora Srbské Krajiny či Republiky srbské ze strany Miloševićova Srbska v první polovině devadesátých let. Tuto intervenci motivovanou etnickou sounáležitostí lze vysvětlit pomocí konceptu *kin-state*, tedy etnicky spřízněného státu a jím pocítované určité morální povinnosti pomáhat svým soukmenovcům žijícím v jiném státě (Brubaker 1996: 56), což v případě etnopolitických konfliktů může vést k jejich internacionalizaci a více či méně přímému zapojení etnicky spřízněného státu do bojů (Sisk 1996: 19–20). Jak na příkladu Srbské Krajiny, Republiky srbské a NKR ukazuje Nina Caspersen (2008a), nemusí se v podobných případech jednat o jednostrannou závislost separatistů na etnicky spřízněném patronovi; i sami separatisté v některých případech

disponují právě díky etnické spřízněnosti pákami, jimiž jsou schopni ovlivňovat vnitropolitické rozhodovací procesy svého patronského státu.

V praxi se však oba principy poněkud prolínají, a dva výše uvedené modely je tedy spíše nutno chápat jako ideáltypy. To se týká dokonce i ruské intervence v Abcházii, Jižní Osetii a Podněstří. Rusko zde sice primárně jednalo jako velmoc, která se snažila zachovat svůj vliv v postsovětském prostoru (Blakkisrud – Kolstø 2012: 292; Popescu 2006: 10), o čemž svědčí i značná pragmatičnost ruského přístupu k těmto separatistickým hnutím,⁶ nicméně vysocí ruští představitelé obhajovali zejména intervenci v Gruzii v roce 2008 nutností chránit vlastní občany, neboť většina obyvatel Jižní Osetie a Abcházie ruské pasy skutečně vlastní (Gayoso 2013: 115; Gerrits – Bader 2016: 303). To lze sice na jednu stranu chápat jako čirý pragmatismus, neboť ruské úřady rozdáváním ruských pasů sledovaly konkrétní cíle (Artman 2013) a s jejich vydáváním obyvatelům Jižní Osetie a Abcházie přestaly poté, co tyto entity Rusko oficiálně uznalo (Achba 2016), nicméně nelze pominout ani to, že v Abcházii existuje tradiční početná ruská menšina, která v současnosti tvoří 11 % populace (YTC 2015: 24), že v Podněstří tvoří etničti Rusové dokonce 30 % obyvatel (Госслужба статистики 2006: 5) a že Severní Osetie, subjekt Ruské federace, je fakticky jihoosetským *kin-state*. Ve všech třech entitách je pak ruština hlavním jazykem mezietnické komunikace a je běžně používána i státními a vzdělávacími institucemi (Clogg 2008; Comai – Venturi 2015). Navíc součástí putinovského režimu se v posledních letech stal i koncept ruského světa (*ruskij mir*), který ze své podstaty obhazuje intervence na ochranu Rusů v zahraničí, ať už jde o Rusy ve smyslu etnickém, či občanském (Solik – Baar 2016). Etnické či občanské motivy ruské účasti v těchto konfliktech tak sice mohly být sekundární či pouze deklaratorní, nicméně ukazují na komplexnost celé situace a na těžkosti při definování funkčních modelů vztahů mezi patronskými a de facto státy.

Zaměříme-li se však na vztahy mezi Ruskem a jeho třemi „klientskými“ de facto státy, je zjevné, že Rusko se snaží si tyto entity podřídit, a dokonce vytváří standardizovaný formát, jak k těmto entitám přistupovat, přičemž do jisté míry rozlišuje mezi Podněstřím, které Rusko oficiálně neuznává, a Abcházíí a Jižní Osetií, které coby nezávislé státy oficiálně uznalo. Všechny tři de facto státy jsou totiž členy Společenství „Za demokracii a práva národů“ (*Soobščestvo „Za demokratiyu i prava narodov“*), jemuž je často přezdíváno Společenství neuznávaných států (*Soobščestvo nepriznanych gosudarstv*) nebo v narážce na stejný akronym se Společenstvím nezávislých států (*Sodružestvo nezavisimych gosudarstv*) také SNS II (SNG II).⁷ Vznik této svého druhu mezinárodní organizace iniciovalo samo Rusko (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015) a za ruské patronace se v ní prohlubuje spolupráce mezi Abcházíí, Jižní Osetií a Podněstřím, včetně jejich vzájemného oficiálního uznání (jednotlivé postsovětské de facto státy se do roku 2006 oficiálně neuznávaly a NKR tak dodnes učinila pouze mlčky; viz Rozhovor s karabašským diplomatem 2015), navázání oficiálních styků a otevření vzájemných „diplomatických“ zastoupení, zavedení bezvívzového styku, podpisu dohod o spolupráci v oblasti obrany, školství, ochrany lidských práv či spolupráce za účelem dosažení mezinárodního uznání (Кавказский Узел 2008a, 2008b, 2009; Кучуберия 2007a, 2007b, 2008). Zatímco SNS II umožňuje Rusku řídit spolupráci mezi třemi de facto státy, oficiální uznání Abcházie a Jižní Osetie mu dovolilo navázat s oběma entitami komplexnější vztahy ve formě bilaterálních dohod – v případě Jižní Osetie o integraci a v případě o něco nezávisleji se chovající Abcházie o „spolupráci“,⁸ přičemž k integraci (respektive „spolupráci“) dochází mj. i v resortu obrany (Ambrosio – Lange 2016).

Dalším modelem vztahů mezi de facto státem a patronským státem je případ Somalilandu a Etiopie. Ta však někdy ani není jako patronský stát chápána (Richards 2016: 178; Rudincová 2017: 198–199), neboť míra závislosti Somalilandu na Etiopii je značně nižší, což je dáno jak slabostí Somálska, tak relativně soběstačnou somalilandskou ekonomikou. Vztah Etiopie a Somalilandu tak spíše připomíná spojenectví mezi dvěma uznávanými

státy, ostatně Etiopie s oficiálním uznáním druhého somálského státu koketuje (Záhořík 2008: 22), přičemž jej již uznává fakticky, neboť spolu s Džibutskem akceptuje somalilandské pasy, a má v Somalilandu dokonce své oficiální zastoupení (Hoch – Rudincová 2015: 46; Kaplan 2008: 153).

Konečně třetím modelem vztahů mezi patronskými a de facto státy je případ Severního Kypru a Turecka a NKR a Arménie, v němž Turecko a Arménie vystupují v roli *kin-state*. Ačkoliv turecká vojenská přítomnost na Kypru a arménská v Náhorním Karabachu bývá zejména řeckokyperskou, respektive ázerbájdžánskou stranou chápána jako okupace (například Anastasiou 2002; Baguirov 2008; Christou 2006; Musabayov 2005), nejde o zcela odpovídající termín. Severní Kypr i NKR jsou svěbytnými politickými jednotkami, které se svými patronskými státy úzce kooperují v řadě oblastí a pro tuto kooperaci vytvářejí poměrně složitý institucionální rámec. Mezi oběma případy však existují tři zcela zásadní rozdíly. Zaprvé zatímco v případě kyperského konfliktu je možnost obnovení bojů v současnosti jen těžko představitelná a oba kyperské státy jsou intenzivně zapojeny do mírového procesu, který před vstupem Kyperské republiky do EU málem vyústil ve znovusjednocení ostrova (Wilson 2014), karabašský konflikt zejména v posledních několika letech prakticky neustále hrozí eskalací do velkého válečného střetu (IWPR 2017; Schmidt 2017). Zadruhé Turecko Severní Kypr oficiálně uznalo, zatímco Arménie NKR nikoliv, byť tuto variantu některé arménské politické síly otevřeně podporují. Toto uznání by však dále eskalovalo situaci v Náhorním Karabachu a mohlo by zcela zásadně přispět k rozpoutání nové války, která by měla fatální důsledky nejen pro NKR, ale i její patronský stát (Markedonov 2016). Zatímco Turecko tak díky oficiálnímu uznání a nízkému riziku eskalace konfliktu může navazovat se Severním Kyprem formální vztahy včetně výměny diplomatických misí, uzavírání mezinárodních smluv, a dokonce vytváření společných orgánů, například Rady partnerství (*Partnership Council*) v ekonomických a finančních věcech nebo Společné hospodářské komise (*Joint Economic Commission*; viz TRNC MFA 2011), Arménie a NKR v podstatě nemají jinou možnost než rozvíjet vzájemné vztahy převážně neformálním způsobem. Zatřetí, jak bude níže demonstrováno, arménská a karabašská politická elita jsou značně propojené a mezi jednotlivými politickými orgány obou republik dochází k dílčím přesunům suverenity.

NÁHORNÍ KARABACH NA CESTĚ K DE FACTO STÁTNOSTI

Požadavky karabašských Arménů na připojení Náhorněkarabašské autonomní oblasti (NKAO) k Arménské SSR se průběžně vyskytovaly prakticky od té chvíle, kdy byl roku 1921 Náhorní Karabach, navzdory své převážně arménské populaci, připojen z rozhodnutí Moskvy k Ázerbájdžánské SSR (Chorbajian – Donabedian – Mutaflan 1994: 144–147; Saparov 2012). V druhé polovině osmdesátých let 20. století v souvislosti s Gorbačovými politickými a ekonomickými reformami tyto iredentistické požadavky opět zesílily a vyvrcholily rezolucí – vydanou nejprve některými okresními sověty v rámci NKAO a poté stvrzenou samotným Oblastním sovětem NKAO – požadující přesun NKAO z jurisdikce Ázerbájdžánské SSR pod jurisdikci Arménské SSR. Tento požadavek byl nadřazený Nejvyšším sovětem Ázerbájdžánské SSR stejně jako Nejvyšším sovětem SSSR zamítnut, karabašský oblastní sověť však v reakci na toto zamítnutí jednostranně vyhlásil vystoupení z Ázerbájdžánské SSR a poté společně s Nejvyšším sovětem Arménské SSR prohlásil sjednocení obou arménských entit v rámci Sovětského svazu (Croissant 1998: 35; Saparov 2015: Loc. 4164). Podle sovětské ústavy však změny hranic jednotlivých svazových republik vyžadovaly souhlas republikových nejvyšších sovětů – a Nejvyšší sověť Ázerbájdžánské SSR pochopitelně rozhodnutí Oblastního sovětu NKAO zrušil. Náhorněkarabašská autonomní oblast tak sice formálně zůstala pod ázerbájdžánskou jurisdikcí, nicméně situace se čím dál více vymykala kontrole, čemuž nezabránila ani dočasná přímá správa Moskvy (leden 1989 – leden 1990). Právní základ k odtržení NKAO od Ázerbájdžánu, alespoň dle karabašských představitelů (Rozhovor s karabašským aktivistou

2015), poskytl zákon o secesi, jehož schválení v dubnu 1990 prosadil Michail Gorbačov. Tento zákon, který byl v rozporu se sovětskou ústavou, umožňoval autonomním jednotkám, případně jiným podobným územím v rámci jednotlivých svazových republik, vyhlásit referendum o svém statusu, pokud se příslušná svazová republika oddělí od SSSR. Vzhledem k tomu, kolik nerealistických formálních podmínek musely jak svazové, tak autonomní celky splnit, aby mohly referendum vyhlásit,⁹ je zjevné, že spíše než aby umožnil secesi jednotlivých etnických autonomií, měl tento zákon předejít secesi svazových republik; to se však ukázalo jako mylný předpoklad (Walker 2003: 73–74, 166).

Poté, co Ázerbájdžán vyhlásil 30. srpna 1991 nezávislost na SSSR, na sebe reakce Oblastního sovětu NKAO nenechala dlouho čekat. Již tři dny nato karabašský oblastní sovět společně s Okresním sovětem Šahumjanského rajonu, území severně od NKAO obydleného převážně etnickými Armény, vyhlásily s odvoláním na zákon o secesi nezávislost NKR, sestávající z území NKAO a Šahumjanského rajonu. V prosinci téhož roku byla nezávislost potvrzena referendem¹⁰ a v lednu následujícího roku karabašská Národní rada (*Azğajın Žoghov*), vzniknuvší z šahumjanského okresního a karabašského oblastního sovětu, opět potvrdila vyhlášení nezávislosti a vydala ústavní zákon o základních principech státní nezávislosti NKR. Předsedou Národní rady, a tudíž hlavou vyhlášené republiky se stal Artur Mkrtčjan, Oleg Jesajan byl jmenován prvním karabašským premiérem (Avakian 2010: 18; Balayan 2005: 309).

Co přimělo karabašské Armény k opuštění původního záměru, tj. sjednocení s Arménskou SSR, respektive nově nezávislou Arménkou republikou, není zcela jasné. Nešlo totiž pouze o jednostrannou snahu karabašských Arménů. Požadavky na připojení Náhorního Karabachu od konce osmdesátých let vznášelo i rodící se národní hnutí v samotné Arménské SSR, představované zejména Výborem Karabach (*Karabach Komite*), jehož členem byl i budoucí první prezident nezávislé Arménie Levon Ter-Petrosjan, který ještě v roce 1990 před volbami do arménského nejvyššího sovětu tvrdil, že jeho primárním cílem je sjednocení Arménské SSR a NKAO (Astourian 2001: 19). O to překvapivější se proto může zdát vyhlášení karabašské nezávislosti ve chvíli, kdy snahám o arménsko-karabašské sjednocení již zhroutený Sovětský svaz nemohl stát v cestě. Existují však v zásadě tři možná vysvětlení, přičemž autor tohoto textu se přiklání k tomu, že v praxi šlo o jejich pragmatickou kombinaci:

1) Náhorní Karabach a Arménie se politicky rozešly kvůli rozdílným zájmům. Zatímco NKR musela vojensky čelit Ázerbájdžánu, Arménie se nechtěla v konfliktu přímo vojensky angažovat a preferovala raději budování dobrých vztahů se sousedy, a to včetně Turecka, které ve sporu o Náhorní Karabach stálo vždy na ázerbájdžánské straně (Tamtéž: 22–27; Cornell 2001: 303–304).

2) Náhorní Karabach se upnul k zákonu o secesi, v němž spatřoval legální možnost, jak se oddělit od Ázerbájdžánu a zajistit si přitom mezinárodní uznání (Rozhovor s karabašským aktivistou 2015).

3) Arménie se nechtěla kvůli vznášení územních požadavků vůči Ázerbájdžánu dostat do pozice agresora vůči jinému nezávislému státu (Croissant 1998: 70), a volila proto raději cestu podpory karabašské domobrany a dobrovolnických jednotek svých vlastních občanů, které se do bojů v Karabachu zásadním způsobem zapojily, a jimi také posléze maskovala účast regulérní arménské armády v poslední fázi války. Po skončení války pak mohla Arménie vystupovat nikoliv jako jedna ze stran konfliktu, ale jako prostředník, který sice sebeurčení NKR podporuje, ale má přitom na NKR pouze omezený vliv (Cornell 2001: 92).

NÁHORNĚKARABAŠSKÁ REPUBLIKA COBY SVÉBYTNÁ POLITICKÁ OBEC

Z logiky vzniku NKR vyplývá, že deklarace nezávislosti nebyla primárním cílem karabašského hnutí a karabašské de facto státnosti bylo nakonec dosaženo v důsledku většího či

menšího pragmatismu jak Arménie, tak samotných karabašských Arménů. Již v devadesátých letech tak docházelo k pragmatické integraci NKR do Arménie zejména po stránce ekonomické či bezpečnostní (Cornell 2001: 108), nicméně paralelně s touto integrací se rozvíjel i vnitropolitický život v NKR a po více než dvaceti letech od konce války je NKR již svébytnou politickou obcí s vlastními politickými institucemi (Kolstø – Blakkisrud 2012; Smolnik 2012; Kopeček 2016a).

Jedním z momentů, který ke vzniku NKR přispěl, byl paradoxně odchod dvou nejvýznamnějších karabašských politických figur do Arménie. Serž Sargsjan, původně velitel Obranné armády NKR,¹¹ a Robert Kočarjan, původně předseda Státního výboru pro obranu¹² a první karabašský prezident, opustili NKR již během války, případně bezprostředně po ní, a v Arménii to oba postupně dotáhli až na post prezidenta – Kočarjan v letech 1998–2008, Sargsjan pak od roku 2008 do současnosti. Někteří autoři v tomto kontextu dokonce hovoří o tom, že NKR tak *de facto* ovládla svůj patronský stát (Caspersen 2008a: 364), byť, jak ukáže diskuse níže, tak jednoduše to vidět přece jen nelze.

Robert Kočarjan se však zejména v prvních dvou letech svého prezidentství skutečně považoval nejen za lídra Arménie, ale také NKR. O tom svědčí i fakt, že právě Kočarjan z pozice arménského prezidenta začal vést přímé rozhovory s ázerbájdžánským prezidentem Hejdarem Alijevem, což v důsledku vedlo k vyloučení NKR z mírových jednání (Rozhovor s karabašským novinářem 2015; Rozhovor s arménským novinářem 2015). Tyto rozhovory údajně vedly v roce 2000 téměř k podpisu mírové dohody, podle níž by se Náhorní Karabach stal součástí Arménie, zatímco Ázerbájdžánu by připadl pás arménského území při íránské hranici. Ten by spojil vlastní Ázerbájdžán s jeho nachičevanskou exklávou a umožnil tak přímé spojení Ázerbájdžánu s Tureckem, a to včetně možnosti výstavby ropovodu exportujícího ázerbájdžánskou ropu, který byl po krachu mírových jednání nakonec trasován oklikou přes Gruzii (Libaridian 2004: 262; srovnej také Cornell 2001: 131–133).

Pokud by k podpisu a realizaci dohody skutečně došlo, vztah Náhorního Karabachu a Arménie by se vyvíjel zcela jinak, než je tomu dnes. Náhorní Karabach by se nejspíše stal jednou z arménských provincií, jimž ostatně velikostně odpovídá, případně by měl jen určitý autonomní status. Neúspěch mírových jednání s Ázerbájdžánem však vedl k tomu, že se Kočarjan a Sargsjan postupně více než na zájmy Náhorního Karabachu začali soustřeďovat na své vlastní mocenské zájmy v Arménii (v této souvislosti se často hovoří o takzvaném karabašském klanu, viz další kapitolu), což je oba od NKR poněkud vzdálilo (Matsuzato 2008: 103). Od Kočarjana a Sargsjana se však mezitím vzdálila i NKR, kde se tou dobou odehrával klíčový politický souboj, jenž zemi pomohl transformovat z toho, co Matsuzato nazývá válečnickou demokracií, na relativně pluralitní civilní a dále se demokratizující politický režim. Válečnickou demokracií (*belligerent democracy*) má Matsuzato (Tamtéž: 95–98) na mysli takovou situaci, kdy moc v zemi drží v rukou hrdinové válek za nezávislost, kteří však na válce zároveň vydělávali a klientelistické sítě, jimž za války pomáhali vzniknout, využívají pro své obohacování i v poválečném období. V NKR byl tímto válečným hrdinou – při absenci Serže Sargsjana a Roberta Kočarjana – generál karabašské armády Samvel Babajan, jenž zastával funkci karabašského ministra obrany (de Waal 2012: 250–251). Babajan je mnohými (Lynch 2004: 60; Matsuzato 2008: 102) považován za skutečného vládce NKR devadesátých let, který se sice výrazně podílel na vojenských vítězstvích ve válce, zároveň však nesl řadu znaků *warlorda* (Caspersen 2008c: 118; Zürcher 2007: 174). Na válce vydělával a po jejím skončení neformálně kontroloval prakticky veškerý ekonomický a politický život v zemi, přičemž pro něj nebyl důležitý formální status Náhorního Karabachu, ale schopnost neformálně toto území ovládat. Babajanovu moc se snažil omezit Kočarjanův nástupce na prezidentském postu v NKR Arkadij Ghukasjan, což se mu nakonec podařilo. Babajan byl v roce 1999 odvolán a následně obviněn z neúspěšného pokusu o atentát na Ghukasjana, za nějž byl odsouzen k čtrnácti letům vězení (de Waal 2012: 249–251).

Pro NKR bylo odsouzení Babajana symbolickým milníkem na cestě k alespoň částečné demokratizaci a demilitarizaci politického života (Matsuzato 2008: 105). Ta byla spojena s přijetím takzvané *democracy-for-recognition strategy* (Caspersen 2011; von Steinsdorff 2012), založené na přesvědčení pregnantně vyjádřeném samotným karabašským prezidentem Ghukasjanem: „*národ, který má [...] demokratickou ústavu, [...] má větší šance na uznání mezinárodním společenstvím než ostatní*“ (Caspersen 2009: 55–56). Během první dekády 21. století tak NKR přijala formálně demokratickou semiprezidentskou ústavu, reformovala volební systém a implementovala zákon o politických stranách, který vedl ke vzniku pluralitního stranického systému (Kopeček 2016a: 77–82). S výjimkou dašnaků, kteří jsou všearménskou nacionalistickou stranou, jsou přitom karabašské strany odděleny od stran ve vlastní Arménii a většina z nich již o připojení NKR k Arménii ani neusiluje. Dvě hlavní vládní strany – Demokratická strana Arcachu (DSA, *Arcachi Demokratakan Kusakutjun*), vedená předsedou parlamentu Ašotem Ghuljanem, i Svobodná vlast (*Azat Hajrenik*), vedená premiérem Araikem Harutjunjanem, mají v programu dosažení mezinárodního uznání NKR, přičemž spojení s Arménií pro ně není na pořadu dne (Rozhovor s karabašským ústavním činitelem 2009; Rozhovor s karabašským diplomatem 2015). To, že NKR je v současnosti sice neuznávaným, ale samostatným státem, nepopírají ani dašnaci či Hnutí-88 (*Šaržum-88*) bývalého starosty Stěpanakertu Abela Aghabeghjana, i když tyto dvě strany prosazují jako konečný stav připojení NKR k Arménii (Rozhovor s představitelem Hnutí-88 2015; Rozhovor s karabašským poslancem za stranu Dašnakutjun 2015).

Důvodů pro preferenci samostatné NKR u převážné části karabašské politické elity je však více než jen *democracy-for-recognition strategy*, která se navíc neukázala jako strategie úspěšná. Silnou roli zde hraje prostý fakt, že arménská populace Náhorního Karabachu si vybojovala *de facto* nezávislost se zbraní v ruce a zaplatila za to společně prolitou krví. I samotní karabašští občané si tak uvědomují svou rozdílnost (v politickém slova smyslu) od občanů Arménské republiky (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015; Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015).¹³ Udržení získané nezávislosti tváří v tvář neustálé hrozbě války s Ázerbájdžánem je tak *raison d'être* celé NKR, jež proto bývá označována za *single-issue regime* (Broers 2005: 78). Jak to ostatně formuloval jeden karabašský opoziční poslanec: „*Všechny karabašské politické strany se shodnou na základních principech naší zahraniční politiky. Jsou tu samozřejmě rozdílné názory na vnitřní politiku, nicméně když si pak spolu sedneme u sklenky brandy nebo čači, tak jsme schopni naše vzájemné rozpory překonat. Ostatně – všichni jsme bojovali bok po boku*“ (Rozhovor s představitelem Hnutí-88 2015).

Dalším důvodem pro existenci NKR coby svébytné politické obce jsou mocenské a ekonomické zájmy karabašské politické elity. Jistý arménský politický analytik to pregnantně vyjádřil slovy: „*Proč být starostou menšího města, když můžete být prezidentem samostatného státu?*“ (Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015). Nejlépe je to patrné na aktivitách současného premiéra NKR Araika Harutjunjana, který je popisován jako oligarcha vlastníci řadu firem, nemovitostí a půdy, jenž premiérský post využívá primárně pro své osobní obohacení (Rozhovor s karabašsko-arménským novinářem 2015). Podobně bývá líčen i prezident Bako Sahakjan, bez jehož souhlasu údajně není v NKR možné prakticky nic (Rozhovor s karabašským aktivistou 2015).

De facto nezávislá NKR, představující politickou obec zřetelně oddělenou od politické obce Arménské republiky, je tak výsledkem shody řady okolností, počínaje pragmatickým vyhlášením nezávislosti poté, co si Arménie nemohla dovolit Náhorní Karabach oficiálně nárokovat, a konče vcelku přízemními mocenskými a ekonomickými zájmy současné karabašské elity. Přesto je svébytnost NKR fakt a její komplikované vztahy s Arménií budou podrobeny důkladné analýze v následující kapitole.

ARMÉNSKO-KARABAŠSKÉ VZTAHY

Vztahy mezi Arménií a NKR jsou velmi specifické a komplexní a tato kapitola je nahlíží ze čtyř úhlů. Nejprve rozvíjí koncept Arménie coby virtuální etno-kulturní jednotky,

která stojí v jejich pozadí. Následně si všímá asymetrického vztahu mezi oběma entitami a poté formální a neformální stránky jejich vzájemných vztahů.

Arménie jako virtuální etno-kulturní jednotka

V dubnu 2016, bezprostředně po uklidnění čtyřdenních intenzivních bojů na karabašsko-arménské hranici, pronesl prezident NKR Bako Sahakjan v rámci jednoho projevu dvě na první pohled si protiřečící věty. Požádal mezinárodní společenství o to, aby se NKR „*stala jeho plnoprávných členem*“, tj. aby byla mezinárodně uznána, a současně prohlásil, že „*nerozlišuje mezi bratry a sestrami z Arménie, diasporou a Arcachu*“, neboť všichni jsou „*jedna entita*“ (Asbarez 2016). Podobná vyjádření přitom zaznívají i z úst jiných karabašských představitelů, když o NKR hovoří jako o části Arménie. Bylo by však mylné se domnívat, že je zde Arménii myšlena Arménská republika a že je NKR chápána jako její součást. Arménii¹⁴ je v tomto kontextu nutno chápat především jako etno-kulturní jednotku sestávající z Arménské republiky, NKR a arménské diaspory (Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015; Rozhovor s karabašským diplomatem 2015), jež disponuje silnou politickou a ekonomickou lobby v řadě významných států včetně velmocí jako USA, Rusko či Francie (Baser – Swain 2009).

Tato etno-kulturní jednotka slouží jako přirozený rámec pro arménsko-karabašskou spolupráci. Mimo jiné totiž disponuje pokud ne společnou, tak alespoň prolínající se politickou elitou volně přecházející z NKR do Arménie a obráceně, a v některých případech dokonce i z diaspory do Arménie a NKR, což je z praktického hlediska umožněno snadným získáním občanství pro osoby arménského původu (Rozhovor s karabašským opozičním poslancem 2015). Kromě již zmiňovaných Serže Sargsjana a Roberta Kočarjana se z NKR do Arménie přesunul například i první karabašský premiér Oleg Jesajan, v současnosti arménský velvyslanec v Rusku (Badalyan 2016), nebo Sejran Ohanjan, dlouholetý karabašský ministr obrany, který se v roce 2007 stal náčelníkem generálního štábu arménské armády a o rok později také arménským ministrem obrany (RFE/RL 2008). Opačným směrem putoval například Karen Mirzojan, jenž z nižší řídicí funkce na arménském ministerstvu zahraničních věcí doputoval přes post stálého zástupce NKR v Arménii až na post karabašského ministra zahraničních věcí (Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015). Podobně i Hajk Chanumjan, předseda opoziční Národní obrody (*Barojakan veracnund*), pochází z Arménie a do NKR přišel až v roce 2009, kdy získal místo na Arcašské státní univerzitě (Commonspace.eu 2011). Bývalý arménský ministr zdravotnictví Harutjun Kuškan zastával v letech 2014–2016 stejnou funkci i v NKR (Panorama.am 2014; TV1 2016). Z diaspory do Arménie přešel například z USA Raffi Hovannisjan, první arménský ministr zahraničních věcí a nynější předseda opoziční strany Dědictví (*Žaranguťjun*; viz Kopeček 2016b: 83), do NKR pak Anušavan Danieljan, který před tím, než se v roce 1999 stal karabašským premiérem, působil jako místopředseda krymského autonomního parlamentu (Максименко – Агатов 2000). Část arménské opozice sice původem karabašskou politickou elitu kritizuje (News.am 2016b; Vestnik Kavkaza 2016), zejména z karabašského pohledu však slovy jednoho z respondentů platí, že když „*realizovaná politika odpovídá národní ideologii*“, ¹⁵ *nikdo se neptá, odkud kdo pochází*“ (Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015).

Asymetrický vztah mezi Náhorním Karabachem a Arménií

Vztahy mezi NKR a Arménií je třeba chápat jako asymetrické (srovnej Burgess 2006: 211–221), neboť ač jsou si územně, populačně i ekonomicky rovnější než jiné de facto a patronské státy, stále se jedná o vztah silnější a slabší entity s odlišnými zahraničněpolitickými zájmy. Území fakticky kontrolované karabašskou vládou má sice třetinu rozlohy Arménské republiky, nicméně obývá jej pouhých 150 tisíc osob proti třem milionům obyvatel Arménie. Rovněž ekonomicky je NKR pouze zlomkem Arménie – HDP NKR

dosahuje pouhých 400 milionů USD, zatímco HDP Arménie přesahuje 25 miliard USD (ARMSTAT 2015; STAT NKR 2015; World Bank 2015). Náhorněkarabašská republika je tak ve vztahu k Arménii jednoznačně slabším partnerem, přičemž je na ní v mnoha ohledech značně závislá.

Tradičně bývá zdůrazňována zejména závislost ekonomická. Arménie se spolu s arménskou diasporou podílela na poválečné rekonstrukci NKR (Kolstø – Blakkisrud 2008: 495–496), avšak navzdory zotavování karabašské ekonomiky přímá rozpočtová podpora ze strany Arménie, oficiálně vedená jako půjčka (Rozhovor s karabašským novinářem 2015; Rozhovor s karabašským aktivistou 2015), dosahuje zhruba 50 % příjmové stránky karabašského rozpočtu (Krüger 2010: 111). Karabašské úřady ovšem tvrdí, že vzhledem k propojení karabašské a arménské ekonomiky odvedou subjekty z NKR na daních a jiných poplatcích Arménii téměř tolik, kolik NKR od Arménie získá (Kolstø – Blakkisrud 2008: 496). I pokud by tomu tak skutečně bylo, NKR je zcela závislá na Arménii ve věcech mezinárodního obchodu (Rozhovor s představitelem arménské ministerstva hospodářství 2009), neboť tranzit přes Arménii je jediným spojením NKR s okolním světem; uzavřená totiž není jen karabašská hranice s Ázerbájdžánem (de facto frontová linie), ale i hranice s Íránem, přes níž žádný legální obchod neprobíhá (Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015). Náhorněkarabašská republika navíc nemá ani svou vlastní centrální banku a jako platidlo používá arménský dram, čímž je zcela závislá na monetární politice Arménie.

Další důležitou oblastí, v níž je NKR na Arménii závislá, je obrana. To, že se vedle dobrovolnických jednotek účastnila karabašské války i regulérní arménská armáda, bylo zjevné již během samotné karabašské války, i když to arménská strana dodnes popírá (de Waal 2012: 244), stejně jako popírá i to, že vojáci z Arménie v NKR působí – byť je to v zásadě veřejné tajemství (Blandy 2008: 14; Schmidt 2009: 12). Údaje o počtu a výzbroji Obranné armády NKR se různí, udávaný počet asi 20 000 vojáků (Baranec – Beskid 2016) by však znamenal cca 15 % veškeré populace NKR. Je proto pravděpodobné, že zhruba polovinu z tohoto počtu ve skutečnosti tvoří vojáci z Arménie (Blandy 2008: 14), které lze navzdory arménským tvrzením běžně potkat v ulicích Štěpanakertu (Rozhovor s karabašským státním úředníkem 2009). Arménie se také podílí na výzbroji karabašské armády, byť se tak děje potají a přesná čísla o vojenské pomoci nejsou známa (Blandy 2008: 14; Schmidt 2009: 12).

Konečně třetí oblastí, v níž je NKR na Arménii značně závislá, je zahraniční politika. Vzhledem k tomu, že se NKR neúčastní přímých rozhovorů s Ázerbájdžánem, zastupuje zájmy NKR v těchto jednáních právě Arménie, ačkoliv oficiálně nezávislost NKR rovněž neuznává. Pro NKR je to značně problematická situace (Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015). Arménie totiž není v NKR považována za zcela spolehlivého partnera; snahy prezidentů Ter-Petrosjana o vyřešení karabašského konfliktu na úkor NKR i Sargsjana o navázání vztahů mezi Arménií a Tureckem byly v NKR vnímány jako pokus o zradu a arménská zahraniční politika je karabašskou politickou elitou bedlivě sledována (Rozhovor s karabašským ústavním činitelem 2009; Rozhovor s karabašským představitelem strany Dašnakcutjun 2009). Náhorněkarabašská republika by chtěla být součástí mírových rozhovorů, nicméně kromě ázerbájdžánské strany, která chápe Náhorní Karabach jako území okupované Arménií, a odmítá proto s karabašskými Armény jednat, si nepřije účast NKR na mírových rozhovorech ani sama Arménie. Karabašská vláda to však zatím toleruje, neboť neúspěchy ve vyjednávání jí tak nemohou být doma vyčítány (Rozhovor s karabašským novinářem 2015). Podobně karabašská vláda toleruje fakt, že Arménie NKR oficiálně neuznává. To sice NKR poněkud komplikuje snahy o dosažení mezinárodního uznání, Arménie však v této situaci nemá příliš na výběr (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015), neboť uznání NKR by ji diskvalifikovalo z mírových rozhovorů a dost možná by to vedlo i k ázerbájdžánské vojenské odpovědi, již si nepřije ani Arménie, ani NKR (Markedonov 2016).

Formální stránka arménsko-karabašských vztahů

Vzhledem k tomu, že NKR není mezinárodně uznávána, Arménie si nemůže dovolit své vztahy s NKR příliš formalizovat, případně vytvářet stále společné orgány v oblasti obrany, zahraniční politiky, ekonomiky či jinde. Jediným stálým společným orgánem je Mezi-parlamentní komise pro spolupráci Arménie a NKR, ustavená v roce 1998, která je však spíše pouhým konzultativním než společným legislativním orgánem (Armenpress 2016b; Asbarez 1998). Přesto však, mimo jiné i díky spolupráci parlamentů, mají NKR a Arménie značně harmonizovaný legislativní rámec (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015). Jeden z respondentů tuto situaci nazval společným právním polem; zákony, které jsou přijaty arménským parlamentem, jsou často v nějaké podobě poté schváleny i parlamentem karabašským (Rozhovor s představitelem Hnutí-88 2015).

Kromě formalizované parlamentní spolupráce existuje i několik formálních dohod upravujících arménsko-karabašské vztahy. Tou nejvýznamnější je memorandum o vzájemné spolupráci NKR s Arménií podepsané v roce 2000, které se zaměřuje primárně na ekonomické a sociální záležitosti (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015). Na jeho základě byly podepsány i další smlouvy či memoranda o spolupráci mezi jednotlivými institucionálními složkami karabašského a arménského státu, například ministerstvy zahraničních věcí (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015), ministerstvy zdravotnictví (Asbarez 2000), generálními prokuraturami (Hetq 2008) či statistickými úřady (Arka 2013). Po vojenském střetu mezi karabašskými a ázerbájdžánskými jednotkami v dubnu 2016 začaly Arménie a NKR jednat také o podepsání dohody o spolupráci v oblasti vojenství, neboť až dosud formálně vojenská spolupráce NKR s Arménií vycházela pouze z faktu, že zástupci obou zemí společně v roce 1994 podepsali dohodu o příměří s Ázerbájdžánem (Armenpress 2016a).

Většina oficiálních kontaktů mezi Arménií a NKR se však až doposud děje *ad hoc* prostřednictvím častých konzultací mezi příslušnými ministry či jinými oficiálními představiteli (Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015; Rozhovor s karabašským diplomatem 2015; Rozhovor s karabašským ústavním činitelem 2009). Z poslední doby lze zmínit například jednání vrcholných představitelů ministerstev zahraničních věcí (Tert 2016), ministerstev obrany a generálních štábů (PanARMENIAN 2016), ministrů spravedlnosti (Artsakhpress 2016) či karabašského prezidenta a arménského premiéra (News.am 2016a).

Neformální stránka arménsko-karabašských vztahů

Vzhledem k tomu, že bývalí čelní představitelé karabašských separatistů se stali nejvyššími státními představiteli Arménie, panuje poměrně rozšířený názor, že je to vlastně NKR, která ovládá Arménii (ICG 2008: 6–7). To by však bylo značné zjednodušení celé situace. Takzvaný karabašský klan má sice v Arménii silné postavení, nedá se však říci, že by ji ovládal. Nejde navíc ani o skutečný klan, ale spíše o skupinu osob spojenou karabašským původem a „zocelenou“ společným bojem za nezávislost. Robert Kočarjan tuto skupinu v Arménii protežoval a dosazoval její členy na vlivná místa ve státní správě (Rozhovor s arménským novinářem 2015). Poté, co Kočarjan vystoupal na prezidentský post, navíc ke „karabašskému klanu“ přistoupila značná část arménské ekonomické i politické elity, jež dříve podporovala Levona Ter-Petrosjana a po jeho pádu se přeorientovala na novou vládnoucí skupinu (Minasyan 2011: 143; Stefes 2008: 78). Tento kooptační trend pokračuje i za prezidentství Serže Sargsjana, v jehož blízkosti již nyní převažují osoby primárně původem z Arménie, a nikoliv z NKR; jejich zájmy, podobně jako zájmy samotného Sargsjana, již primárně leží mimo NKR (Rozhovor s arménským novinářem 2015; Rozhovor s arménským politickým analytikem 2015).

Ani v rámci Arménie jako takové již není karabašský konflikt každodenní politickou agendou či hlavním tématem, s nímž politici oslovují občany (Minasyan 2011: 144). Přesto však je otázka statusu Náhorního Karabachu pro arménskou populaci stále velmi citlivá

a představitelé NKR jsou si toho dobře vědomi. Za uplynulé čtvrtstoletí se také naučili „karabašskou kartu“ velmi dobře využívat a ovlivňovat tak arménskou vnitřní politiku ve chvíli, kdy jsou ohroženy životní zájmy NKR. Od konce osmdesátých let totiž začalo slovy Alexandra Iskandarjana docházet ke karabachizaci (*karabachizacija*) arménské historiografie (Искандарян – Арутюнян 2003). Náhorní Karabach se stal jakýmsi středobodem, kolem něž byla psána arménská historie ve stylu „*neustálého boje za nezávislost historických arménských území*“ (Minasyan 2009: 10). Náhorní Karabach je tak vnímán jako jakési mytické území, symbol boje za arménskou svébytnost. Toho si je karabašská politická elita vědoma a ví, jak tohoto obrazu Karabachu využít k nátlaku na arménskou vládu, která si tak nemůže dovolit být v zásadních záležitostech ovlivňujících bezpečnost NKR s karabašskou vládou v rozporu (Rozhovor s karabašským novinářem 2015). Příkladem z poslední doby je nárůst protiruských nálad v Arménii v souvislosti s pokračujícími dodávkami ruských zbraní do Ázerbájdžánu, přičemž rusko-arménské spojení bývá tradičně považováno za bezpečnostní garanci i pro NKR. Karabašská strana dokázala arménské veřejnosti „prodat“ obraz Ruska vyzbrojujícího Ázerbájdžán, který pak ruské zbraně používá v ozbrojených akcích vůči NKR (Mghdesyan 2016a). Arménie se tak rozhodla k bezprecedentnímu kroku, když se neúspěšně pokusila na post generálního tajemníka Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti prosadit svého zástupce (Mghdesyan 2016b).

Představitelé NKR jsou ve vztahu k Arménii v krizové situaci ochotni sáhnout i ke krajním prostředkům. Svržení prezidenta Arménie Ter-Petrosjana v únoru 1998 bývá často dáváno do přímé souvislosti s jeho snahou o řešení karabašského konfliktu prostřednictvím ústupků ázerbájdžánské straně – a to na úkor NKR (Astourian 2001). Stávající prezidentskou administrativu, jejíž prezident byl klíčovou postavou takzvaného ústavního puče z února 1998 (Cornell 2001: 116–117), vláda NKR v zásadě podporuje i ve vnitřní politice. Příslušníci karabašských speciálních sil jsou dokonce podle interviewovaného arménskému novináře zodpovědní za některé útoky na opoziční arménské představitele (Rozhovor s arménským novinářem 2015).

I Arménie však disponuje neformálními nástroji, jak ovlivňovat vnitřní politiku NKR. Jedním z nich je každoroční půjčka, kterou Náhorněkarabašské republiky poskytuje. Podle interviewovaných představitelů NKR jde v podstatě o úplatek, jímž si Arménie zajišťuje poslušnost NKR. Ta má na oplátku absolutní volnost v tom, jak s penězi obdrženými z Jerevanu naloží (Rozhovor s karabašským novinářem 2015). Arménská vláda rovněž dokáže neformálně ovlivnit volbu karabašského prezidenta a dalších členů vlády. Nejde však přitom o veto, jímž by Arménie znemožnila konkrétní osobě kandidaturu, ani o předvýběr vhodných kandidátů. Spíše sami karabašští voliči nezvolí prezidentem NKR kandidáta, jenž nebude mít dobré vztahy s Arménií. I zvolený prezident pak má tendenci jmenovat takové ministry, kteří mají s vládnoucí elitou v Arménii dobré vztahy (Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015). Je to důsledek zkušenosti z prvního pololetí roku 1992, kdy došlo k závažným sporům mezi Arturem Mkrtčjanem, předsedou karabašské Národní rady a tehdejší hlavou NKR, a prezidentem Arménie Levonem Ter-Petrosjanem (Hakobyan 2010: 156–157). Nespolečnost mezi NKR a Arménií za této situace pak bývá označována za jednu z příčin série vojenských porážek karabašských jednotek z léta 1992. Jeden z respondentů formuloval celý problém pregnantně: „*Lidem je jasné, že bychom měli vést nezávislou politiku, ale panuje zde psychologický problém – Ázerbájdžán se chystá na válku a my bychom se zatím měli hádat s Arménií?*“ (Rozhovor s karabašským novinářem 2015).

Ilustrativním příkladem je v tomto kontextu také diskuse o ústavních změnách v NKR. Zatímco během roku 2015 panovalo přesvědčení, že NKR po arménském vzoru přejde od semiprezidencialismu k parlamentarismu (Rozhovor s představitelem Hnutí-88 2015; Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015; Rozhovor s karabašským aktivistou 2015), po čtyřdenní válce s Ázerbájdžánem v dubnu 2016 se vládní představitelé

překvapivě přiklonili k návrhu reformy karabašské ústavy ve směru prezidencialismu (místně považovaného za obecně akceschopnější formu vlády než parlamentarismus), a to zřejmě na zásah arménského prezidenta Sargsjana, jenž v NKR preferuje jednání s prezidentem; jeho volbu totiž lze, na rozdíl od parlamentních voleb, výše popsaným způsobem ovlivnit (Ханумян 2016).

Specifický způsob rozhodování pak obě entity uplatňují v oblasti, která je pro NKR nejdůležitější – obraně. I přes materiální a zřejmě také personální pomoc ze strany arménské armády je totiž Obranná armáda NKR svébytnou a bojeschopnou vojenskou silou s vlastním velením, které s velením arménské armády pouze úzce spolupracuje, čímž je zajištěna bojová součinnost obou armád v případě války (Schmidt 2009: 12; Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015). Již šestnáct let přitom platí pravidlo, že arménská armáda je z pozice náčelníka generálního štábu či ministra obrany řízena karabašskými Armény, kteří původně působili na obdobných pozicích v NKR. Serž Sargsjan byl arménským ministrem obrany v letech 1993–1995 a 2000–2007 a Sejrán Ohanjan v letech 2008–2016. Movses Hakobjan, karabašský ministr obrany v letech 2007–2015, se po svém odchodu z NKR stal nejprve zástupcem náčelníka a posléze náčelníkem generálního štábu arménské armády (MoD Armenia 2016).

NEFORMÁLNÍ ASYMETRICKÁ KONFEDERACE

Teorie de facto státnosti tradičně označuje Arménii ve vztahu k NKR za patronský stát a zároveň se také jedná o karabašský *kin-state*. Arménsko-karabašské vztahy jsou však na rozdíl od vztahů mezi jinými de facto státy a jejich patrony značně komplexní a vyvážené a velmi často jsou spíše určovány nutností dosáhnout vzájemné dohody než vnutit vůli jedné entity entitě druhé, jak se to děje zejména v případě Ruska a jeho „klientských“ de facto států (byť i tento aspekt je v arménsko-karabašských vztazích pochopitelně přítomen). Základ konceptu sloužícího pro pojmenování arménsko-karabašských vztahů je proto nutno hledat u jednotlivých modelů složených států či svazků států (srovnej například Holländer 2009: 233–238). Elazar (1998: 8) uvádí celkem osm možných forem federálních uspořádání (*federal arrangement*), pod něž jsou zahrnovány jak složené státy, tak svazky států; zároveň však konstatuje, že v reálných případech dochází často k jejich prolínání (Tamtéž: 9), což je i případ Arménie a NKR. Problém navíc spočívá v tom, že NKR není mezinárodně uznávaným státem, a tudíž vztahy mezi NKR a Arménií jsou rámovány jen minimem formálních dohod či formálních politických institucí. Formalizace vzájemných vztahů by totiž znamenala uznání NKR nebo její anexi – což je přesně to, čemu se chce Arménie vyhnout. Arménsko-karabašské vztahy jsou tak rámovány zejména předivem neformálních politických institucí a praktik, což značně ztěžuje jednoznačné pojmenování tohoto vztahu, neboť právě existence formálních společných orgánů či formalizovaný přenos suverenity mezi entitami je definičním základem pro ty typy federálních uspořádání, která jsou vztahu Arménie a NKR nejbližší – totiž konfederace a ligy.

Podle Elazara (Tamtéž: 8–10) jde v obou výše uvedených případech o volné spojení samosprávných konstitutivních částí, přičemž přímý kontakt s občany jednotlivých konstitutivních celků nemají společné orgány, ale vlády jednotlivých konstitutivních celků. Liší se v tom, že zatímco konfederace disponuje stálou vládou s omezenými kompetencemi, liga disponuje pouze společným sekretariátem či jiným podobným společným orgánem. Spolupráci Arménie a NKR nelze jednoznačně přiřadit ani k jednomu z těchto konceptů. Od modelové konfederace se liší v tom, že nedisponuje společnou stálou vládou, což je však dáno výše zmíněným faktem mezinárodně neuznávaného statusu NKR. Arménie a NKR sice vytvořily společnou meziparlamentní komisi, která by mohla být považována za „jiný společný orgán“, a tudíž znak ligy, v praxi je však spolupráce NKR a Arménie mnohem širší a komplexnější a zasahuje do oblastí zahraniční politiky, obrany, mezinárodního obchodu či financí, a obě entity mají navíc i značně harmonizovanou legislativu.

Dochází rovněž k faktickému, byť ne zcela dobrovolnému přenosu suverenity v některých klíčových oblastech. Zatímco NKR se dobrovolně vzdala samostatné měnové politiky, přijala jako platidlo arménský dram a je na NKR závislá i v mezinárodním obchodě a ne zcela dobrovolně též v zahraniční politice, NKR naopak fakticky ovládá záležitosti obrany, neboť nejvyšší politické, případně vojenské funkce v resortu obrany jsou v Arménii tradičně vyhrazeny pro osoby původem z Náhorního Karabachu – a to včetně prezidenta, tedy vrchního velitele ozbrojených sil. Tento přenos suverenity však není absolutní, neboť bývalí karabašští představitelé dosáhnoucí na vysoké politické posty v Arménii se časem takřkajíc armenizují, tj. adaptují se na arménskou politickou realitu a jejich vlastní politické zájmy se stávají nadřazenými zájmům NKR. To přitom neplatí pouze pro dva arménské prezidenty původem z Náhorního Karabachu – Roberta Kočarjana a Serže Sargsjana –, ale i dnes již bývalého arménského ministra obrany Sejrana Ohanjana, který poté, co byl z této pozice odvolán (oficiálně proto, aby se mohl stát generálním tajemníkem Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, tuto funkci však odmítl – Mghdesyan 2016b), oznámil samostatný vstup do arménské politiky (The Armenian Weekly 2016) a nevyslyšel výzvu karabašského prezidenta Sahakjana účastnit se politického života v NKR (Shahunyan 2016).

Náhorněkarabašská republika a Arménie však disponují řadou neformálních praktik, které dokážou výše zmiňované dílčí delegace suverenity vyrovnávat. V karabašském případě jde zejména o schopnost apelovat na arménskou veřejnost z pozice hrdinné entity bránící se ázerbájdžánské agresi, čímž je arménská vláda nucena zachovávat zahraničně-politickou linii neohrožující životní zájmy NKR. Naopak Arménie dokáže využít ve svůj prospěch ekonomické převahy a faktu, že pokrývá 50 % rozpočtových příjmů NKR a je rovněž schopná do jisté míry ovlivnit složení exekutivních orgánů NKR.

Právě vzhledem k tomu, o jak rozsáhlé a komplexní propojení NKR a Arménie jde, se termín konfederace jeví pro popis příslušné reality vhodnější než liga. Nutno ovšem dodat, že v žádném případě nejde o modelový typ konfederace, tak jak jej popisuje například Elazar (1998) a jiní podobní autoři (například Burgess 2006), ale jde spíše o přenesené pojmenování, k němuž je nutno dodat přívlastky *asymetrický* a *neformální*. Zatímco přívlastek *asymetrický* v zásadě vychází z Elazara a vyjadřuje to, že NKR je ve vztahu s Arménií výrazně slabší jednotkou, přívlastek *neformální* odkazuje k tomu, že v důsledku mezinárodně neuznávaného statusu NKR nemohlo dojít k výraznější formalizaci vzájemných vztahů a vytváření formální společné vlády. Ta je tak v praxi nahrazována faktickým přenosem suverenity v dílčích oblastech. Společná vláda je tak v zásadě sice trvalá, ale neformální, neboť její reálné kompetence vycházejí nikoliv z existence společných ministerstev, ale z určité mocenské rovnováhy mezi arménskými a karabašskými politickými institucemi či přímo jednotlivci zastávajícími konkrétní politické funkce.

Předkládaný model asymetrické neformální konfederace tak lze stručně charakterizovat pomocí následujících šesti bodů:

- 1) Jde o spolupráci mezi de facto státem a jeho patronským státem.
- 2) Vztah mezi de facto státem a patronským státem je asymetrický, patronský stát však primárně nevyužívá de facto stát k realizaci svých vlastních zájmů, ale je s ním svázán společnou historií a identitou (*kin-state*).
- 3) Obě entity sdílejí společný etno-kulturní rámec umožňující prolínání politických elit.
- 4) Obě entity vzhledem k mezinárodně neuznávanému statusu de facto státu vzájemně vztahy formalizovaly jen minimálně a většina jejich interakcí je rámována neformálními institucemi a praktikami.
- 5) Mezi oběma entitami došlo k dílčím delegacím suverenity v určitých oblastech, zejména zahraniční politice a obraně.
- 6) Obě entity jsou schopny neformálními kanály ovlivňovat vnitřní politiku druhé entity.

* * *

Literatura zabývající se vztahy mezi de facto státy a patronskými státy se doposud vytváření teoretických modelů těchto vztahů příliš nevěnovala. Autoři pro vztahy mezi Ruskem a jeho třemi „klientskými“ de facto státy často používají, více či méně přesně, termíny jako protektorát apod. Tento model však, jak bylo výše v textu demonstrováno, není použitelný na vztahy mezi NKR a Arménií. Model vztahů mezi de facto státem a patronským státem, který je pro de facto stát zároveň státem etnický spřízněným (*kin-state*), je sice na arménsko-karabašské vztahy aplikovatelný, avšak ve své současné podobě poněkud vágní. Jeho základní premisa je nicméně použita i v předkládaném modelu neformální asymetrické konfederace. V případě, kdy motivace patronského státu k podpoře příslušného státu je motivována primárně etnickou sounáležitostí, má patronský stát na de facto stát pouze omezený vliv, a naopak i samotný de facto stát je schopen ovlivňovat chování svého patrona. Model neformální asymetrické konfederace tuto premisu na příkladu arménsko-karabašských vztahů rozpracovává a stanovuje jak předpoklady pro fungování tohoto modelu (tj. neuznaný status de facto státu; v zásadě asymetrický vztah mezi větším, vojensky a ekonomicky silnějším, a menším, vojensky a ekonomicky slabším státem; a existující společný etno-kulturní rámec), tak nachází a pojmenovává konkrétní mechanismy, které koexistenci Arménie a NKR umožňují.

Ačkoliv i Turecko vůči Severnímu Kypru vystupuje jako *kin-state*, model neformální asymetrické konfederace nelze na tento případ aplikovat. Vztahy mezi těmito dvěma entitami totiž existují v poněkud jiném bezpečnostním kontextu a jsou více formalizovány, jak již bylo výše v textu řečeno. Podobně ani vztahy mezi Kosovem a Albánií nejsou případem, na něž by předkládaný model mohl být aplikován. Albánie je sice pro Kosovo *kin-state*, reálným patronem Kosova se však stalo NATO, případně USA a další západní státy (Geldenhuys 2013: 289; Kolstø 2006: 734), a Kosovo navíc brzy po vyhlášení nezávislosti získalo značné mezinárodní uznání,¹⁶ a tak dnes rozhodně není de facto státem dle definice používané v tomto textu.

V současnosti jsou tedy arménsko-karabašské vztahy unikátní, nicméně zároveň si lze představit potenciální situace, v nichž by model neformální asymetrické konfederace mohl být uplatněn. V obdobné situaci se v první polovině devadesátých let 20. století totiž nacházely i Republika srbská, Srbská Krajina a jejich společný patronský stát a zároveň *kin-state* – Srbsko. Existence těchto dvou de facto států však byla rámována občanskou válkou a trvala také příliš krátce na to, aby se mohl vytvořit stabilní institucionální rámec, byť neformální, který by spolupráci všech tří entit zastřešoval a mohl by být neformální asymetrickou konfederací nazván.

¹ Ač je analyzovaná de facto entita běžně nazývána Náhorní Karabach, v textu je nadále používána zkratka NKR z důvodu odlišení této neuznávané politické entity jak od bývalé Náhorněkarabašské autonomní oblasti (NKAO), tak od historického vágně definovaného území Náhorního Karabachu (tj. horské části bývalého Karabašského chanátu), které se s hranicemi současné de facto entity nekryjí. Od vzniku NKR se paralelně s názvem Náhorněkarabašská republika (*Lernajin Gharabaghi Hanrapetutjun*) používá i název Arcašská republika (*Arcachi Hanrapetutjun*). Ten vychází z historického arménského toponyma a v rámci změny karabašské ústavy, schválené referendem v roce 2017, byl zakotven jako oficiální název státu s dovětkem, že oba názvy jsou nadále chápány jako identické (NKR Prezident 2017).

² Za konzultace ohledně způsobu výběru respondentů je autor zejména vděčný prof. Alexandru Iskandarjanovi z *Caucasus Institute* v Jerevanu a prof. Eikimu Bergovi z univerzity v Tartu.

³ Autorova zkušenost je taková, že přínosnější jsou interview s bývalými politiky. Mívají více času a jsou ochotnější hovořit o věcech, o nichž aktivní politik často příliš hovořit nechce. V případě malé NKR, v níž je politická či společenská elita velmi úzká, je i bývalý politik většinou stále aktivní jako novinář, občanský aktivista či státní úředník, je tedy stále v kontaktu se zkoumanou problematikou a přitom má často i z osobních důvodů motivaci o ní hovořit. V tomto ohledu je autor vděčný Alexandru Iskandarjanovi a Hrantu Mikaeljanovi z *Caucasus Institute* v Jerevanu, kteří s ním sdíleli své zkušenosti s terénním výzkumem v regionu.

⁴ Rusko původně hradilo 60 % abcházského rozpočtu, nicméně po roce 2014, v souvislosti s ruskými rozpočtovými škrty a snahou o nezávislejší politiku Abcházie za prezidentství Vladislava Ardzinby (a do jisté míry i Raula Chádzimby), se tato podpora snížila na „pouhých“ 35 %.

⁵ Pro přehled aktuálních témat výzkumu de facto státnosti srovnej například Pegg (2017).

- ⁶ Rusko docílilo toho, že mateřské státy separatistická hnutí vojensky nezlikvidovaly, a obě konfliktní strany přivedlo k podpisu dohod o příměří, které znamenaly rozmístění mezinárodních *peacekeepingových* sil pod ruským vedením (Cornell 2001: 170, 174; King 2001: 533). Nadále však Rusko oficiálně uznávalo územní celistvost jak Gruzie (do roku 2008), tak Moldavska a jeho politika vůči de facto státům se měnila v závislosti na řadě faktorů, zejména na vlastních problémech s čečenskými separatisty a proruským či antiruským postojem gruzinské, respektive moldavské vlády (Popescu 2006: 3–7).
- ⁷ Společenství „Za demokracii a práva národů“ coby svého druhu mezinárodní organizace navazuje na předchozí iniciativy de facto států nejen v postsovětském, ale obecně postkomunistickém prostoru, které měly vést k jejich těsnější spolupráci. Zatímco v roce 1992 založený Svaz neuznaných států (*Sojuz nepriznanych gosudarstv*) zahrnoval i balkánské neuznané entity (Republiku srbskou a Srbskou Krajinu), jeho novější inkarnace z roku 2000 nazvaná Sdružení neuznáváných států (*Sodružestvo nepriznanych gosudarstv*) již zahrnovala pouze čtyři postsovětské de facto státy (bez Čečenska; viz Shelest 2013). Avšak i tato organizace, o níž představitelé NKR tvrdí, že byla založena primárně jejich přičiněním, po několika letech prakticky zastavila činnost (Rozhovor s karabašským diplomatem 2015; Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem 2015). Od roku 2006 její místo zaujalo právě Ruskem iniciované Společenství „Za demokracii a práva národů“, jehož členy jsou Podněstří, Abcházie a Jižní Osetie, přičemž NKR má pouze status pozorovatele (Shelest 2013; Rozhovor s karabašským diplomatem 2015).
- ⁸ Oproti Abcházii se Jižní Osetie, podobně jako Podněstří, integraci do Ruska nebrání a většina obyvatel obou entit by integraci s Ruskem zjevně podpořila (BBC 2014; Fuller 2016). Část ministrů jihoosetské vlády dokonce z Ruska pochází (Gayoso 2013: 112).
- ⁹ Zákon o secesi v zásadě stanovoval, že pokud by se svazová republika na základě výsledků referenda odtrhla od Sovětského svazu, měly by autonomní nebo jiné kompaktní etnické celky právo vyhlásit referendum o setrvání v Sovětském svazu – tedy nikoli o své nezávislosti – a jejich státoprávní status měl být následně vyřešen dohodou mezi Sovětským svazem a odtrhnoucí se republikou. Navíc podle zákona o secesi musela být nezávislost republiky schválena dvěma třetinami všech obyvatel svazové republiky s možností konání nového referenda, pokud by o něj požádalo alespoň 10 % obyvatelstva republiky. Platnost referenda měl poté potvrdit Nejvyšší sovět SSSR a také Kongres lidových zástupců. V případě jejich kladného stanoviska mělo nastat pětileté přechodné období, během něhož by samotný proces osamostatnění republiky proběhl (Walker 2003: 73–74). Takovýto procesem však žádná svazová republika neprošla, tudíž ani jednotlivé autonomní celky neměly šanci náležitě zorganizovat referendum o setrvání v Sovětském svazu. Ten byl totiž samotnými svazovými republikami rozpuštěn dříve, než ke spuštění procesu směřujícího k secesi dle příslušného zákona mohlo vůbec dojít.
- ¹⁰ Náhorněkarabašská republika referendem z 10. prosince 1991 nesplnila všechny náležitosti požadované zákonem o secesi. Jednak karabašské referendum přešlo referendem o nezávislosti Ázerbájdžánu, které proběhlo až 29. prosince (Cornell 2011: 58–59), a jednak se v něm nehlasovalo o setrvání NKAO v SSSR, ale o nezávislosti NKR (MFA NKR 1991). Námitky, že karabašské referendum nenaplnilo literu zákona o secesi, karabašská strana odbývá tím, že když se Ázerbájdžán pokusil o secesi od SSSR v rozporu se zákonem, měl Náhorní Karabach plné právo vyhlásit nezávislost; případně tím, že zároveň s rozpadem Sovětského svazu vznikla i nezávislá NKR (Walker 2003: 166, 177).
- ¹¹ Obranná armáda NKR (*Lernajin Gharabaghi Hanrapetutjan pašpanutjan banak*) vznikla roku 1992, kdy se pod její hlavičkou a pod velením Serže Sargsjana spojily dosavadní jednotky karabašské domobrany a jednotky dobrovolníků z Arménie.
- ¹² Tváří v tvář hrozičí vojenské porážce byl v červenci 1992 ustaven Státní výbor pro obranu (*Pašpanutjan petakan komite*), exekutivní orgán vytvořený po stalinském vzoru z roku 1941, který měl v rukou veškeré rozhodovací pravomoci politické, vojenské i ekonomické, mobilizoval veškerou bojeschopnou populaci Náhorního Karabachu a jeho ekonomiku zcela podřídil vítězství ve válce (de Waal 2012: 207).
- ¹³ Průzkumy veřejného mínění ukazují setrvalý pokles preference připojení NKR k Arménii mezi běžnou populací, a to zejména po čtyřdenní válce s Ázerbájdžánem z dubna 2016. Počet stoupenců nezávislé NKR v červenci 2016 poprvé překonal počet stoupenců připojení NKR k Arménii, přičemž nezávislost NKR podporuje především mladší generace: u věkové kategorie 18–31 let dosahuje podíl příznivců nezávislosti 61 % (IPSC 2016: 40–45).
- ¹⁴ Arménie disponuje třemi přídavnými jmény přeložitelnými do češtiny jako „arménský/á“ *haj* ve významu etnickém, *hajastani* ve významu politickém a *hajoc* ve významu „všearménský“.
- ¹⁵ Arménská národní ideologie (*azgajin gaghaparachosutjun*), založená na glorifikaci a idealizaci arménské historie v duchu Iskandarjanova termínu karabachizace, je deklarovaným ideologickým základem pro současné vládní strany v Arménii i v NKR, zejména pro dašnaky a Republikánskou stranu (*Hajastani hanrapetakan kusakutjun*) v Arménii. Naopak současná arménská národně umírněná opozice tuto ideologii kritizuje, například slovy Levona Ter-Petrosjana jde o „*naprostý blábol*“ (Astourian 2001: 34).
- ¹⁶ V srpnu 2017 uznávalo Kosovo celkem 114 států, z toho 111 členských zemí OSN (KosovoThanksYou 2017).

Literatura

- Abbink, Jon (2003): Ethiopia-Eritrea: Proxy Wars and Prospects for Peace in the Horn of Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, Vol. 21, No. 3, s. 407–425.

- Ahmed, Ismail I. (2000): Remittances and Their Economic Impact in Post-war Somaliland. *Disasters*, Vol. 24, No. 4, s. 380–389.
- Ahmed, Ismail I. – Green, Reginald Herbold (1999): The heritage of war and state collapse in Somalia and Somaliland: Local-level effects, external interventions and reconstruction. *Third World Quarterly*, Vol. 20, No. 1, s. 113–127.
- Allison, Roy (2008): Russia Resurgent? Moscow's Campaign to "Coerce Georgia to Peace". *International Affairs*, Vol. 84, No. 6, s. 1145–1171.
- Allison, Roy (2009): The Russian case for military intervention in Georgia: International law, norms and political calculation. *European Security*, Vol. 18, No. 2, s. 173–200.
- Ambrosio, Thomas – Lange, William A. (2016): The architecture of annexation? Russia's bilateral agreements with South Ossetia and Abkhazia. *Nationalities Papers*, Vol. 44, No. 5, s. 673–693.
- Anastasiou, Harry (2002): Communication Across Conflict Lines: The Case of Ethnically Divided Cyprus. *Journal of Peace Research*, Vol. 39, No. 5, s. 581–596.
- Artman, Vincent M. (2013): Documenting Territory: Passportisation, Territory, and Exception in Abkhazia and South Ossetia. *Geopolitics*, Vol. 18, No. 3, s. 682–704.
- Astourian, Stepan H. (2001): *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*. Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies. Berkeley: University of California.
- Atkinson, Rowland – Flint, John (2001): Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies. *Social Research Update*, No. 33, <<http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.html>>.
- Avakian, Shaken (2010): *Nagorno-Karabakh: Legal Aspects*. Yerevan: Tigran Mets Publishing House.
- Baguirov, Adil (2008): Nagorno-Karabakh: Basis and reality of Soviet-era legal and economic claims used to justify the Armenia-Azerbaijan war. *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1, s. 1–14.
- Balayan, Vahram (2005): *Artsakh History*. Yerevan: Zangak-97 Press.
- Baser, Bahar – Swain, Ashok (2009): Diaspora Design versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora. *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 1, s. 45–62.
- Berg, Eiki – Pegg, Scott (2016): Contested States in World Politics: Foreign Policy Analysis. *Foreign Policy Analysis*, 4, 5, 2016, <<https://doi.org/10.1093/fpa/orw044>>.
- Berg, Eiki – Toomla, Raul (2009): Forms of Normalisation in the Quest for De Facto Statehood. *The International Spectator*, Vol. 44, No. 4, s. 27–45.
- Blakkisrud, Helge – Kolstø, Pål (2012): Dynamics of de facto statehood: The South Caucasian de facto states between secession and sovereignty. *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, No. 2, s. 281–298.
- Blandy, Charles W. (2008): *Azerbaijan: Is War Over Nagornyy Karabakh a Realistic Option?* (No. Caucasus Series 08/17). Shrivenham: Defence Academy of the United Kingdom – Advanced Research and Assessment Group, <https://www.files.ethz.ch/isn/87342/08_may.pdf>.
- Broers, Laurence (2005): The politics of non-recognition and democratization. *Accord: An International Review of Peace Initiatives*, No. 17, s. 68–71.
- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burgess, Michael (2006): *Comparative Federalism: Theory and Practice*. London and New York: Routledge.
- Caspersen, Nina (2007): Belgrade, Pale, Knin: Kin-State Control over Rebellious Puppets? *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 4, s. 621–641.
- Caspersen, Nina (2008a): Between Puppets and Independent Actors: Kin-state Involvement in the Conflicts in Bosnia, Croatia and Nagorno Karabakh. *Ethnopolitics*, Vol. 7, No. 4, s. 357–372.
- Caspersen, Nina (2008b): From Kosovo to Karabakh: International responses to de facto states. *Südosteuropa*, Vol. 56, No. 1, s. 58–83.
- Caspersen, Nina (2008c): Separatism and Democracy in the Caucasus. *Survival*, Vol. 50, No. 4, s. 113–136.
- Caspersen, Nina (2009): Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States. *The International Spectator*, Vol. 44, No. 4, s. 47–60.
- Caspersen, Nina (2011): Democracy, nationalism and (lack of) sovereignty: The complex dynamics of democratisation in unrecognised states. *Nations and Nationalism*, Vol. 17, No. 2, s. 337–356.
- Caspersen, Nina (2012): *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System* (Kindle edition). Cambridge – Malden: Polity Press.
- Caspersen, Nina (2015): Degrees of legitimacy: Ensuring internal and external support in the absence of recognition. *Geoforum*, Vol. 66, s. 184–192.
- Caspersen, Nina (2017): Making Peace with De Facto States. In: Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (eds.): *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Cham: Springer.
- Caspersen, Nina – Stansfield, Gareth R. V. (2011): *Unrecognized States in the International System*. London – New York: Routledge.
- Clogg, Rachel (2008): The Politics of Identity in Post-Soviet Abkhazia: Managing Diversity and Unresolved Conflict. *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 2, s. 305–329.
- Comai, Giorgio – Venturi, Bernardo (2015): Language and education laws in multi-ethnic de facto states: The cases of Abkhazia and Transnistria. *Nationalities Papers*, Vol. 43, No. 6, s. 886–905, <[doi:10.1080/00905992.2015.1082996](https://doi.org/10.1080/00905992.2015.1082996)>.

- Cornell, Svante E. (2001): *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Richmond: Curzon Press.
- Cornell, Svante E. (2011): *Azerbaijan Since Independence*. Armonk and London: M. E. Sharpe.
- Croissant, Michael P. (1998): *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport and Londond: Praeger.
- Dembinska, Magdalena – Campana, Aurélie (2017): Frozen Conflicts and Internal Dynamics of De Facto States: Perspectives and Directions for Research. *International Studies Review*, 3. 5. 2017, <doi:10.1093/isr/vix010>.
- de Waal, Thomas (2012): *Černá zahrada: Arménie a Ázerbájdžán v míru a za války*. Praha: Academia.
- Dzutsati, Valery (2012): Moscow Strives to Diminish Its Foreign Protectorates to the Level of the Russian Regions. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 9, No. 59, <<https://jamestown.org/program/moscow-strives-to-diminish-its-foreign-protectorates-to-the-level-of-the-russian-regions/>>.
- Dzutsati, Valery (2016): Abkhazia's President Faces Public Campaign Calling for His Resignation. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 13, No. 72, <http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=45310&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=dded8c95f3f4e1d8413fb9e4402a8afc>.
- Elazar, Daniel Judah (1998): *Constitutionalizing Globalization: The Postmodern Revival of Confederal Arrangements*. Lanham and Oxford: Rowman & Littlefield.
- Felgenhauer, Pavel (2009): After August 7: The Escalation of the Russia-Georgian War. In: Cornell, Svante E. – Starr, S. Frederick (eds.): *The Guns of August: Russia's War in Georgia*. Abidgdon – New York: Routledge, s. 162–180.
- Gayoso, Carmen A. (2013): The Promulgation of Anti-democratic Norms in South Ossetia. In: Vanderhill, Rachel – Aleprete, Michael E. (eds.): *International Dimensions of Authoritarian Persistence: Lessons from Post-soviet States*. Plymouth: Lexington Books.
- Geldenhuys, Deon (2013): Secession and Contested States. In: Radan, Peter – Pavković, Aleksandar (eds.): *The Ashgate Research Companion to Secession*. Farnham – Burlington: Ashgate Publishing, s. 285–300.
- German, Tracey (2006): *Abkhazia and South Ossetia: Collision of Georgian and Russian Interests*. Russie. Nei.Visions 11. Paris: Institut Français des Relations Internationales, <<https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/germananglais.pdf>>.
- Gerrits, Andre W. M. – Bader, Max (2016): Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for conflict resolution. *East European Politics*, Vol. 32, No. 3, s. 297–313.
- Gorgulu, Mehmet Emre (2015): *The Effects of Isolation on the Turkish Republic of Northern Cyprus*. MPRA Paper No. 62077. Munich: University of Munich, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/62077/1/MPRA_paper_62077.pdf>.
- Hakobyan, Tatul (2010): *Karabakh Diary: Green and Black*. Antelias: Antelias.
- Hoch, Tomáš – Rudincová, Kateřina (2015): Legitimization of Statehood in De Facto States: The Case Study of Somaliland. *AUC Geographica*, Vol. 50, No. 1, s. 37–49.
- Hoch, Tomáš – Souleimanov, Emil – Baranec, Tomáš (2014): Russia's role in the official peace process in South Ossetia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, No. 23, s. 53–71.
- Holländer, Pavel (2009): *Základy všeobecné státovědy*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Hopf, Ted (2005): Identity, legitimacy, and the use of military force: Russia's Great Power identities and military intervention in Abkhazia. *Review of International Studies*, Vol. 31, No. S1, s. 225–243.
- Chitadze, Nika (2013): Georgia's National Security and Regional Policy after the August 2008 War. In: Jafalian, Annie (ed.): *Reassessing Security in the South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation*. Farnham, UK – Burlington, VT: Ashgate Publishing, s. 105–116.
- Chorbajian, Levon – Donabedian, Patrick – Mutafian, Claude (1994): *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*. London – New Jersey: Zed Books.
- Christou, Miranda (2006): A Double Imagination: Memory and Education in Cyprus. *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 24, No. 2, s. 285–306.
- Искандарян, Александр – Арутюнян, Бабкен (2003): Армения: Карабахизация национальной истории. In: Аймермакер, Карл – Бордюгов, Геннадий (eds.): *Национальные истории в советском и постсоветских государствах*. Москва: Фонд Фридриха Науманна, s. 145–158.
- Jones, Stephen (2015): *Georgia: A Political History since Independence*. London – New York: I.B. Tauris.
- Kaplan, Seth (2008): The Remarkable Story of Somaliland. *Journal of Democracy*, Vol. 19, No. 3, s. 143–157.
- King, Charles (2001): The benefits of ethnic war: Understanding Eurasia's unrecognized states. *World Politics*, Vol. 53, No. 4, s. 524–552.
- Klot, Nurit – Mansfield, Yoram (1997): The political landscape of partition. *Political Geography*, Vol. 16, No. 6, s. 495–521.
- Kolossov, Vladimir – O'Loughlin, John (1998): Pseudo-states as harbingers of a post-modern geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic (TMR). In: Newman, David (ed.): *Boundaries, Territory and Postmodernity*. London: Frank Cass, s. 151–176.
- Kolossov, Vladimir – O'Loughlin, John (2011): Violence in the Caucasus: Economic Insecurities and Migration in the “De Facto” States of Abkhazia and South Ossetia. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 52, No. 5, s. 1–24.

- Kolstø, Pål (2006): The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, s. 723–740.
- Kolstø, Pål – Blakkisrud, Helge (2008): Living with Non-recognition: State- and Nation-building in South Caucasian Quasi-states. *Europe-Asia Studies*, Vol. 60, No. 3, s. 483–509.
- Kolstø, Pål – Blakkisrud, Helge (2012): De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 45, No. 1–2, s. 141–151.
- Kopeček, Vincenc (2016a): Political institutions in the post-Soviet de facto states in comparison: Abkhazia and Nagorno-Karabakh. *Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. 10, No. 2 (special issue), s. 73–99.
- Kopeček, Vincenc (2016b): How to Capture a State? The Case of Azerbaijan. *Politické vedy*, Vol. 19, No. 2, s. 64–89.
- Krüger, Heiko (2010): *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*. Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer.
- Laitin, David D. – Suny, Ronald Grigor (1999): Armenia and Azerbaijan: Thinking a way out of Karabakh. *Middle East Policy*, Vol. 7, No. 1, s. 145–176.
- Libaridian, Gerard J. (2004): *Modern Armenia. People, Nation, State*. London and New York: Transaction Publishers.
- Littig, Beate (2009): Interviewing the Elite – Interviewing Experts: Is There a Difference? In: Bogner, Alexander – Littig, Beate – Menz, Wolfgang (eds.): *Interviewing Experts*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, s. 98–113.
- Lynch, Dov (2004): *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Matsuzato, Kimitaka (2008): From Belligerent to Multi-Ethnic Democracy: Domestic Politics in Unrecognized States after Ceasefires. *Eurasian Review*, Vol. 1, s. 95–119.
- Minasyan, Sergey (2009): Armenia's Attitude Towards its Past: History and Politics. *Caucasus Analytical Digest*, No. 9, s. 10–13.
- Minasyan, Sergey (2011): Armenia in Karabakh, Karabakh in Armenia: Living with a conflict. In: Iskandaryan, Alexander (ed.): *Identities, Ideologies & Institutions*. Yerevan: The Caucasus Institute, s. 142–152.
- Musabayov, Rasim (2005): The Karabakh conflict and democratization in Azerbaijan. *Accord: An International Review of Peace Initiatives*, No. 17, s. 60–63.
- Nalbandanov, Robert (2009): Battle of two logics: Appropriateness and consequentiality in Russian interventions in Georgia. *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 1, s. 20–35.
- Pegg, Scott (2017): Twenty Years of de facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects. In: Thompson, William (ed.): *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*. Oxford: Oxford University Press, <<http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-516>>.
- Popescu, Nicu (2006): *Outsourcing 'de facto' statehood: Russia and the secessionist entities in Georgia and Moldova*. CEPS Policy Brief No. 109. Brussels: Centre for European Policy Studies, <<http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=adf0c7e85b4349a1b60d17cf295ee0a7>>.
- Richards, Rebecca (2016): *Understanding Statebuilding: Traditional Governance and the Modern State in Somaliland*. Abingdon – New York: Routledge.
- Rudincová, Kateřina (2017): The Right to Self-determination or Inviolability of Borders in the Horn of Africa? The African Union Approach. In: Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (eds.): *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Cham: Springer.
- Rukhadze, Vasil (2013): Russia Underscores its Military Presence in Georgia's Breakaway Regions. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 10, No. 101, <<https://jamestown.org/program/russia-underscores-its-military-presence-in-georgias-breakaway-regions/>>.
- Rukhadze, Vasil (2015): In the Face of Recent Russian-Abkhaz Disagreements, is Georgian-Abkhaz Dialogue Possible? *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 12, No. 128, <http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=44139&no_cache=1>.
- Saparov, Arsène (2012): Why Autonomy? The Making of Nagorno-Karabakh Autonomous Region 1918–1925. *Europe-Asia Studies*, Vol. 64, No. 2, s. 281–323.
- Saparov, Arsène (2015): *From Conflict to Autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh* (Kindle Edition). Abingdon – New York: Routledge.
- Shelest, Ganna (2013): Is it Foreign Policy of the Unrecognized States? *UA Foreign Affairs*, 28. 1. 2013, <<http://uaforeignaffairs.com.ua/blog/usi-blogi/view/article/is-it-foreign-policy-of-the-unrecognized-states/>>.
- Schmidt, Hans-Joachim (2009): *Military Confidence Building and Arms Control in Unresolved Territorial Conflicts*. PRIF-Reports No. 89. Frankfurt am Main: Peace Research Institute Frankfurt, <https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif89.pdf>.
- Schmidt, Hans-Joachim (2017): The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh. *OSCE-Yearbook 2016*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, s. 107–124.
- Sisk, Timothy D. (1996): *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*. Washington, D.C.: US Institute of Peace Press.
- Smolnik, Franziska (2012): Political rule and violent conflict: Elections as “institutional mutation” in Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 45, No. 1–2, s. 153–163.

- Solik, Martin – Baar, Vladimir (2016): Koncept 'Ruského sveta' ako nástroj implementácie soft power v ruskej zahraničnej politike. *Politické vedy*, Vol. 19, No. 1, s. 8–47.
- Stefes, Christoph H. (2008): Governance, the State, and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison. *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 2, s. 73–83.
- Trenin, Dmitri (2009): Russia's Spheres of Interest, not Influence. *The Washington Quarterly*, Vol. 32, No. 4, s. 3–22.
- Trenin, Dmitri (2016): The Revival of the Russian Military: How Moscow Reloaded. *Foreign Affairs*, Vol. 95, No. 3, s. 23.
- Tsygankov, Andrei P. – Tarver-Wahlquist, Matthew (2009): Duelling Honors: Power, Identity and the Russia–Georgia Divide. *Foreign Policy Analysis*, Vol. 5, No. 4, s. 307–326.
- von Steinsdorff, Silvia (2012): Incomplete state building – incomplete democracy? How to interpret internal political development in the post-Soviet de facto states. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 45, No. 1–2, s. 201–206.
- Walker, Edward W. (2003): *Dissolution: Sovereignty and the Breakup of the Soviet Union*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Wilson, Ross (2014): Turks, Cypriots, and the Cyprus Problem: Hopes and Complications. *Mediterranean Quarterly*, Vol. 25, No. 1, s. 105–110.
- Záhořík, Jan (2008): Etiopie v súčasné severovýchodní Africe: vnitropolitický a mezinárodně-politický pohľad. *Slovenská politologická revue*, Vol. 8, No. 1, s. 2–33.
- Zürcher, Christoph (2007): *The Post Soviet Wars*. New York: New York University Press.

Dokumenty

- Achba, Astamur (2016): Abkhazia – Russia's tight embrace. *European Council on Foreign Relations*, 1. 9. 2016, <http://www.ecfr.eu/article/essay_abkhazia_russias_tight_embrace>.
- Arka (2013): Armenian, Nagorno-Karabakh statistical services seal cooperation memorandum. *Arka*, 7. 11. 2013, <http://arka.am/en/news/economy/armenian_nagorno_karabakh_statistical_services_seal_cooperation_memo_randum_/>.
- Armenpress (2016a): Foreign Ministries of Armenia and Nagorno Karabakh to work on signing military cooperation agreement. *Armenpress*, 2. 4. 2016, <<https://armenpress.am/eng/news/841899/foreign-ministries-of-armenia-and-nagorno-karabakh-to-work-on-signing-military-cooperation-agreement.html>>.
- Armenpress (2016b): National Assembly Cooperation Commission of Nagorno Karabakh and Armenia discuss situation created as a result of Azerbaijani aggression. *Armenpress*, 12. 4. 2016, <<http://armenpress.am/eng/news/843250/national-assembly-cooperation-commission-of-nagorno-karabakh-and-armenia-discuss-situation-created.html>>.
- ARMSTAT (2015): *Statistical yearbook of Armenia, 2015*. Yerevan: National Statistical Service of the Republic of Armenia.
- Artsakhpress (2016): Ministers of Armenia and Nagorno-Karabakh discuss prospects for cooperation. *Artsakhpress*, 15. 1. 2016, <<https://artsakhpress.am/eng/news/35734/ministers-of-armenia-and-nagorno-karabakh-discuss-prospects-for-cooperation.html>>.
- Asbarez (1998): Karabakh Armenia Interparliamentary Cooperation Begins. *Asbarez*, 9. 9. 1998, <<http://asbarez.com/37210/karabakh-armenia-interparliamentary-cooperation-begins/>>.
- Asbarez (2000): Armenia Karabakh Sign Cooperation Agreement. *Asbarez*, 5. 9. 2000, <<http://asbarez.com/43541/armenia-karabakh-sign-cooperation-agreement/>>.
- Asbarez (2016): Artsakh President Calls for International Recognition of Karabakh. *Asbarez*, 7. 4. 2016, <<http://asbarez.com/148473/artsakh-president-calls-for-international-recognition-of-karabakh/>>.
- Badalyan, Naira (2016): Armenian Ambassador to Russia comments on Vladimir Zhirinovskiy's recent remarks about Armenia. *Arminfo*, 3. 8. 2016, <http://www.arminfo.info/full_news.php?id=21358&lang=3>.
- Baranec, Tomáš – Beskid, Juraj (2016): Nagorno-Karabakh and the military balance. *Central Asia – Caucasus Analyst*, 10. 5. 2016, <<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13362-nagorno-karabakh-and-the-military-balance.html>>.
- BBC (2014): Moldova's Trans-Dniester region pleads to join Russia. *BBC News*, 18. 3. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-26627236>>.
- Commonsplace.eu (2011): Opinion: Hayk Khanumyan – “The Generation that suffered the war is still alive”. *Commonspace.eu*, 3. 11. 2011, <index.php?m=23&n=123&news_id=1050&lng=eng>.
- Devplan (2015): *Economic and Social Indicators*. Lefkoşa: State Planning Organisation, <<http://www.devplan.org/Ecosos/BOOK/SEG-2014.pdf>>.
- EurasiaNet (2016): Moldova: Separatist Transnistria Region Reorienting Trade from Russia to EU. *EurasiaNet*, 4. 5. 2016, <<http://www.eurasianet.org/node/78636>>.
- Fuller, Liz (2016): South Ossetia Postpones Referendum On Accession To Russian Federation. *Radio Free Europe / Radio Liberty*, 30. 5. 2016, <<http://www.rferl.org/content/georgia-russia-south-ossetia-accession-referendum-delay/27766068.html>>.
- Госслужба статистики (2006): *Аналитическая записка «Об итогах нацеления Приднестровской Молдавской Республики 2004 года»*. Тирасполь: Государственная служба статистики Министерства экономики ПМР, <<https://web.archive.org/web/20090318044749/http://www.pridnestrovie.net/files/pmr-census-2004.doc>>.

- Hetq (2008): Chief Prosecutors of Armenia and Karabakh Sign Cooperation Memo. *Hetq*, 9. 12. 2008, <<http://hetq.am/eng/news/34170/chief-prosecutors-of-armenia-and-karabakh-sign-cooperation-memo.html>>.
- Ханумян, Айк (2016): Конституционные реформы – средство репродукции власти. *Аналитикон*, No. October, <<http://theanalyticon.com/?p=8350&lang=ru>>.
- ICG (2008): *Armenia: Picking up the Pieces*. Europe Briefing N°48. Yerevan/Tbilisi/Brussels: International Crisis Group, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/b48_armenia_picking_up_the_pieces>.
- ICG (2013): *Abkhazia: The Long Road to Reconciliation* (Europe Report N°224). Brussels: International Crisis Group, <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/224%20Abkhazia%20-%20The%20Long%20Road%20to%20Reconciliation.pdf>>.
- IPSC (2016): *Opinion Polls in Nagorno-Karabakh: Comparative Results from 2015 and 2016*. Yerevan: Institute for Political and Sociological Consulting, <http://www.eufoa.org/Comparative%20opinion%20polls_2015-2016_EN.pdf>.
- IWPR (2017): *Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds*. Europe Report N°244. Brussels: Institute for War and Peace Reporting, <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakh-gathering-war-clouds.pdf>>.
- Кавказский Узел (2008a): Абхазия, Южная Осетия и Приднестровье договорились добиваться независимости вместе. *Кавказский Узел*, 13. 4. 2008, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/135543/>>.
- Кавказский Узел (2008b): Абхазия, Южная Осетия и Приднестровье будут сотрудничать в области прав человека. *Кавказский Узел*, 2. 10. 2008, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/142343/>>.
- Кавказский Узел (2009): Южная Осетия, Абхазия и Приднестровье договорились упразднить между собой визовый режим. *Кавказский Узел*, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/159904/>>.
- KosovoThanksYou (2017): Who Recognized Kosovo as an Independent State? Prishtina: KosovoThanksYou, <<http://www.kosovothanksyou.com/>>.
- Кучуберия, Анжела (2007a): Абхазия, Южная Осетия и Приднестровье создают Ассоциацию университетов. *Кавказский Узел*, 26. 6. 2007, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/117318/>>.
- Кучуберия, Анжела (2007b): В Абхазии представители Сообщества «За демократию и права народов» приняли заявление. *Кавказский Узел*, 26. 6. 2007, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/117310/>>.
- Кучуберия, Анжела (2008): В случае войны с Грузией Абхазия, Приднестровье и Южная Осетия хотят обороняться вместе. *Кавказский Узел*, <<http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/138331/>>.
- Makili-Aliyev, Kamal (2016): Nagorno-Karabakh Isn't Disputed Territory – It's Occupied. *The National Interest*, 10. 5. 2016, <<http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/nagorno-karabakh-isnt-disputed-territory%E2%80%94occupied-16141>>.
- Максименко, Олег – Агатов, Марк (2000): Военные обвиняют правительство в коррупции. *Коммерсантъ*, 21. 1. 2000, <<http://kommersant.ru/doc/137634>>.
- Markedonov, Sergey (2016): Independence for Nagorno-Karabakh: A hard dilemma for Yerevan. *Russia Direct*, 5. 5. 2016, <<http://www.russia-direct.org/opinion/independence-nagorno-karabakh-republic-hard-dilemma-yerevan>>.
- MFA NKR (1991): Report on the Results of the Referendum on the Independence of the Nagorno Karabakh Republic. *Nagorno Karabakh Republic Ministry of Foreign Affairs*, <<http://www.nkr.am/en/referendum/42/>>.
- Mghdesyan, Arshaluis (2016a): Karabakh Challenges Armenian-Russian Alliance. *Institute for War and Peace Reporting*, 19. 4. 2016, <<https://iwpr.net/global-voices/karabakh-challenges-armenian-russian-alliance>>.
- Mghdesyan, Arshaluis (2016b): Armenia's CSTO Disappointment. *Institute for War and Peace Reporting*, 7. 11. 2016, <<https://iwpr.net/global-voices/armenias-csto-disappointment>>.
- MoD Armenia (2016): Movses Hakobyan – Chief of the RA AF GS. *Ministry of Defence of the Republic of Armenia*, <<http://www.mil.am/en/50/53>>.
- News.am (2016a): Karabakh President and Armenian PM discuss economic cooperation. *News.am*, 4. 11. 2016, <<https://news.am/eng/news/355454.html>>.
- News.am (2016b): Ter-Petrosyan: Root of all evil in Armenia is corruption. *News.am*, 17. 12. 2016, <<https://news.am/eng/news/363390.html>>.
- NKR Prezident (2017): Constitution of the Republic of Artsakh, non-official translation. *President of the Artsakh Republic*, <<http://www.president.nkr.am/en/constitution/fullText/>>.
- PanARMENIAN (2016): Karabakh, Armenia discuss army building, military cooperation. *PanARMENIAN*, 15. 6. 2016, <<http://www.panarmenian.net/eng/news/214752/>>.
- Panorama.am (2014): Harutyun Kushkyan appointed NKR Health Minister. *Panorama.am*, 14. 3. 2014, <<http://www.panorama.am/en/news/2014/03/14/qushkqyan/331858>>.
- President.az (2015): Karabakh. *Official web-site of President of Azerbaijan Republic*, <<http://en.president.az/azerbaijan/karabakh>>.
- Puii, Victoria (2015): Can Russia Afford Transnistria? *Eurasianet*, 18. 2. 2015, <<http://www.eurasianet.org/node/72146>>.
- RFE/RL (2008): Sarkisian Appoints Key Ministers in Emerging Cabinet. *Radio Free Europe / Radio Liberty*, 15. 4. 2008, <<http://www.azatutyun.am/a/1594499.html>>.
- Rimple, Paul (2015): Economics Not Impacting Russian Support for Georgian Separatists. *Eurasianet*, 13. 2. 2015, <<http://www.eurasianet.org/node/72066>>.
- Rozhovor s arménským novinářem (2015): Rozhovor autora s arménským novinářem, říjen 2015.

- Rozhovor s arménským politickým analytikem (2015): Rozhovor autora s arménským politickým analytikem, říjen 2015.
- Rozhovor s bývalým karabašským diplomatem (2015): Rozhovor autora s bývalým karabašským diplomatem, říjen 2015.
- Rozhovor s karabaško-arménským novinářem (2015): Rozhovor autora s karabaško-arménským novinářem, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským aktivistou (2015): Rozhovor autora s karabašským aktivistou, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským diplomatem (2015): Rozhovor autora s karabašským diplomatem, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským novinářem (2015): Rozhovor autora s karabašským novinářem, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským opozičním poslancem (2015): Rozhovor autora s karabašským opozičním poslancem, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským poslancem za stranu Dašnakcutjun (2015): Rozhovor autora s karabašským poslancem za stranu Dašnakcutjun, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským představitelem strany Dašnakcutjun (2009): Rozhovor autora s karabašským představitelem strany Dašnakcutjun, říjen 2015.
- Rozhovor s karabašským státním úředníkem (2009): Rozhovor autora s karabašským státním úředníkem, říjen 2009.
- Rozhovor s karabašským ústavním činitelem (2009): Rozhovor autora s karabašským ústavním činitelem, říjen 2009.
- Rozhovor s představitelem Abcházské obchodní komory (2015): Rozhovor autora s představitelem Abcházské obchodní komory, říjen 2015.
- Rozhovor s představitelem arménského ministerstva hospodářství (2009): Rozhovor autora s představitelem arménského ministerstva hospodářství, listopad 2009.
- Rozhovor s představitelem Hnutí-88 (2015): Rozhovor autora s představitelem Hnutí-88, říjen 2015.
- Shahunyan, Tatevik (2016): Dallakyan: Seyran Ohanyan to state about coming back to politics in the nearest future. *Arminfo*, 19. 12. 2016, <http://www.arminfo.info/full_news.php?id=23426&lang=3>.
- STAT NKR (2015): *Nagorno Karabkh in Figures 2015*. Stepanakert: National Statistical Service of NKR, <http://stat-nkr.am/files/publications/2015/LXH_tverov_2015.pdf>.
- STAT NKR (2016): *Nagorno Karabakh in Figures 2016*. Stepanakert: National Statistical Service of the NKR, <http://stat-nkr.am/files/publications/2016/LXH_tverov_2016.pdf>.
- Tert (2016): Armenia – Nagorno-Karabakh cooperation discussed in Stepanakert. *Tert*, 5. 11. 2016, <<http://www.tert.am/en/news/2016/11/05/bako-2/2184013>>.
- The Armenian Weekly (2016): Former Armenian Defense Minister Seyran Ohanyan to Return to Politics. *The Armenian Weekly*, 20. 12. 2016, <<http://armenianweekly.com/2016/12/20/seyrans-ohanyan-return/>>.
- TRNC MFA (2011): Relations with Turkey. Turkish Republic of Northern Cyprus Ministry of Foreign Affairs, <<http://mfa.gov.ct.tr/foreign-policy/relations-with-turkey/>>.
- TV1 (2016): Harutyun Kushkryan's farewell to the post of Artsakh Minister of Health. *TV1*, 24. 3. 2016, <<http://www.1tv.am/en/news/2016/03/24/Harutyun-Kushkryan-s-farewell-to-the-post-of-Artsakh-Minister-of-Health/27863>>.
- UTC (2015): *Абхазия в цифрах за 2014 год*. Сухум: Управление Государственной Статистики Республики Абхазия.
- Vestnik Kavkaza (2016): Ter-Petrosian urges to compromise on Karabakh problem. *Vestnik Kavkaza*, 22. 12. 2016, <<http://vestnikkavkaza.net/articles/Ter-Petrosian-urges-to-compromise-on-Karabakh-problem.html>>.
- World Bank (2015): World Development Indicators. *World DataBank*, <<http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>>.

Poznámka

Tento článek vznikl v rámci grantu „De facto státy v severní Eurasii v kontextu ruské zahraniční politiky“ (GAČR 15-09249S).

Fantomové hranice – historické podmíněnosti politických a socioekonomických rozhraní současné Ukrajiny

LIBOR JELEN, PETR DOSTÁL

Phantom Borders – Historical Conditions of Political and Socio-Economic Cleavages of Contemporary Ukraine

Abstract: The term phantom border or region is used in current political-geographic literature to describe situations in which the original political boundaries in a region are abolished de jure, but still appear in the form of different social and political cleavages within the population, even though the historical continuity of the settlement may have already been disturbed. Ukraine is a very good case for studying this effect for its complicated territorial development. The contribution analyses historical conditions of current political, cultural and socio-economic structures in Ukraine. It uses statistical tests to verify the occurrence of the so-called phantom boundary effect – whether the original historical boundaries correspond to the spatial patterns of current political and socioeconomic differences of the Ukrainian society. The analysis partially confirmed the existence of phantom boundaries in Ukraine's political and cultural-demographic aspects, but in a number of economic characteristics the phantom effect could not be found.

Key words: Ukraine, phantom borders, election results, regional differences, nonparametric test.

Ukrajinský Euromajdan, následná ruská anexe Krymu a konflikt na Donbase opět oživily diskuse nad politickou rozpolčeností ukrajinské společnosti, vyjádřenou rozdíly v politické kultuře a preferencích ukrajinské populace a jejich představách o geopolitické orientaci Ukrajiny (Dostál – Jelen 2015). Tuto rozpolčenost nejlépe dokumentují výsledky parlamentních a prezidentských voleb, jejichž prostorový vzorec se s různými politickými osobnostmi a politickými stranami reprodukuje od referenda o nezávislosti a prvních voleb po získání nezávislosti v roce 1991 do současnosti. Téma či koncept rozdělené Ukrajiny se proto v odborné literatuře v různých aspektech objevuje již od počátku devadesátých let. Nejběžnější a nejvíce generalizující je dichotomický obraz rozdělené Ukrajiny, jenž vychází z geopolitického diskurzu, dle kterého ukrajinská společnost inklinuje buď k proevropské/prozápadní, nebo proruské orientaci. Toto tradiční rozdělení Západ–Východ však v četných studiích bývá více strukturováno a diferencováno podrobnější regionalizací ukrajinských oblastí do více makroregionů – frekventované bývá členění Ukrajiny do čtyř, ale i více regionů (Clem – Craumer 2008; Barrington – Herron 2004). Jiní autoři opouštějí prostorový vzorec ukrajinských administrativních oblastí a upozorňují

na jejich významnou vnitřní heterogenitu a hraniční přesah politických a sociálních jevů (O'Loughlin 2001; Osipian – Osipian 2012). Bez ohledu na zvolenou metodiku většina autorů vysvětluje regionální vzorec politického chování ukrajinské společnosti na základě podobného souboru strukturálních faktorů – národnostní struktury, respektive podílu obyvatel ruské a ukrajinské národnosti –, údaji o jazykové vybavenosti obyvatel v různých kombinacích znalosti ruštiny a ukrajinštiny, sociálně-ekonomickými charakteristikami (výše příjmu, míra nezaměstnanosti, sektorální zaměstnanost) či geografickými faktory (míra urbanizace). Nicméně socioekonomické, kulturní i politické struktury současné Ukrajiny a jejich rozhraní jsou dle mnoha autorů (Birch 2000; Melnykovska – Schweickert – Kostiuhenko 2011; Osipian – Osipian 2012) výslednicí kontextuálních historicky podmíněných faktorů spojených s teritoriálním vývojem Ukrajiny na pomezí dvou kulturně odlišných regionů – ortodoxního a politicky autoritativního Ruska či Sovětského svazu a katolické a politicky pluralitní střední Evropy.

Proces teritorializace Ukrajiny probíhal za velmi složitých geopolitických podmínek několik století. Různé části dnešní Ukrajiny byly v minulosti pod správou různých státních celků s odlišnou geopoliticko-kulturní orientací, které zde zanechaly základy sociálních, kulturních a politických struktur, jež v současnosti podmiňují výraznou prostorovou rozmanitost ukrajinské společnosti. Na jedné straně tedy ve 20. století došlo k politické integraci ukrajinského teritoria, ale na straně druhé mezi regiony stále existují pomyslné hranice definované rozdíly v různých společenských aspektech, jejichž kořeny jsou podmíněny historickým vývojem. Tento text si klade za cíl ověřit, zda teritoriální vývoj Ukrajiny, respektive původní historické hranice, stále korespondují s prostorovým vzorcem současných regionálních rozdílů ukrajinské společnosti a vytvářejí tím takzvaný fantomový efekt. Nejvíce nás bude zajímat, které fantomové hranice Ukrajiny jsou výraznější a v jakých aspektech. Pokusíme se také vysvětlit, jak nebo v čem politické události a procesy, které se odehrály v minulosti, mohou ovlivňovat současné regionální rozdíly v politické kultuře vyjádřené volebními výsledky ukrajinských oblastí, případně jak ovlivňují jejich další společenské a geografické charakteristiky.

TEORETICKÝ KONCEPT

Pro pochopení souvislostí mezi teritoriálním vývojem a současnými sociálními jevy slouží teoretický koncept „fantomová hranice“. Tento pojem je odvozen z lékařské terminologie, jež fantomový efekt popisuje jako stav, kdy pacient po operaci či úraze stále cítí ztracenou končetinu. V odborné politickogeografické literatuře se tento pojem objevuje nově a je používán pro popsání situace, kdy původní politické hranice v určitém regionu již *de iure* neexistují, a přesto se stále objevují v rozličných formách sociálních a politických jevů a chování populace (Šimon 2015; von Lövis 2015). Základním předpokladem existence fantomových hranic jsou zániky či politické transformace státních entit, vznik nových států, delimitace hranic či rozsáhlé přesuny obyvatelstva. Typickým atributem fantomových hranic jsou pak přetrvávající rozdíly mezi regiony, jež tato hranice odděluje. V zásadě je tento koncept postaven na principech historického institucionalismu a teorií *path-dependence*, z nichž vychází premisa, že jak geografická, sociální a kulturní struktura daného území, tak politická kultura se formují na základě vlivu státních institucí (Piereson 2000). Stát a jeho instituce nastavují zákony a normy, jež postupně násilně či nenásilně modelují společenské struktury a nastavují směr jejich dalšího vývoje na dlouhá léta dopředu. Pokud stát zanikne a dané teritorium se stane součástí nové entity, určité relikty původních společenských struktur přežívají i v nových podmínkách. Současní obyvatelé „fantomových“ oblastí proto nemusejí být přímými pamětníky původního politického uspořádání, událostí a procesů, přesto se jejich politická kultura odvozuje od systému hodnot a norem zakořeněných v daném území. Základ politické kultury totiž tvoří historické zkušenosti a traumata, přenášené formou odkazů – příběhů, legend, tradic – z generace na generaci politickou socializací při výchově v rodině, vzděláváním, vlivem

náboženských či státních institucí, médií aj. Vznikají tak a reprodukují se pro danou oblast charakteristické politické praktiky a zvyklosti. Ty jsou pochopitelně překrývány novějšími událostmi a strukturami a tyto vrstvy jako kontextuální celek tvoří podstatu identity daného území a jeho populace (Birch 2000; Wilson 2002; Barrington – Herron 2004; Melnykovska – Schweickert – Kostiuchenko 2011). Tato studie rozhodně nemá ambice rozporovat vliv rozmanitých společenských struktur na politické chování ukrajinské společnosti, což je meritem jiných četných výzkumů, ale zkoumá a akcentuje vliv historie jak na tyto struktury, tak na politickou kulturu ukrajinské společnosti.

Dle definice lze v zásadě odlišovat tři typy fantomových hranic a regionů. První jsou hranice vzniklé teritoriálními změnami, kvůli kterým se dané území dostalo pod kontrolu jiného státu – příkladem je právě teritoriální vývoj Ukrajiny. Podobně lze klasifikovat též fantomové hranice v Bělorusku, ale také v Litvě (Putrenko 2013; von Lövis 2015). Druhý specifický typ se týká oblastí, které prošly významnými politickými a kulturně-demografickými změnami, ale zůstaly pod kontrolou původního státu. To je zejména případ českého pohraničí, dříve osídleného převážně německou populací, v roce 1938 odtržené od Československa a po druhé světové válce vysídleného a znovu kolonizovaného nově příchozími obyvateli (Šimon 2015). Zatímco u prvního příkladu se posouvají hranice a státy tak získávají nová území s původní populací (i když i zde samozřejmě nastávají velké etnické změny), v druhém případě se mění pouze společenská složka regionu, ten však zůstává součástí státu. Třetí model fantomové hranice je kombinací předchozích dvou, to znamená, že dochází jak k teritoriálním změnám, tak ke kompletní obměně obyvatelstva – příkladem jsou regiony západního Polska (Zarycki 2015). Znaky fantomové hranice lze však pozorovat u všech typů, jak vyplývá z několika studií publikovaných v posledních letech a zaměřených na zkoumání fantomového efektu ve volební geografii (Putrenko 2013; Šimon 2015; Zarycki 2015).

METODIKA

Základním metodologickým problémem zkoumání fantomové hranice je měření jejího efektu. V zásadě lze postupovat třemi způsoby: historickou analýzou, kartografickou vizualizací a statistickou prostorovou analýzou (Šimon 2015: 140). Detekovat fantomové hranice umožňuje historická analýza v kombinaci s kartografickými podklady. Pokud se nespokojíme pouze s kvalitativní analýzou a přistoupíme k měření pomocí kartografických a statistických metod, existují dle typu fantomového regionu dvě možnosti. Pokud zkoumáme fantomovou hranici prvního typu, obvykle chybějí relevantní srovnatelná data z období, kdy dané teritorium patřilo jinému státu. V tomto případě vizuálním porovnáváním regionálních rozdílů zjišťujeme, zda prostorové rozložení současných společenských jevů (volební výsledky, příjem domácnosti, demografické charakteristiky) odpovídá průběhu fantomové hranice, což lze následně v případě existence vhodných statistických dat verifikovat jednoduchými či vícerozměrnými statistickými analýzami. V případě fantomové hranice druhého typu, tedy pokud je zachována územní a politická kontinuita, lze srovnávat také její perzistenci v čase pomocí korelace proměnných dat (například volební účast, míra religiozity, podpora určitých politických stran) mezi obdobími před změnou a současností. Tento typ pochopitelně přináší mnohem více prostoru pro interpretaci jak efektu fantomové hranice, tak testovaných proměnných. Díky tomu lze empiricky detekovat také „teoretickou“ (či falešnou) fantomovou hranici, která je určena samotnými proměnnými, nikoliv skutečným průběhem historické hranice (Šimon 2015).

Vzhledem k teritoriálnímu vývoji Ukrajiny je situace zajímavá v tom, že se zde nenachází jedna fantomová hranice, ale hned několik, mezi nimiž je časový odstup několika století. Bohužel jejich průběh vždy neodpovídá současnému administrativnímu členění ukrajinských oblastí (viz obrázek č. 1). Další potíž spočívá v nejasné delimitovaných hranicích v některých oblastech starších politických entit. Zejména hranice mezi Ruským carstvím, Hetmanátem a Krymským chanátem v 17. století byla velmi nestabilní a její

přesný průběh je nejasný. Problematiku detekce fantomových hranic, které rozdělí současné administrativní oblasti do skupin fantomových regionů, jež budeme dále statisticky testovat, je proto nutné vyřešit v první fázi výzkumu. Detekci provedeme historickou analýzou teritoriálního vývoje Ukrajiny a následnou kartografickou vizualizací. V případě, že současná administrativní oblast bude rozdělena fantomovou hranicí, přihlédneme při zařazení do určitého fantomového regionu k velikosti území ležícího na dané straně hranice, případně k poloze správního města. Následně budou fantomové regiony testovány pomocí neparametrického Mannova–Whitneyova testu, který posoudí, zda a jak se fantomové regiony liší od zbytku Ukrajiny, a potvrdí tak existenci fantomové hranice. Metoda je postavena na testování hypotézy, zda medián vybraného souboru (v tomto případě vybraného fantomového regionu) odpovídá mediánu hlavního souboru (tj. zbylých ukrajinských oblastí). Potvrzení hypotézy znamená, že oba testované soubory jsou si při hladině významnosti 0,05 podobné, a tudíž fantomová hranice má malou relevanci. Naopak vyvrácení hypotézy znamená potvrzení fantomové hranice v daném aspektu. Statistická zjištění budou také podložena vizualizací regionálních rozdílů vybraných měřených charakteristik pomocí párových korelačních grafů (Pearsonův korelační koeficient), které jednak potvrdí vzájemnou závislost vybraných proměnných (což ovšem není cílem studie) a jednak poskytnou dobrou představu o prostorovém rozmístění jevů ve zkoumaných jednotkách.

Nevýhodou historického zkoumání regionální rozdílů na Ukrajině je absence ucelených a relevantních dat pro všechny současné oblasti za první polovinu 20. století (cenzy sice proběhly jak v Sovětském svazu, tak v Polsku, Československu či Rumunsku, ale data nejsou ani kompatibilní, ani dostupná pro současné administrativní jednotky), proto je analýza efektu fantomových hranic založena na zkoumání dat z období od roku 1991 po současnost. Primárními zdroji dat pro zkoumání efektu ukrajinských fantomových hranic jsou výsledky jediného postsovětského cenzu z roku 2001 (State Statistics Committee of Ukraine 2001a, 2001b), data z oficiálních průběžných šetření ukrajinského statistického úřadu (Ukrstat.org 2013, 2016) a data z voleb dostupná na stránkách ukrajinské volební komise (Центральна виборча комісія України 2010, 2012). Fantomové hranice budou testovány nejdříve výsledky ukrajinských voleb a poté vybranými strukturálními charakteristikami – podílem Rusů v populaci, podílem rusifikovaných Ukrajinců, mírou urbanizace a podílem zaměstnaných osob v průmyslu.

Studie je na základě vymezeného cíle a metodiky členěna do tří částí. Po detekci fantomových hranic následuje představení klíčových aktérů ukrajinské politické scény, vysvětlení jejich geopolitické orientace. V další kapitole je provedena regionální analýza výsledků vybraných parlamentních a prezidentských voleb od devadesátých let 20. století v souvislosti s potvrzením existence fantomových hranic. V poslední části bude totéž provedeno z pohledu vybraných strukturálních charakteristik ukrajinských oblastí.

DETEKCE FANTOMOVÝCH REGIONŮ A JEJICH HISTORICKÉ PODMÍNĚNOSTI

Nejprve se tedy na základě historického přehledu pokusíme definovat ukrajinské fantomové hranice. Ta nejstarší přibližně kopíruje tok řeky Dněpr, nicméně současné administrativní členění zcela nerespektuje 350 let staré hranice. Je to historická hranice určená nejdříve takzvanou perejesslavskou smlouvou v roce 1654, stvrzenou o tři dekády později „věčným mírem“ mezi Ruským carstvím a polsko-litevskou Rzeczpospolitou (Reid 2015). Prvně jmenovaná velmoc tím získala kontrolu a vliv nad takzvanou Levobřežní Ukrajinou, která do té doby byla územím kozáckého Hetmanátu – jakéhosi ukrajinského protostátu, představujícího nárazníkovou zónu mezi Polsko-litevským státem a Osmanskou říší s Krymským chanátem na jihu a expandujícím Ruským carstvím na východě. Katoličtí Poláci si ponechali na další století a půl kontrolu nad takzvanou Pravobřežní Ukrajinou (kromě Kyjeva s okolím). Tato hranice měla pro další vývoj důležitý význam. Pod vlivem Rzeczpospolity sice docházelo k polonizační politice a útlaku pravoslaví, na stranu druhou tato středoevropská velmoc ve své době představovala relativně liberální stát, založený na

decentralizaci moci ve prospěch šlechtických stavů, a umožňovala jak formování moderních společenských struktur ovlivněných renesancí a osvícenstvím, tak intenzivní ekonomický a kulturní kontakt s rychle se rozvíjející Evropou (Wilson 2009: 70; Rychlík – Zilynskyj – Magocsi 2015: 85). Pochopitelně ne vše bylo v dalším vývoji ideální, geopolitická moc Rzeczpospolity v 18. století postupně upadala, na ukrajinském území docházelo k řadě povstání, mnoho oblastí bylo vyliďněných, ale její vliv na sociální i kulturní strukturu společnosti byl stále nesporný. V některých regionech již bylo zrušeno nevolnictví (nebo nebylo uplatňováno), do měst se po předchozích pogromech začali vracet Židé. Náboženskou otázkou na převážně pravoslavném teritoriu se katoličtí Poláci pokusili vyřešit založením uniátské (řeckokatolické) církve v roce 1596, jejíž vliv se výrazně uchytil zejména na Haliči a v zásadě představuje jeden z hlavních strukturálních faktorů současné kulturní a politické diferenciacie ukrajinské společnosti. Náboženské schizma však stále setrvalo a v 18. století se nakonec stalo jedním z hlavních témat polsko-ruských vztahů.

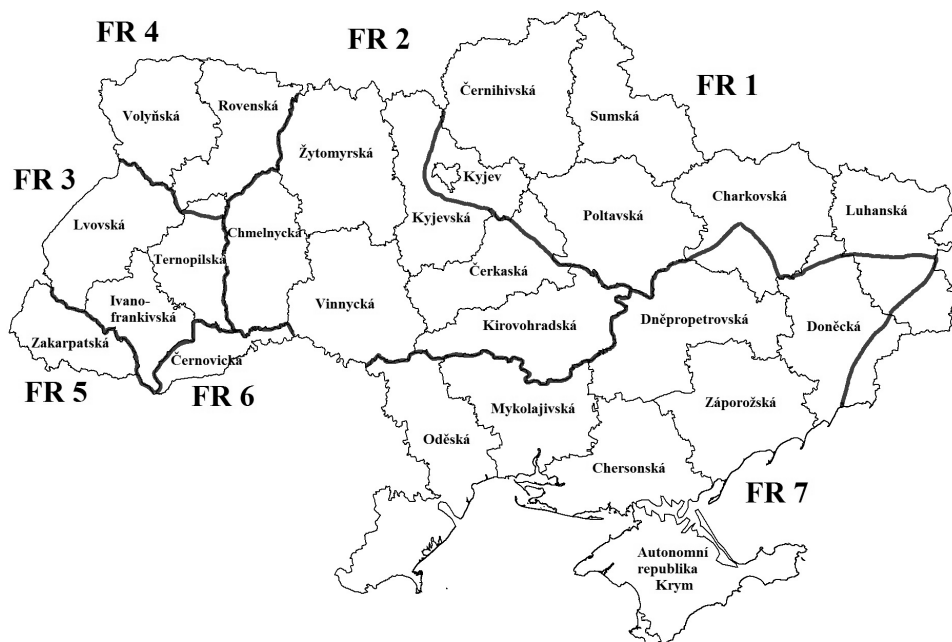
Na Levobřežní Ukrajině byl vývoj po perejeslavské smlouvě odlišný. Carem Alexejem Michajlovičem příslibená autonomie a respektování dosavadních kozáckých práv a svobod, jež byly základem fungování Hetmanátu (i předchozích forem kozáckých společenstev Záporožské Siče a Slobodské Ukrajiny), postupně zanikaly dle vůle jednotlivých carů a celý region byl postupně inkorporován do centralizovaného systému samoděržaví s centrem ve vzdálené Moskvě a později Sankt Petěrburgu (k definitivnímu zrušení Hetmanátu dochází za Kateřiny Veliké roku 1775). A i když je za vlády některých carů (zejména raná fáze vládnutí Petra I.) podporována kultura a vzdělanost, s centralizací moci (tu zde vykonává carem jmenovaný gubernátor) přichází také postupná rusifikace a omezování svobod (Kohut 2001; Wilson 2009).

Hranice rozdělující Pravobřežní a Levobřežní Ukrajinu tedy vymezuje pro další výzkum dva regiony. V levobřežní části (fantomový region **FR 1**) se nacházejí oblasti, které dle perejeslavské smlouvy připadly Ruskému carství (Černihivská, Poltavská, Kyjevská oblast a Kyjev),¹ a také ty, které v té době car již ovládal (Sumská a Charkovská oblast). Pravobřežní část zahrnuje oblasti (**FR 2**), které dle zmíněné smlouvy ovládala Rzeczpospolita (Čerkaská, Kirovohradská, Vinnycká, Žytomyrská, Chmelnycká oblast).²

Druhá výrazná linie definující fantomovou hranici vzniká v poslední čtvrtině 18. století v důsledku deteritorializace Rzeczpospolity. Takzvané trojí dělení Polska bylo výslednicí geopolitických ambic mocností 18. století – Ruska, Pruska a Habsburské říše –, jež se protínaly právě na teritoriu této upadající středoevropské entity. Právě Rusko si dlouhodobě a asertivně činilo nárok na pravobřežní část Ukrajiny s odkazem na ochranu práv pravoslavné populace a samotný zábor byl ospravedlňován nastolením pořádku a práva, což je velmi zajímavý fakt v kontextu současného dění (Švankmajer at al. 2008: 191–201). Od roku 1772 do roku 1795 je tak ukrajinské teritorium postupně rozděleno mezi Habsburskou monarchii (Halič, část Podolí a Bukoviny) a Ruské impérium, které zabírá zbytek pravobřežní části Ukrajiny na západ k městům Luck a Kamenec. Toto teritoriální uspořádání, které trvalo celé „dlouhé století“ až do konce první světové války, opět způsobilo odlišný politický, ekonomický i kulturní vývoj v ruském a habsburské části Ukrajiny a determinovalo současné politické rozdíly. Na habsburské (později rakouské) straně Ukrajiny byl vývoj poznamenán vlivem postupně se modernizujícího a liberalizujícího (ekonomicky i politicky) státu, což bylo významné hlavně vzhledem k formujícímu se ukrajinskému národnímu obrození (Reid 2015). Na ruské straně Ukrajiny carské samoděržaví potlačovalo jakékoliv zárodky národní emancipace, a naopak cílenou osidlovací politikou výrazně prosazovalo rusifikaci společnosti. Rusofonní ukrajinská nobilita sice měla přístup do carské správy, ale její rigidní struktura v podstatě oddělovala elitu od zbytku převážně rurální ukrajinské společnosti.

Na základě zmíněných událostí rozpadu a dělení Polska je pro potřeby toho výzkumu vyčleněn fantomový region (**FR 3**), tvořený oblastmi, jež v následujícím období ovládala Habsburská říše (později Rakouské císařství) a později se staly součástí Předlitavska,

Obrázek č. 1
*Detekce fantomových hranic na podkladě současného
 administrativního členění Ukrajiny*

Zdroj: Autoři.

tj. dnešní Lvovská, Ivano-frankivská, Ternopilská oblast. V rámci tohoto prostoru lze však vymezit ještě dvě dílčí fantomové hranice, jež souvisejí s geopolitickým vývojem regionu již ve 20. století. Především jde o hranice vymezující již několikrát zmiňovaný region Halič, který byl součástí předlitavské části Rakouska-Uherska, po jeho dezintegraci v roce 1918 se stal součástí Polska, a tak až do konce druhé světové války nebyl nikdy pod ruským vlivem. Podstatné je, že právě na tomto území se od 19. století formovalo ukrajinské národní hnutí (jako konkurence polskému), tento region je centrum uniatské církve, k níž přísluší většina místní populace, a tento region má také nejdelší historickou zkušenost se zastupitelskou demokracií (Reid 2015). K Polsku byly po roce 1918 připojeny ještě části regionu Volyň (tj. dnešní Volyňská a Rovenská oblast) a všechny tyto „polské“ oblasti představují fantomový region (**FR 4**). Na jih od Haliče zase velmi názorně vyniká fantomová hranice oddělující Zakarpatsko, tedy region, který byl součástí Uherska (tj. Zalitavska) a později až do roku 1945 Československa (**FR 5**), a specifickou historii zažila i severní oblast Bukoviny (Černovická oblast), bývalá součást Předlitavska, která se po roce 1918 dostala pod správu Rumunska a byla anektována Sovětským svazem až v roce 1940 (může tedy být považována za další fantomový region **FR 6**). Všechny zmíněné regiony mají společné to, že na jejich území v letech 1918–1919 krátce existovala Západoukrajinská lidová republika (s výjimkou západní Volyně) a zejména že v meziválečném období nebyly součástí sovětské Ukrajiny a jejího totalitního politického režimu. Tímto například unikly strašlivé zkušenosti se stalinskými čistkami, hladomorem a vyhnuly se také masivní sovětské industrializaci. Co je velmi důležité, populační struktura těchto regionů byla v uvedeném období etnicky i nábožensky výrazně heterogenní a měla možnost se rozvíjet (s výjimkou Rumunska) v politicky relativně svobodných státech.

Třetí hlavní fantomová hranice vymezuje jižní a jihovýchodní oblasti dnešní Ukrajiny, ale nemá přesněji určenou historickou podobu. Tento region, rozprostírající se mezi řekami Dněstr a Don, byl až do 18. století převážně pod kontrolou Osmanské říše a jejího vazala Krymského chanátu, na severu a severovýchodě se prolínal s územím obývaným kozáky, ale stabilní hranice zde vzhledem k charakteru rovinatých stepí a řídkého zalidnění nebyla až do ruské kolonizace. Ta nastala po vítězném tažení Kateřiny Veliké v rusko-tureckých válkách a po obsazení Krymu v roce 1783, a tak byla tato rozsáhlá oblast, nazvaná Novorusko, inkorporována pod carskou správu a následně spravována v rámci ruského administrativního systému v několika guberniích. Následovala kolonizační politika s cílem vyčistit obrovský potenciál volné půdy, region se začal zalidňovat ukrajin-skými a ruskými osadníky a byla zakládána či rozšiřována města. Proces kolonizace a hlavně urbanizace zesílil v druhé polovině 19. století v souvislosti s industrializací Don-baské pánve, kdy do měst přicházelo obyvatelstvo nejen z okolního venkova, ale prakticky z celého Ruska. Proto se oblast etnicky heterogenizovala (tradiční byl etnický vzorec rusko-ukrajinsko-židovský), ale zároveň kulturně rusifikovala. Nejvýraznější fyzickou i sociální podobu tomuto regionu vtiskla až sovětská industrializace a téměř jednostranné zaměření na těžký průmysl. Novorusko dnes přibližně pokrývá Chersonskou, Oděskou, Mykolajivskou, Záporožskou, Doněckou a Dněpropetrovskou oblast i Autonomní republiku Krym. Všechny dohromady představují fantomový region (**FR 7**).

NÁSTIN VÝVOJE UKRAJINSKÉ POLITICKÉ SCÉNY

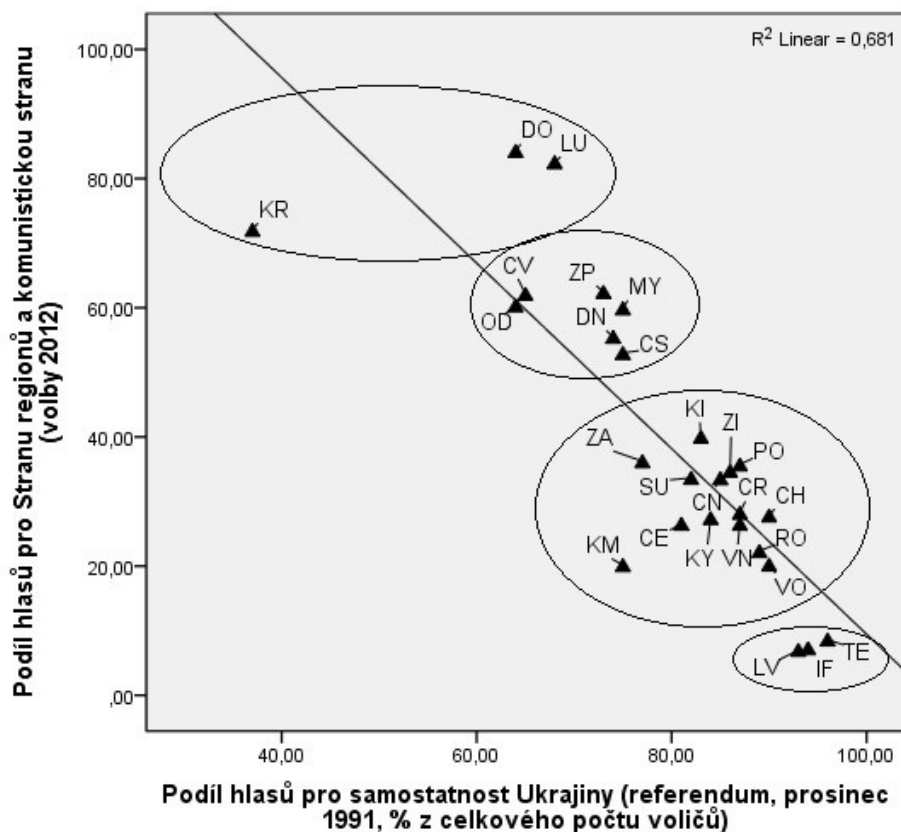
Jak již bylo v úvodu naznačeno, politická situace na Ukrajině jeví od počátku devadesátých let známky jisté stability v opakujícím se regionální vzorci výsledků voleb. Zjednodušeně řečeno, západní oblasti Ukrajiny volí výrazně jinak než východní a jihovýchodní oblasti, střední Ukrajina je pak jakýmsi přechodovým územím. Politicko-ideové rozhraní ukrajinské politické scény má přitom dvě dimenze – jednak je to tradiční pravicová versus levicová pozice, jednak se tato dimenze zároveň kombinuje s geopolitickou orientací – prozápadní versus proruská pozice. Politické strany a prezidentští kandidáti, kteří získávají nejvíce hlasů v nejzápadnějších oblastech (zejména region Halič a Volyň) se profilují jako pravicové a prozápadní politické subjekty, kdežto v nejvýchodnějších oblastech (zejména region Donbas a poloostrov Krym) zřetelně dominovali a dominují levicoví a proruskí kandidáti (Clem – Craumer 2008; Dostál – Jelen 2015). Tato dichotomie byla viditelná již při prvním demokratickém hlasování v referendu o nezávislosti, které proběhlo těsně před rozpuštěním Sovětského svazu 1. prosince 1991 (ЦІДЖО 1991). Jak dokumentuje obrázek č. 2, největší podpora nezávislosti Ukrajiny byla v západních regionech (přes 90 % ve Lvovské, Ivano-frankivské, Ternopilské, Volyňské oblasti) a postupně klesala směrem na východ a jihovýchod (méně než 70 % v Doněcké, Oděské, Charkovské a Luhanské oblasti) až po extrémní případ méně než 50% podpory na Krymu. Z tohoto západo-východního gradientu se vymyká Zakarpatská oblast, kde podpora nezávislosti (77 %) odpovídala výsledkům Dněpropetrovské oblasti na východě.

V takto nastaveném regionálním vzorci probíhaly i ostatní volby. V západních oblastech (s výjimkou Zakarpatska) v devadesátých letech dominovala pravicově nacionalistická strana Ruch, která vznikla ještě za sovětského režimu jako lidového hnutí a organizovala demonstrace za nezávislost. Naopak ve východních oblastech zcela dominovaly levicové subjekty, hlavně komunistická strana. Výrazná regionální diferenciace se projevila také v prezidentských volbách. V těch prvních v roce 1991 pravicově nacionální kandidát, bývalý disident Vjacheslav Čornovil, zcela jasně vyhrál v západních oblastech, a naopak propadl na východě; vítěz a první ukrajinský prezident, bývalý komunistický činitel Leonid Kravčuk, zase úplně opanoval východ Ukrajiny. Ve druhých volbách v roce 1996 byl Kravčuk paradoxně podporován na západě, zatímco jeho hlavní protivník a vítěz voleb Leonid Kučma byl kandidátem východu, odkud sám pocházel (Bojcun 1995; Birch 1995, 2000). Ve volbách v novém miléniu regionální polarizace ukrajinské politické scény

pokračovala s jinými aktéry. Na západě se vyprofiloval jako nejsilnější osobnost bývalý guvernér národní banky Viktor Juščenko, jenž byl nejdříve při politických turbulencích konce devadesátých let jmenován premiérem a poté se svojí stranou Naše Ukrajina zvítězil v parlamentních volbách v roce 2002. Nejsilnější opozicí mu dosud stále byla komunistická strana, která jasně dominovala na východě. Odtud také vzešel jeho hlavní protivník pro následující prezidentské volby v roce 2004 a celé následující období Viktor Janukovyč, původem z Doněcké oblasti (Kuzio 2015). Sporné okolnosti kolem těchto voleb vykristalizovaly v Oranžovou revoluci, při níž se regionální politická polarizace prozápadní versus proruské Ukrajiny projevila v plné podobě a kdy se na scéně etablovali političtí aktéři známi až do událostí na Majdanu (listopad 2013 – únor 2014). V západních oblastech (opět s výjimkou Zakarpatska) byl jasně podporován Juščenko, jeho strana Naše Ukrajina a také Julija Tymošenkova, jeho bývalá spojenkyně, místopředsdkyně jeho vlády a později premiérka. Ti reprezentovali spíše prozápadní politickou orientaci. Východní oblasti jednoznačně podporovaly Janukovyče a jeho Stranu regionů spolu s komunistickou stranou, jejichž geopolitická pozice byla více proruská, více akcentovali zájmy

Obrázek č. 2

Korelační vztah mezi výsledky referenda 1991 a parlamentních voleb 2012

Zdroj: ЦДАВО (1991); Центральна виборча комісія України (2012); vlastní výpočet.

Zkratky oblastí: KR – Autonomní republika Krym, DO – Doněcká, OD – Oděská, LU – Luhanská, CV – Charkovská, ZP – Zápороžská, CS – Chersonská, MY – Mykolajivská, DN – Dněpropetrovská, ZA – Zakarpatská, KI – Kirovohradská, CN – Černihivská, ZI – Žytomyrská, PO – Poltavská, CR – Čerkaská, CH – Chmelnycká, CE – Černovická, KY – Kyjevská, KM – Kyjev, SU – Sumská, VN – Vinnycká, RO – Rovenská, VO – Volynská, LV – Lvovská, IF – Ivanofrankivská, TE – Ternopilská.

ruské menšiny a průmyslových regionů. Tato koalice vyhrála parlamentní volby v roce 2012 zejména díky podpoře populačně silných východních regionů (Dostál – Jelen 2015). Z obrázku č. 2 je také patrné, že regionální vzorec výsledků těchto voleb téměř kopíruje výsledky zmíněného referenda z roku 1991 (vyjádřeno vysokým koeficientem determinace 0,681), čímž se potvrzuje stabilita regionální variability politické kultury ukrajinské společnosti po získání nezávislosti.

Tento obrázek má také ilustrativní význam, protože na základě prostorového rozmístění na něm lze definovat několik specifických shluků ukrajinských oblastí, které lze přiřadit k definovaným fantomovým regionům. Jednak jsou to tři západoukrajinské oblasti – Lvovská, Ivanofrankivská a Ternopilská, tvořící historický region Halič (čili FR 3) –, které v referendu vykazovaly nejvyšší podporu ukrajinské nezávislosti a v současnosti jsou zcela v opozici vůči proruským či extrémně levicovým stranám a bývá zde nejsilnější podpora proevropských kandidátů (v tomto případě Julije Tymošenkové v prezidentských volbách 2010). Na opačném pólu se profilují tři oblasti, které jsou charakteristické vysokou podporou proruských stran a kandidátů – Autonomní republika Krym, Luhanská a Doněcká oblast. V prvně jmenovaném případě dokonce převažovali odpůrci ukrajinské nezávislosti (počítáno z celkového elektorátu dané oblasti, nikoliv platných hlasů), což se projevilo i separatistickými snahami krymských Rusů v polovině devadesátých let a permanentním politickým napětím po celou dobu od vyhlášení nezávislé Ukrajiny (Wilson 2009; O’Loughlin 2001; Kuzio 2015). Třetí prostorově výrazný shluk oblastí se profiluje na východě a jihovýchodě Ukrajiny – Charkovská, Záporožská, Chersonská, Oděská a Mykolajivská oblast, kde převažovala mírná podpora proruských a levicových politických subjektů, ale zároveň zde již byla zřetelná podpora nezávislosti (tento shluk se částečně překrývá s FR 7). Čtvrtý a nejrozsáhlejší shluk oblastí, lokalizovaných na západní a střední Ukrajině s výjimkou odděleně ležící Zakarpatské oblasti, při volbách mírně preferuje prozápadní politickou orientaci, nicméně pro tuto skupinu je typický vývoj větší politické plurality systému stran (Barrington – Herron 2004; Clem – Craumer 2008; Osipian – Osipian 2012; Kuzio 2015).

FANTOMOVÝ EFEKT VÝSLEDKŮ UKRAJINSKÝCH VOLEB

Z předchozího textu vyplývá, že regionální rozdíly ve volebním chování ukrajinské společnosti mají určité zákonitosti, které se v některých případech přibližují vymezeným fantomovým hranicím. V následující části se to pokusíme ověřit statistickým testováním pomocí neparametrického Mannova–Whitneyova testu: budeme ověřovat platnost hypotézy o existenci sedmi definovaných fantomových hranic (regionů). Existence fantomové hranice bude potvrzena zamítnutím hypotézy o statistické podobnosti mediánu zkoumaných souborů (tj. fantomový region a zbytek ukrajinských oblastí). Jako vybrané proměnné byly zvoleny volební výsledky Julije Tymošenkové z prezidentských voleb v roce 2010, volební výsledky proruských stran (Strany regionů a komunistické strany) z parlamentních voleb v roce 2012 a také výsledky referenda o nezávislosti Ukrajiny z prosince 1991.

Z výsledků uvedených v tabulce č. 1 vyplývá, že existence fantomových hranic byla potvrzena ve třech případech (zamítnutím hypotézy): fantomový region 3 jakožto území tří oblastí historické Haliče, která po rozpadu Polska koncem 18. století byla až do konce druhé světové války součástí střední Evropy a mimo přímý vliv Ruska; fantomový region 4, tedy Halič spolu s Volyní, které byly součástí Předlitavska v Habsburské, potažmo Rakouské říši do konce první světové války; a nakonec fantomový region 7 čili Novorusko, představující oblast postupně kolonizovanou Ruskem od 17. století.

První dva jmenované mají společné to, že jejich populace většinou volí pravicové a prozápadní politické subjekty. Halič s Volyní vykazují zdaleka nejsilnější podporu prozápadních politických sil, ale také ukrajinského nacionalismu. Vzhledem k historii je to pochopitelné: jak bylo psáno výše, jde o jádrovou oblast ukrajinského národního obrození

Tabulka č. 1

Výsledky testování existence fantomových hranic na základě volebních výsledků

	Podíl hlasů Julija Tymošenkova (2010)		Podíl hlasů pro samostatnost Ukrajiny (1991)		Podíl hlasů pro Stranu regionů a komunistickou stranu (2012)	
	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance
FR1	ANO	0,976	ANO	0,790	ANO	0,744
FR2	ANO	0,340	ANO	0,121	ANO	0,659
FR3	NE	0,001	NE	0,001	NE	0,001
FR4	NE	0,000	NE	0,000	NE	0,000
FR5	ANO	0,769	ANO	0,846	ANO	0,846
FR6	ANO	0,692	ANO	0,923	ANO	0,538
FR7	NE	0,000	NE	0,000	NE	0,000

Zdroj: ЦДАБО (1991); Центральна виборча комісія України (2010); vlastní výpočet; neparametrický Mann-Whitneyův U test dvou nezávislých výběrů, hladina významnosti 0,05.

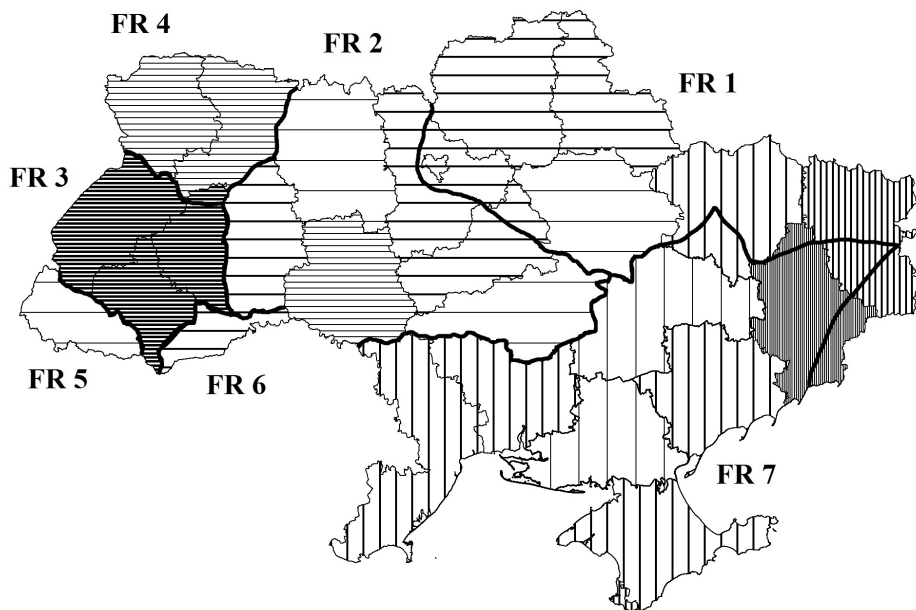
a zároveň oblast, která byla nejdéle vystavena vlivu alespoň částečně liberálních politických hodnot, ale též oblast, která nejvíce vzdorovala sovětské integraci po druhé světové válce a zažila vypjatý polsko-ukrajinský nacionalismus a masivní výměnu populace (Snyder 2011; Reid 2015). Samotná Volyn (Volyňská a Rovenská oblast) se ještě mírně liší od sousední Haliče. Prošla složitým teritoriálním vývojem, když se zde vlády Polska a Ruska střídaly zhruba po sto letech. Nebylo zde tedy za carského Ruska umožněno volné šíření myšlenek ukrajinského národního obrození, ale zároveň jako součást mezi-válečného Polska region unikl drastické stalinské sovětizaci. Tradičně zde vyhrávají prozápadní politické síly, ale ve srovnání se sousední Haličí jsou zde lepší výsledky i levicových a proruských stran.

Fantomový region 7 se od předchozích případů regionů zrcadlově odlišuje v politické orientaci. Byl založen na novodobějším historicko-kulturním základě, a přestože je to ze společenského hlediska velmi rozmanitá jednotka, představuje v politických projevech specifický a z dlouhodobé perspektivy konzistentní region (O'Loughlin – Toal – Kolosov 2017). Tradičně zde mají větší vliv levicové a proruské politické strany a kandidáti, přičemž nejsilnější podpora se koncentruje do východních nejprůmyslovějších oblastí – Doněcké a Luhanské – a také na Krym, který zde představuje zcela specifický případ. Ruskem byl anektován v roce 1783, poté zde nastala intenzivní kolonizační a rusifikační politika, jež vyvrcholila na sklonku druhé světové války násilnou deportací původního obyvatelstva – Krymských Tatarů. O deset let později byl poté celý poloostrov Krym „darován“ Ukrajinské sovětské republice. Tento stav se nejprve pokusili zvrátit ruští nacionalisté na počátku devadesátých let po získání ukrajinské nezávislosti a tento pokus dokončil Vladimir Putin násilnou anexí v roce 2014. Krym se tedy výrazně liší od ostatních ukrajinských oblastí v délce existence jednotky pod správou (po většinu času sovětské) Ukrajiny, s čímž se majoritní populace prakticky nesmířila, a proto výsledky voleb zde byly vždy výrazné ve prospěch proruských a extrémně levicových stran (Kuzio 2015).

Fantomové hranice se statisticky neprojeví ve čtyřech případech. Kontury fantomové hranice mezi Levobřežní a Pravobřežní Ukrajinou v novodobých volebních výsledcích nejsou již tolik zřetelné. Přesto je alespoň vizuálně vidět, že od západu k východu klesá

podpora pravicovým stranám a postupně roste podpora levicovým (obrázek č. 4). Dá se říct, že fantomové regiony 1 a 2 lze z hlediska volebního chování označit za ukrajinský průměr, což je ale doprovázeno několika extrémy. Nejvíce se z fantomového schématu vymyká Kyjev, který jakožto metropolitní území a hlavní ekonomické centrum země koncentruje více pravicové a prozápadní politické myšlení (Dostál – Jelen 2015). Na stranu druhou zde figuruje Charkovská oblast, která se ve výsledcích voleb (podpora levicových a také proruských subjektů) i v dalších charakteristikách již více podobá východním a jižním oblastem tvořícím fantomový region Novorusko. Zvláštní případy pak představují osamocené jednotky Zakarpatsko a Černovická oblast (čili FR 5 a 6). Zejména v rámci západní Ukrajiny se ve volebních výsledcích zcela vymyká osamocená Zakarpatská oblast, kde je podpora pravicových a prozápadních stran nejslabší a není výjimkou, že zde vyhrávali také kandidáti a strany typické pro východ Ukrajiny. Teoreticky by zde mohla být detekována fantomová hranice vůči Haliči či celé Pravobřežní Ukrajině. Vedle historického podtextu (periferní region v rámci Uherska) a geografické izolovanosti zde pochopitelně hrají významnou roli strukturální faktory, o nichž se zmíníme dále.

Obrázek č. 3
Výsledky prezidentských voleb 2010 v kontextu fantomových hranic

Výsledky prezidentských voleb 2010 (%)

Janukovič

60,0–70,0

70,1–80,0

80,1–90,0

90,1–100,0

Tymošenková

51,7–60,0

60,1–70,0

70,1–85,0

85,1–88,9

Zdroj: Центральна виборча комісія України (2010); autoři.

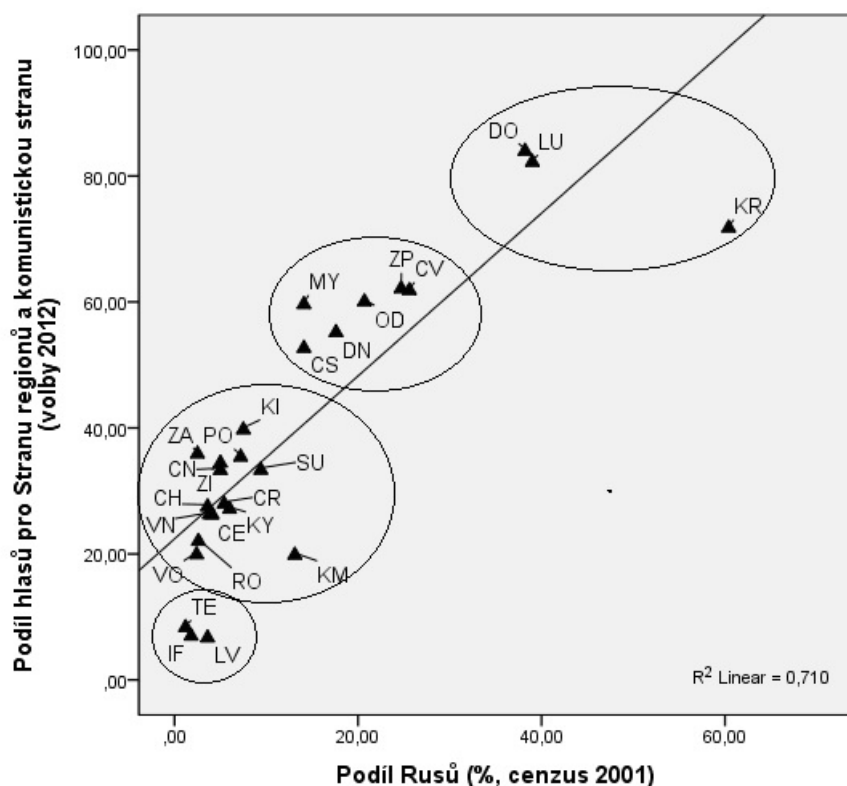
STRUKTURÁLNÍ KONTEXT FANTOMOVÝCH HRANIC

Regionální heterogenita politických preferencí ukrajinské populace dle předchozích vysvětlení v některých případech souvisí s historickými politickými procesy, respektive politickým prostředím, které byly v minulosti ovlivňovány různými státními útvary. Ty v rámci svých systémů primárně formovaly základy sociální, kulturní a geografické struktury, ve kterých je současná politická kultura zakořeněna a jejichž dlouhodobá stabilita je předpokladem existence fantomového efektu. V následující části se zaměříme na odhalení a analýzu základních vazeb mezi fantomovými hranicemi a regionálními rozdíly strukturálních charakteristik ukrajinských oblastí.

Jako nejfrekvencovanější skupina faktorů vysvětlujících regionální variabilitu volebních výsledků jsou kulturní charakteristiky ukrajinské populace, které se úzce vážou k otázce identit a tím mají i vysokou vypovídací hodnotu v případě geopolitické orientace elektorátu (například O'Loughlin 2001; Clem – Craumer 2008). Z dostupných statistických databází, konkrétně ukrajinského censu z roku 2001, lze získat dva základní indikátory, které lze navíc kombinovat – národnostní strukturu (*nacionalnist*) populace

Obrázek č. 4

Korelační vztah mezi podílem Rusů a volebními výsledky proruských stran

Zdroj: State Statistics Committee of Ukraine (2001a); Центральна виборча комісія України (2012); vlastní výpočet.

Zkratky oblastí: KR – Autonomní republika Krym, DO – Doněcká, OD – Oděská, LU – Luhanská, CV – Char'kovská, ZP – Záporožská, CS – Chersonská, MY – Mykolajivská, DN – Dněpropetrovská, ZA – Zakarpatská, KI – Kirovohradská, CN – Černihivská, ZI – Žytomyrská, PO – Poltavská, CR – Čerkaská, CH – Chmelnycká, CE – Černovická, KY – Kyjevská, KM – Kyjev, SU – Sumská, VN – Vinnycká, RO – Rovenská, VO – Volyňská, LV – Lvovská, IF – Ivanofrankivská, TE – Ternopilská.

a jazykové preference, respektive odpověď na otázku, který jazyk respondenti považují za rodný (*ridna mova*; viz State Statistics Committee of Ukraine 2001a). Nicméně v post-sovětském prostředí je potřeba s těmito kategoriemi zacházet opatrně. Vlivem sovětské národnostní politiky docházelo v minulosti k intenzivnímu migračnímu procesu s cílem rusijanizace (kolonizace ruský mluvícím obyvatelstvem) a následné rusifikace sovětských republik (Dostál – Knippenberg 1981; Dostál 1989). V jeho důsledku vznikla jednak početná diaspora etnických Rusů v neruských republikách a jednak došlo (i díky smíšeným manželstvím) k rusifikaci (tedy poruštění) titulárních (většinových) národů (Dostál 1993; Kaiser 1994). Ve výsledku pak vznikly vícevrstevné identity (takzvaná matřjošková identita), jejíž základní podobu je obtížné odhalit. Dle oficiálních statistik v době posledního censu žilo na Ukrajině cca 17 % Rusů a přibližně 15 % Ukrajinců uvedlo jako svůj rodný jazyk ruštinu. Nicméně jak upozorňuje řada autorů, tato čísla mohou být značně vzdálena realitě, protože jak volba národnosti, tak jazyka jsou ovlivněny politickými či jinými kontextuálními okolnostmi v době censu. Jen dle údajů národní statistiky žila v devadesátých letech na Ukrajině ¼ párů ve smíšených manželstvích a ruština je pak přirozeně běžně užívaný jazyk. Jiné datasety z nezávislých výzkumů uvádějí, že ruštinu v každodenní běžné komunikaci preferuje až 40 % populace, v Kyjevě dokonce až 2/3. Z jiných výzkumů vyplývá, že 25–30 % obyvatel Ukrajiny má duální identitu a považuje se za Ukrajince i Rusy (O’Loughlin 2001; Kulyk 2008; Stebelsky 2009; Polese 2011). Jinými slovy, poměrně významná část ukrajinského obyvatelstva nemá primární národní identitu spojenou s rodným či používaným jazykem a v nezávislých průzkumech uvádí duální identitu.

V tomto výzkumu pracujeme s daty o ruské národnosti a míře rusifikace Ukrajinců (tedy podílu Ukrajinců deklarujících ruštinu jako rodný jazyk). I přes uvedený datový handicap lze pozorovat zásadní regionální rozdíly v rozmištnění ruské menšiny v západovýchodním gradientu i související politické konsekvence. Dle obrázku č. 4 je evidentní, že nejmenší podíl Rusů byl přítomen v západních regionech (zejména Halič), kde jsou oblasti národnostně homogenní, ve prospěch titulární skupiny a postupně narůstá směrem na východ až po extrémní hodnoty v Doněcké a Luhanské oblasti a na Krymu. Tím se zde opět potvrzují tři viditelné fantomové regiony – Halič (FR 3) s Volyní (FR 4) a „novoruské“ oblasti s Krymem (FR 7) –, což ostatně potvrzují i výsledky testu (viz tabulku č. 2). Je zřejmé, že nižší podíl Rusů a rusifikovaných Ukrajinců na západě je dán jak geografickou vzdáleností od Ruska, tak historickými důvody. Jak bylo řečeno výše, Halič byla až do konce druhé světové války mimo dosah ruské moci, a tedy mimo rusijanizační a rusifikační politiku. Navíc jde o převážně venkovské oblasti, kam řízené sovětské migrace příliš nesměřovaly. Již rozborů úrovně rusifikace v období 1959–1970 v oblastech Haliče dokumentovaly míru rusifikace Ukrajinců blízké nulové úrovni (Dostál – Knippenberg 1981).

Nejvyšší podíl Rusů je pak logicky na Krymu, který patřil k sovětskému Rusku až do roku 1954, a navíc představoval lukrativní migrační destinaci pro prominentní sovětské vrstvy. I přesto, že po roce 1989 se začali ve větších počtech vracet z vyhnanství Krymští Tataři, udrželi si Rusové dostatečnou početní převahu, což se projevilo při podpoře ruské anexe poloostrova v roce 2014. Výrazné podíly ruského obyvatelstva se nacházejí v Donbasu, opět vlivem historického vývoje. Kolonizaci regionu začali carové po jeho ovládnutí v 18. století, později zde byla objevena významná naleziště černého uhlí a region se záhy industrializoval. Migrace a rozvoj těžkého průmyslu pokračovaly i v sovětských dobách a Donbas se stal ekonomickým jádrem Ukrajiny (Kuzio 2015). Poměrně výrazné množství Rusů žije také v dalších oblastech jihovýchodu, vesměs jsou opět vázáni hlavně na průmyslová centra (Charkov, Záporoží, Oděsa).

Ve čtyřech případech statistický test zamítl existenci fantomové hranice (statistické potvrzení hypotézy), protože parametry měřených ukazatelů neindikovaly rozdílnost proti zbytku země. Zakarpatská oblast (FR 5) je z pohledu národnostní struktury velmi specifický případ. Vzhledem k přítomnosti řady menšin Maďarů, Rusů, Rumunů či Rusinů

Tabulka č. 2
Výsledky testování existence fantomových hranic na základě vybraných
strukturálních charakteristik

	Podíl Rusů (2001)		Podíl rusifikovaných Ukrajinců (2001)		Míra urbanizace (2001)		Podíl zaměstnanců v průmyslu (2013)		Průměrný plat (2013)	
	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance	Potvrzení hypotézy	Signifi- kance
FR1	ANO	0,457	ANO	0,533	ANO	0,157	ANO	0,555	ANO	0,176
FR2	ANO	0,340	ANO	0,374	ANO	0,308	ANO	0,818	ANO	0,138
FR3	NE	0,005	NE	0,002	ANO	0,157	ANO	0,398	ANO	0,312
FR4	NE	0,000	NE	0,000	NE	0,034	ANO	0,336	ANO	0,250
FR5	ANO	0,308	ANO	0,462	ANO	0,077	ANO	0,480	ANO	0,385
FR6	ANO	0,692	ANO	0,692	ANO	0,154	ANO	0,320	ANO	0,231
FR7	NE	0,000	NE	0,000	NE	0,034	ANO	0,336	ANO	0,250

Zdroj: State Statistics Committee of Ukraine (1001a, 2001b); Ukrstat.org (2013, 2016); vlastní výpočet; neparametrický Mannův–Whitheyův U test dvou nezávislých výběrů, hladina významnosti 0,05.

(oficiálně považovaných za etnografickou skupinu Ukrajinců) je kulturně značně heterogenní a v tomto aspektu vyniká zejména ve srovnání s mnohem homogennějšími sousedními oblastmi Haliče. Kulturní odlišnosti Zakarpatské oblasti jsou důsledkem jak historických procesů, tak geografie. Tato oblast leží na spojnici mezi uherskou nížinou a horským karpatským obloukem, nebo také na spojnici mezi katolickou střední a pravoslavnou východní Evropou. Podobně lze hodnotit rovněž pozici Černovické oblasti, tvořené severními výběžky historických regionů Bukovina a Besarábie (FR 6), s tím rozdílem, že zde místo maďarského vlivu působí kultura moldavská (či rumunská). Zmíněný region ovládalo do roku 1918 Rakousko-Uhersko, v meziválečném období Rumunsko a až v době druhé světové války jej anektoval Sovětský svaz. Právě větší kulturní rozmanitost zmíněné dvě oblasti spojuje a ruský element často představuje v těchto případech stmelující prvek (Kaiser 1994). Fantomové hranice Pravobřežní a Levobřežní Ukrajiny (FR 1 a 2) se nepotvrdily ani v případě kulturních charakteristik a podobně jako u volebních výsledků lze konstatovat, že je pro tyto oblasti charakteristické průměrné rozložení zkoumaných jevů. Přesto je lze rozlišit dle míry signifikance, neboť Pravobřežní Ukrajina (FR 2) má méně Rusů a rusifikovaných Ukrajinců než Levobřežní (FR 1). Tímto se opět potvrzuje západovýchodní gradient distribuce regionálních rozdílů.

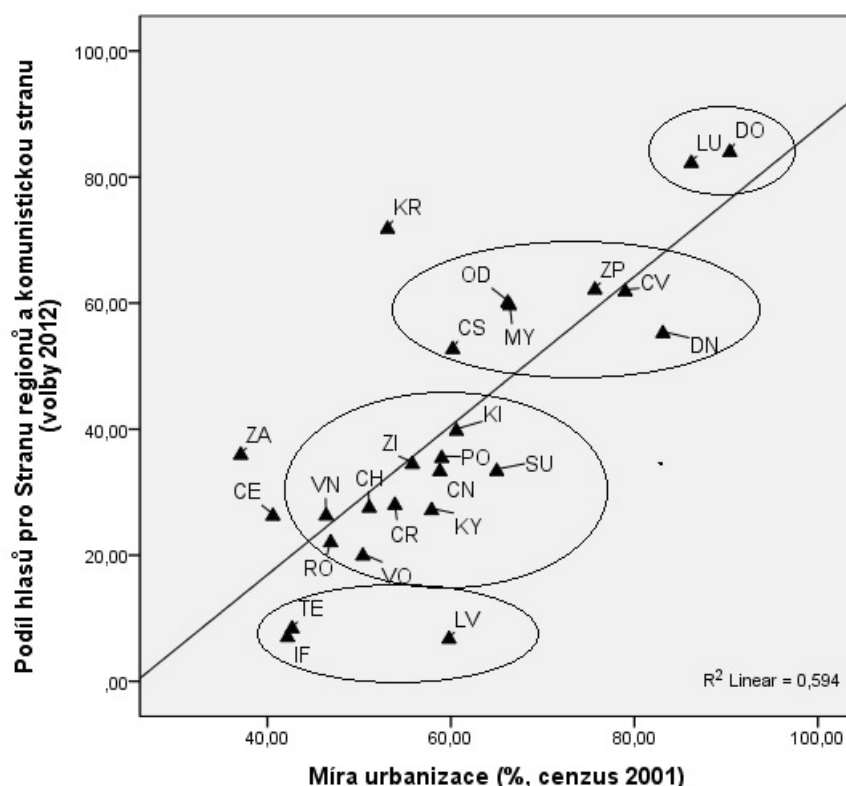
Podíváme-li se na kontext vztahu mezi podílem obyvatel ruské národnosti a volebními výsledky stran s proruskou a levicovou orientací, nacházíme vcelku očekávaný prostorový vzorec a vysoký koeficient determinace 0,71 (obrázek č. 4). Není to žádné překvapení, ostatně vztah mezi etnicitou a politickou orientací populace také potvrzuje mnoho dalších studií (Birch 2000; Barrington – Herron 2004; Clem – Creumer 2008; Dostál – Jelen 2015 a další). Strana regionů i komunistická strana jsou silně etablovány v průmyslových východních regionech se silnou přítomností ruské menšiny a hájí zájmy ruskojazyčného obyvatelstva. Navíc tyto regiony byly nejvýrazněji poznamenány rozpadem Sovětského svazu a jeho provázaného odběratelsko-dodavatelského ekonomického systému. Při následné ekonomické transformaci a přechodu na tržní ekonomiku vznikl oligarchický systém, řízený bývalými komunistickými a komsomolskými kádry, které postupně konsolidovaly svoji moc vybudováním silných vazeb na politické prostředí. Korupce, mediální propaganda či manipulace s volebními výsledky se staly typickým atributem zejména ve východních ukrajinských oblastech, kde oligarchové vybudovali a stále udržují své politicko-ekonomické struktury (Denisova-Schmidt – Huber 2014; Kuzio 2015). Jejich důraz na východní geopolitickou a ekonomickou orientaci Ukrajiny je pak snahou co nejvíce ztlumit ekonomické dopady rozpadu a využít jak geografickou, tak kulturní blízkost Ruska k rozvoji svých ekonomických zisků. Nezanedbatelnou roli v podpoře tohoto systému ze strany veřejnosti hraje také faktor nostalgie po „stabilních“ sovětských časech. Vysoká nezaměstnanost, ztráta sociálních jistot a příslušnosti k světové velmoci jsou pro řadu obyvatel (nejen Rusů) průmyslových regionů na východě hlavní argumenty pro podporu proruských stran (hlavně komunistické strany a Strany regionů). Zde se také jasně projektují odlišné představy o historii a jejích symbolech při formování identit a politické kultury (Wilson 2002, 2009). Příkladem za všechny budiž odlišné regionální vnímání dvou osobností, jež se významně otiskly do novodobých ukrajinských dějin – Stepana Bandery a Vladimíra Iljiče Lenina. První je na východě Ukrajiny interpretován jako fašista a nepřítel, druhý jako významná politická osobnost. Nejde zde tedy jen čistě o etnicitu, ale také o hodnoty, které se jinak generují ve více ruském a Rusku blízkém prostředí a jinak na západě Ukrajiny. Zde proruské politické sentimenty naopak propadají a jsou akcentovány symboly spojené újezi s ukrajinskou identitou. Opět zde hraje roli historie, protože se v těchto regionech nacházelo jádro ukrajinského národního obrození, vznikaly zde kulturní a politické instituce, ukrajinština se mohla svobodně používat a stimulem (ne vždy pozitivním) ukrajinského nacionalismu byl rovněž vztah k polskému a židovskému živlu a později též protisovětský odpor (na východě interpretovaný jako fašistické hnutí). Tradiční napojení na středoevropský prostor se dnes projevuje v masivních migračních

tocích, na rozdíl od východu, kde většina ekonomických migrantů směřuje do Ruska. Proto v západních regionech a zejména na Haliči a Volyni jsou ve volbách výrazně úspěšné politické strany prosazující evropskou politickou a ekonomickou orientaci (i integraci) a spíše pravicové hodnotové postoje.

Podpora proruských a levicových politických stran na východě a jihovýchodě Ukrajiny má také sociálně-ekonomickou dimenzi. Už bylo řečeno, že se jedná o industrializované regiony, a z toho také vyplývá, že jsou více urbanizované (State Statistics Committee of Ukraine 2001b). Regionální rozdíly v míře urbanizace jsou značné: od převážně rurálních oblastí (míra urbanizace pod 50 %) Zakarpatska, Volyně a částečně Haliče (bez Lvovské oblasti) po velmi urbanizované oblasti Doněcké, Luhanské či Dněpropetrovské (viz obrázek č. 5). Z deseti největších ukrajinských měst leží Lvov v západní části země, Kyjev jakožto metropole v centru a zbytek na východě a jihu. Tato asymetrická sídelní struktura je výsledkem geograficko-historických faktorů a v případě západních (FR 4) a jihovýchodních (FR 7) oblastí tak potvrzuje hypotézu o existenci fantomových hranic (viz tabulku č. 2). Přírodní podmínky Pravobřežní Ukrajiny byly příhodnější pro rozvoj usedlého zemědělství, proto jsou sídla menší a směrem k západu je jejich hustota vyšší

Obrázek č. 5

Korelace míry urbanizace a volebních výsledků parlamentních voleb

Zdroj: Центральна виборча комісія України (2012); State Statistics Committee of Ukraine (2001b); vlastní výpočet.

Zkratky oblastí: KR – Autonomní republika Krym, DO – Doněcká, OD – Oděská, LU – Luhanská, CV – Char'kovská, ZP – Záporožská, CS – Chersonská, MY – Mykolajivská, DN – Dněpropetrovská, ZA – Zakarpatská, KI – Kirovohradská, CN – Černihivská, ZI – Žytomyrská, PO – Poltavská, CR – Čerkaská, CH – Chmelnycká, CE – Černovická, KY – Kyjevská, KM – Kyjev, SU – Sumská, VN – Vinnycká, RO – Rovenská, VO – Volyňská, LV – Lvovská, IF – Ivanofrankivská, TE – Ternopilská.

(podobně jako ve střední Evropě), zatímco na jihu a východě byly stepi využívány pro kočovný způsob života a trvalá sídla zde byla zakládána až v souvislosti s ruskou kolonizací. Do tohoto schématu se zásadně promítla průmyslová revoluce a rozvoj Donbaské pánve, což se zintenzivnilo během sovětské vlády. Proto hlavní průmyslová centra Ukrajiny leží na levém břehu Dněpru. Toto prostorové schéma má významné politické konsekvence, protože urbanizované oblasti na východě Ukrajiny mají větší populační podíl. To, že zde mají velkou podporu proruské a levicové strany a v prezidentských kláních podobně orientovaní kandidáti, potom znamená, že ve volbách získávají celkově více hlasů a mandátů. Přesto tvrzení, že urbanizovanější oblasti automaticky více volí proruské strany, není úplně přesné. Jednak jsou tyto strany velmi úspěšné i v málo urbanizovaných oblastech Krymu, Chersonu, ale i Zakarpatska, a jednak i urbanizovanější oblasti mohou volit naopak prozápadní politické subjekty (Dněpropetrovská oblast, Kyjev). A jak si všimli někteří autoři, existují zde také vnitrooblastní rozdíly, například když urbanizovaná populace volí prozápadně a venkovská proruský (Osipian – Osipian 2012). Spíše zde tedy platí kauzální vztah: urbanizovanější oblasti jsou na východě, kde je více Rusů.

Totéž platí i o sociálních rozdílech charakterizovaných průměrnými platy, které jsou přirozeně vyšší ve městech, kde se generují v průmyslu a ve službách, než na venkově v agrárním sektoru. Nicméně provedená analýza odhalila, že prostorové rozložení charakteristik průměrného platu a zaměstnanosti v průmyslu neodpovídá historickým hranicím, a nevytváří tak fantomové hranice (viz tabulku č. 2). To však neznamená, že by u těchto indikátorů neexistovaly regionální rozdíly. Nejvyšší průměrné platy mají obyvatelé průmyslových oblastí Doněcké, Luhanské a Dněpropetrovské a samozřejmě Kyjeva. Možná pak zní paradoxně, že komunistická strana má nejvyšší podporu v nejbohatších regionech. Ale jak již bylo uvedeno výše, levicové a proruské postoje populace zde souvisejí s historickým kontextem postsovětského vývoje a geografické polohy, a navíc se zde více projevuje charakter ukrajinského oligarchického politického systému, jenž vznikl v devadesátých letech privatizací nejdůležitějších průmyslových podniků do rukou politicko-ekonomických elit. Tito oligarchové si uchovávají zásadní vliv na politiku i ekonomiku daných oblastí i celé Ukrajiny a voliči jsou tak chtě nechtě nuceni volit strany a kandidáty loajální tomuto systému (Kuzio 2010). Vzhledem k úzké provázanosti ukrajinského průmyslu s ruskou ekonomikou je pak logické, že politická orientace oligarchických zájmů a potažmo elektorátu východních regionů je směřována na Rusko (Mykhnenko 2009; Kuzio 2015). Tyto kauzality byly narušeny Euromajdanem a následnými událostmi na Krymu a v Donbase. Mnoho oligarchů vyjádřilo loajalitu novému prozápadně orientovanému režimu, ale že by to mělo změnit charakter regionálního vzorce politického chování dlouhodobě, není pravděpodobné.

* * *

Ukrajina je díky své spletité historii kulturně, sociálně a hlavně politicky velmi rozmanitá země. Historie formovala její politickou kulturu, populace nese a dále reprodukuje odkaz předchozích generací formou historických mýtů, traumat a stereotypů a otiskuje je do regionální identity. Ukrajinské oblasti byly dlouhá léta pod správou různých politických celků, a je proto logické, že jejich sociální, kulturní a politická situace bude odlišná. Cílem tohoto textu bylo proto ověřit, zda historický vývoj, během něhož bylo ukrajinské teritorium formováno vlivem sousedních mocností, stále koresponduje se současnými regionálními rozdíly. K tomuto účelu byl využit teoretický koncept fantomové hranice, která má symbolizovat pozůstatky bývalého rozdělení Ukrajiny. Byly detekovány staré hranice a vymezené regiony byly testovány, zda v různých aspektech splňují fantomový efekt.

Z analýzy vyplývá, že nejvýrazněji vynikají fantomové hranice v kontextu politického chování ukrajinské populace, což bylo ověřováno na výsledcích parlamentních, prezidentských voleb a na výsledcích referenda o nezávislosti Ukrajiny. Tím byla zároveň

potvrzena časová konzistence prostorového vzorce ukrajinské politické kultury od získání nezávislosti. Jednoznačně se potvrdila setrvalost fantomové hranice vymezující Halič a Volyni, tedy dvou regionů od středověku politicky spojených se střední Evropou, které v meziválečném období nebyly součástí Sovětského svazu. Druhá výrazná fantomová hranice odděluje jižní a jihovýchodní oblasti Ukrajiny, původně nazývané Novorusko, jež mají zcela opačnou historickou zkušenost než prvně zmíněné případy, neboť byly kolonizovány ruskou říší až v posledních dvou stoletích a následně prošly intenzivní ekonomickou modernizací. V analýze naopak nevynikla nejstarší potenciální fantomová hranice konstruovaná dle perejeslavské smlouvy z roku 1654 a geograficky dělící Ukrajinu na západní a východní část. Současné oblasti zahrnuté do tohoto vymezeného prostoru jsou totiž velmi sociálně a kulturně heterogenní – od kyjevského metropolitního regionu přes průmyslové oblasti Charkovskou či Poltavskou až po spíše venkovské oblasti v západní části, což se projevuje i ve volebním chování. Zde je nutné podtrhnout, že regionální rozdíly v podpoře politických stran či prezidentských kandidátů tedy nejsou čistě polarizovány na ose západ-východ, ale mají slábnoucí tendenci směrem ke středu Ukrajiny.

Podobně dopadla i analýza fantomové hranice dle kulturních atributů spojených s přítomností ruské menšiny a ruského jazyka a sociálně-prostorové charakteristiky míry urbanizace. Fantomová hranice je opět zřetelná v případě západních regionů Halič a Volyn a jižních jihovýchodních oblastí. V prvním případě se regiony vyznačují nízkým podílem Rusů, méně rozšířenou ruštinou a mají tradičnější venkovský charakter osídlení (s výjimkou Lvovské oblasti), což je dáno historickým vývojem i geografickými podmínkami. Ve druhém případě jsou regiony typické větším zastoupením Rusů, ruštiny a urbánnějším prostředím ovlivněným rusijanační, rusifikační a také sověťizační politikou. Zbýlé regiony představují přechodovou zónu. Poněkud překvapivě pak vůbec nevynikají fantomové hranice dle vybraných ekonomických hledisek výše průměrného platu či sektorové zaměstnanosti. Neznamená to, že by neexistovaly rozdíly mezi oblastmi: například rozdíly mezi Kyjevem, Doněckou a například Ternopilskou oblastí jsou propastné, ale tyto rozdíly jen prostě nejsou rozvrstveny dle předpokládaných fantomových hranic.

Detekce a ověřování efektu fantomových hranic a regionů jsou klíčové nejen pro vysvětlení regionálního vzorce volebního chování ukrajinské populace, kulturních a sociálně-ekonomických rozdílů, ale také pro pochopení současného politického vývoje na východě a jihu Ukrajiny a měla by též upozornit na nebezpečí jejich zneužití ze strany regionálních separatistů a pochopitelně Ruska pro jeho vlastní geopolitické cíle (Dostál – Jelen 2015; Wilson 2016). Ukrajinská populace sdílí různé historické zkušenosti a symboly a odlišně vnímá a interpretuje jednu a tutéž událost. Různé interpretace minulosti se tak stávají více než jen obsahem učebnic dějepisu, jsou také součástí různých identit, politických programů a politického boje, velmi dobře ji využívají političtí aktéři, kteří nejenže mobilizují své voliče strachem ze ztráty jistot a strachem z těch druhých, ale také dále tyto stereotypy prohlubují. Naneštěstí pro Ukrajinu se tak děje v geopoliticky exponovaném regionu ruského „blízkého“ zahraničí, kde si tato velmoc velmi bedlivě střeží své politické a ekonomické zájmy. Příklad, že bez Ukrajiny přestává být Rusko velmocí, je možná přehnaný, ale Rusko se evropskou velmocí stává až po ovládnutí pravého břehu Dněpru (Wilson 2009). Naštěstí pro Ukrajinu se zatím ukazuje, že postmajdanské události spíše vedou k větší soudržnosti ukrajinské společnosti. Poslední výzkumy tak například naznačují, že separatistické nálady a tendence „novoruských“ regionů jsou jen chiméra zdatně živěná kremelskou propagandou (O’Loughlin – Toal – Kolosov 2017), nicméně to neznamená, že vnímání historie a politické reality má napříč Ukrajinou konvergentní tendenci. Fantomové hranice zde mají svůj reálný historický základ a odlišné politické preference v rámci oblastí či širěji pojatých regionů stále přetrvávají, protože jsou založeny na strukturálních předpokladech. Jejich vzájemná provázanost je, jak ukázala analýza,

poměrně silná, a pokud bude v budoucnu jakákoliv ukrajinská vláda chtít uhájit teritoriální integritu země, musí s těmito regionálními specifiky počítat.

¹ V textu jsou pro názvy ukrajinských oblastí a měst používána česká exonyma. I přesto, že některá ukrajinská města byla v poslední době přejmenována, názvy oblastí zůstávají zatím v původní podobě.

² Chmelnycká oblast sice jakožto historické Podolí nebyla součástí teritoria Pravobřežní Ukrajiny vymezeného smlouvou, v tomto textu je k němu však vzhledem k dalšímu teritoriálnímu vývoji přiřazena.

Literatura

- Barrington, Lowell W. – Herron, Erik S. (2004): One Ukraine or many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences. *Nationalities Papers*, Vol. 31, No. 1, s. 53–86.
- Birch, Sarah (1995): Electoral behaviour in western Ukraine in National Elections and Referendums, 1989–91. *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No. 7, s. 1145–1176.
- Birch, Sarah (2000): Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 6, s. 1017–1041.
- Bojczun, Marko (1995): The Ukrainian Parliamentary Elections in March–April 1994. *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No. 2, s. 229–249.
- Clem, Ralph S. – Craumer, Peter R. (2008): Orange, Blue and White, and Blonde: The Electoral Geography of Ukraine's 2006 and 2007 Rada Elections. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 49, No. 2, s. 127–151.
- Denisova-Schmidt, Elena – Huber, Martin (2014): Regional differences in perceived corruption among Ukrainian firms. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 55, No. 1, s. 10–36.
- Dostál, Petr (1989): Regional interests and the national question under Gorbachev. In: Bon, Alexander – van Voren, Robert (eds.): *Nationalism in the USSR: Problems of Nationalities*. Amsterdam: Second World Center, s. 28–43.
- Dostál, Petr (1993): Ethno-national aspirations in the Soviet Union and its successor regimes: Juggling with options. In: O'Loughlin, John – van der Wusten, Hans (eds.): *The New Political Geography of Eastern Europe*. London: Belhaven Press, s. 89–114.
- Dostál, Petr – Knippenberg, Hans (1981): Het russificeringsproces bij Oekreïners, Wit-Russen, Tataren, Kazachen, Armeniers en Joden: Geografische analyse. *Geografisch Tijdschrift*, Vol. 15, No. 2, s. 168–185.
- Dostál, Petr – Jelen, Libor (2015): De-Russianisation of the Western Post-Soviet Space: Between the Thick and Thin Nationalising Processes. *Geopolitics*, Vol. 20, No. 4, s. 757–792.
- Kaiser, Robert J. (1994): *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton: Princeton University Press.
- Kohut, Zenon E. (2001): Origins of the Unity Paradigm: Ukraine and the Construction of Russian National History (1620–1860). *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 35, No. 1, s. 70–76.
- Kulyk, Volodymyr (2008): Language Policy in Ukraine: What People Want the State to Do. Paper presented at the Sciences Po-ASN conference on Empires and Nations, Paris, 3.–5. 7. 2008.
- Kuzio, Taras (2010): Crime, politics and business in 1990s Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 47, No. 2, s. 195–210.
- Kuzio, Taras (2015): A New Framework for Understanding Nationalism in Ukraine: Democratic Revolutions, Sepasratism and Russian Hybrid War. *Geopolitics, History, and International Relations*, Vol. 7, No. 1, s. 30–51.
- Melnykovska, Inna – Schweickert, Rainer – Kostychenko, Tetiana (2011): Balancing National Uncertainty and Foreign Orientation: Identity Building and the Role of Political Parties in Post-Orange Ukraine. *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, No. 6, s. 1055–1072.
- Mykhnenko, Vlad (2009): Class voting and the Orange Revolution: A cultural political economy perspective on Ukraine's electoral geography. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 25, No. 2–3, s. 278–296.
- Osipian, Ararat L. – Osipian, Alexandr L. (2012): Regional Diversity and Divided Memories in Ukraine: Contested Past as Electoral Resource, 2004–2010. *East European Politics and Societies*, Vol. 26, No. 3, s. 616–642.
- O'Loughlin, John (2001): The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, or Bogus Effect? *Post-Soviet Geography and Economics*, Vol. 42, No. 1, s. 1–33.
- O'Loughlin, John – Toal, Gerard – Kolosov, Vladimir (2017): The rise and fall of „Novorossiya“: Examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, Vol. 33, No. 2, s. 124–144.
- Pierson, Paul (2000): Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, Vol. 94, No. 2, s. 251–267.
- Polese, Abel (2011): Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 3, No. 3, s. 36–50.
- Putrenko, Viktor (2013): Spatial relationship of electoral behaviour and phantom borders in Ukraine. Conference „Phantom Borders in the Political Behaviour and Electoral Geography in East Central Europe“, Frankfurt (Oder)/Štubice.
- Reid, Anna (2015): *Borderland: A Journey through the History of Ukraine*. London: Weidenfeld and Nicolson.

- Rychlík, Jan – Zilynskyj, Bohdan – Magocsi, Pavel R. (2015): *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Snyder, Tymothy (2011): *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. London: Vintage.
- Stebelsky, Ihor (2009): Ethnic Self-Identification in Ukraine, 1989–2001: Why More Ukrainians and Fewer Russians? *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 51, No. 1, s. 77–100.
- Šimon, Martin (2015): Measuring Phantom Borders: The Case of Czech/Czechoslovakian Electoral Geography. *Erdkunde*, Vol. 69, No. 2, s. 139–150.
- Švankmajer, Milan – Veber, Václav – Sládek, Zdeněk – Moulis, Vladislav – Dvořák, Libor (2008): *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- von Lövis, Sabine (2015): Phantom Borders in the Political Geography of East Central Europe: An Introduction. *Erdkunde*, Vol. 69, No. 2, s. 99–106.
- Wilson, Andrew (2002): Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities. *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 1, s. 31–54.
- Wilson, Andrew (2009): *Ukrainians: Unexpected Nation*. 3rd edition, New Haven: Yale University Press.
- Wilson, Andrew (2016): The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 4, s. 631–652.
- Zarycki, Tomasz (2015): The electoral geography of Poland: Between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*, Vol. 69, No. 2, s. 107–124.

Dokumenty

- ЦДАВО (1991): Відомість про результати Всеукраїнського референдуму. ЦДАВО України, 1. 12. 1991, <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/49977-do-25-ji-richnici-nezalezhnosti-ukrajini>>.
- Центральна виборча комісія України (2010): Вибори Президента України 17 січня 2010 року. Центральна виборча комісія України, <http://www.cvk.gov.ua/vp_2010/>.
- Центральна виборча комісія України (2012): Вибори народних депутатів України 2012. Центральна виборча комісія України, 28. 10. 2012, <<http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>>.
- State Statistics Committee of Ukraine (2001a): National composition of population, All-Ukrainian population census'2001. State Statistics Committee of Ukraine, <<http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>>.
- State Statistics Committee of Ukraine (2001b): Urban and rural population, All-Ukrainian population census'2001. State Statistics Committee of Ukraine, <<http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/urban-rural/>>.
- Ukrstat.org (2013): Labour Market. *Ukrstat.org* – State Statistics Service of Ukraine documents publishing, <https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2009/rp/rp_reg_e.html>.
- Ukrstat.org (2016): Wages and its payment. *Ukrstat.org* – State Statistics Service of Ukraine documents publishing, <https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2016/gdn/zpo_e.html>.

Vztah Ruska k Západu a státům postsovětské Evropy v díle Dugina, Solženicyna a Naročnické

VLADIMÍR NAXERA

Russia's Relations Towards the West and the States in Post-Soviet Europe in the Works of Dugin, Solzhenitsyn and Narochnitskaya

Abstract: For Russia, the collapse of the USSR and the rise of a number of independent states meant a return to the territorial scale held by the country several hundred years ago. Today, this is the subject of extensive political, social, and intellectual discussions. Over the course of the post-Soviet development, we can observe a whole range of political representatives, scholars, and publicly influential individuals who call for the expansion of the Russian territory into regions previously ruled by Moscow, which is a demand that they support with a wide array of arguments. These are authors whose ideological backgrounds often differ; their resulting aims, however, are not dissimilar – their basic aim is to expand the contemporary Russian territory. The goal of this paper is to provide a comparative analysis of the ways in which three selected publicly influential individuals (Natalya Narochnitskaya, Alexander Dugin, and Aleksandr Solzhenitsyn) deal with the position of independent states in post-Soviet Europe. This paper examines the manner in which these authors evaluate the existence of these independent states and what motivations and legitimizing factors they use to support their demand for Moscow to expand both its influence and the present borders of the Russian Federation.

Key words: Russia, Dugin, Narochnitskaya, Solzhenitsyn, imperialism, insularism, neo-Eurasianism, Atlantism.

Po rozpadu Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) se vzhledem k prudkému propadu postavení Ruska na mezinárodním poli, doprovázenému řadou vnitřních krizí, rozpoutala rozsáhlá společenská, politická i akademická debata o tom, jakou roli by na dálku mělo Rusko v mezinárodním systému hrát a jaké by mělo být jeho postavení. V průběhu postkomunistického vývoje se rozvinula řada teoretických přístupů, které se snažily vyjadřovat nejen k pozici Ruska ve světě, ale též k jeho vztahu vůči Evropě, respektive Západu (podrobněji například Tsygankov 2016; Tsygankov – Tsygankov 2010; srovnej i níže), a také vůči dřívějším periferiím impéria, nyní nově vzniklým republikám ležícím podél ruských hranic. Řada nových úvah na začátku devadesátých let přitom navazovala na starší myšlenkové školy, jejichž kořeny sahaly do dřívějších desetiletí nebo i staletí (ať už šlo o eurasianismus, nebo zapadnictví, slavjanofilství, teorii Třetího Říma atd.; srovnej například Berďajev 2003; Bílek 2014). Zároveň došlo po rozpadu SSSR k výrazné rehabilitaci geopolitiky (Guzzini 2003), která debatu ovlivnila, vstoupila do slovníku řady politiků i akademiků a obecně ovlivnila ruské uvažování o Západu

i o „blízkém zahraničí“ (srovnej Toal 2017) a promítla se do něj. Otázka nezávislých států v postsovětském prostoru¹ je v souvislosti se studiem ruské politiky nadmíru důležitá. V průběhu postkomunistického vývoje můžeme totiž nalézt řadu politiků, publicistů a akademiků, respektive obecně veřejně vlivných intelektuálů, kteří se k podobě hranic a suverenity svých nových sousedů vyjadřovali kriticky.² Předmětem těchto kritických komentářů přitom bývala a stále bývá především nezávislá existence Ukrajiny a Běloruska, které bývají nahlíženy jako přirozená součást historické Rusi (srovnej níže).

Cílem předkládaného textu je analýza a vzájemné srovnání toho, jakým způsobem v myšlení vybraných vlivných autorů figuruje otázka suverenních postsovětských států východní Evropy (s určitým přesahem do širě pojaté středovýchodní Evropy). Mezi tyto autory patří jednak excentrik, mystik, filozof a geopolitik Alexandr Dugin, autor známé publikace *Základy geopolitiky* (Дугин 1997), populární (a popularizující) historička Natalia Naročnickaja a světoznámý spisovatel Alexandr Solženicyn. Článek se zaměřuje na to, jak ve svých dílech pracují s otázkou dezintegrace prostoru po rozpadu SSSR, s legitimitou existence suverenních států v tomto regionu, s aktuálními hranicemi Ruska a hraničním uspořádáním v regionu (konkrétní otázky, které text sleduje, viz dále).

Jak si ukážeme níže, vybraní autoři se vzájemně v mnohém liší, ale spojuje je řada společných prvků. U všech autorů platí, že vztah k otázce nezávislých států v sousedství Ruska je podstatnou částí jejich myšlení, byť je v jejich díle často rozptýlen, v některých případech přítomen pouze implicitně a publiku sdělován jakoby mimoděk. Práce těchto myslitelů se na první pohled mohou tvářit jako odborné texty (v případě Dugina a Naročnické) nebo „historická vyprávění“ psaná jazykem velkého spisovatele (v případě Solženicyna), nicméně reálně jde mnohdy spíše o způsob prezentace politického programu, který se týká Ruska, jeho okolí a vztahu se Západem. Jde o nezpochybnitelně významné autory a intelektuály se značným veřejným vlivem. Není sice úplně pravděpodobné, že by díla daných autorů mohla výrazněji ovlivnit reálnou zahraniční politiku Ruské federace, zároveň je ale třeba říci, že jejich myšlenky a názory jsou pozitivně přijímány nikoli zanedbatelnou částí ruské společnosti. Jde také o autory, které můžeme označit za podporovatele Putina režimu. Nakonec jde o autory, kteří spadají do širšího rámce neoeurasianismu, případně insularismu (viz níže), text tedy necílí na názory neozapadníků, respektive atlantistů, jejichž pohled na vztah Ruska a okolních států a jejich samotnou existenci je ve většině případů dosti odlišný. Nejen z výše zmíněných důvodů se jeví názory těchto autorů na postavení nezávislých států ve východní Evropě jako zajímavé a zároveň důležité.

Přínos práce spočívá především v komparativním zacílení na konkrétní aspekt díla těchto tří významných ruských autorů, které je navíc rámováno širší diskusí o současných vlivných ruských (geo)politických teoriích: neoeurasianismu, insularismu a atlantismu. Výzkumné (a zároveň srovnávací) otázky, které budou podrobněji rozebrány později, jsou tyto:

- 1) *Jak hodnotí jednotliví autoři existenci suverenních států v postsovětské Evropě?*
- 2) *Jakým způsobem argumentují a legitimizují požadavek na rozšíření vlivu Moskvy za současné hranice Ruské federace?*
- 3) *Jakým způsobem u jednotlivých autorů v rámci otázky suverenity států středovýchodní Evropy figuruje vztah Ruska a Západu?*

Názory zkoumaných autorů budou též vsazeny do obecnějšího kontextu sporu hlavních přístupů v současném ruském uvažování o vlastní pozici v mezinárodních vztazích. To pomůže lépe objasnit hlubší důvody, které vedou dané autory k jejich názorům na existenci nezávislých postsovětských států; zprostředkovaně to poté může na obecnější úrovni přispět k pochopení reálné zahraniční politiky Ruska a jejích motivací.

ATLANTISMUS, NEOEURASIANISMUS A INSULARISMUS JAKO HLAVNÍ GEOPOLITICKÉ PROUDY V POSTSOVĚTSKÉM RUSKU

Než přistoupíme k jednotlivým autorům, podívejme se alespoň ve stručnosti na vlivné ideové proudy uvažování Rusů o sobě samých v postsovětské době, které v představovaném

textu vytvářejí teoretický rámec pro jednotlivé výzkumné otázky a umožní zasadit díla zkoumaných autorů do obecnějšího kontextu ruské politické teorie. Prvním z významných proudů myšlení v současném Rusku je atlantismus, který chápe Rusko jako součást Západu, druhým neoeurasianismus, nahlízející Rusko jako Eurasii a obracející se na Východ, a třetím je směr, který Paweł Rojek (2015) navrhuje označovat jako insularismus.³ Jde o směr, jenž Rusko považuje za samostatný „ostrov“, specifický prostor, který se má soustředit na své vnitřní záležitosti. I když může být dle různých insularistických pojetí Rusko spojené s Evropou i Asií, je zvláštním světem a specifickou civilizací, která sice může z vnějšku čerpat podněty, ale musí jít svojí vlastní cestou. Právě spor neoeurasianismu a insularismu můžeme v současnosti považovat za hlavní ideovou debatu týkající se dalšího směřování Ruska (Rojek 2015), byť i vlivných atlantistů, respektive obecněji zastánců prozápadních přístupů nalézáme v současném Rusku celou řadu (Tsygankov – Tsygankov 2010).

Zkoumané geopolitické proudy se liší v odpovědi na otázku, zda Rusko buduje (či by mělo budovat) novou podobu impéria. To souvisí s častou představou dějin Ruska jakožto dějin impéria,⁴ respektive impérií, která vždy povstala po předchozím pádu. V kontextu poměrně asertivní zahraniční politiky, kterou Rusko v několika posledních letech uplatňuje (invaze do Gruzie, anexe Krymu, angažmá na východní Ukrajině atd.), se nabízí otázka, zda nejsme v současnosti svědky nové fáze budování impéria. Nad touto otázkou se přemýšlelo mnoho odborníků, pozorovatelů a komentátorů ruské politiky, a jak si ukážeme níže, otázka nám navíc pomáhá vymezit navzájem výše zmíněné geopolitické proudy, především insularismus a neoeurasianismus. Mezi zastánce názoru, který považuje Rusko za zemi imperiální, respektive neoimperiální, tedy za zemi, která se orientuje na vnější expanzi s cílem rozšířit nejen svůj vliv, ale i vlastní území a obnovit impérium, můžeme řadit například Marcela Van Herpena (2014) nebo Andrzeje Nowaka (například 2010). Mezi zastánce názoru, že Rusko fází imperiální překonalo a můžeme jej označit za zemi postimperiální, patří mimo jiné Paweł Rojek (2015) nebo Dmitrij Trenin (2011). Pod pojmem postimpérium můžeme chápat mocnost s imperiální minulostí, přičemž princip imperialismu byl již překonán (v tom smyslu, že země neusiluje o obnovení impéria), ale zároveň existují jisté prvky imperiálního dědictví – například vnitřní politické uspořádání nebo expanzionistické tendence, které se objevují v rétorice veřejně vlivných intelektuálů, publicistů nebo politiků (Rojek 2015: 28).

Rozpor mezi neoimperialismem a postimperialismem je možné propojit se sporem jednotlivých geopolitických proudů. Neoeurasianismus je totiž výborným příkladem neoimperiálního uvažování a má tendenci být ideologií nového ruského imperialismu, zatímco insularismus slouží jako ideologické ospravedlnění přístupu postimperiálního a rezignace na ideologii impéria a soustředění se na vnitřní záležitosti Ruska jako specifické civilizace (Rojek 2015: 8–9). Příkladem takového insularistického, tedy ostrovního myšlení je například koncept suverénní demokracie (srovnej Leichtová 2010) Vladislava Surkova, který přijal za vlastní prezident Putin.⁵ Nicméně ani insularismus nevyklučuje asertivní zahraniční politiku a expanzi – ta je však dána něčím jiným než snahou obnovit impérium. Podíváme-li se například na otázku anexe Krymu, z pohledu neoimperiálního může jít o náznak obnovy impéria, z pohledu myšlení insularistického ale musíme anexi chápat v kontextu vnitřních politických procesů – například jako snahu o pozvednutí legitimacy režimu, která se nemůže jako v předchozích letech opírat o ekonomický růst (srovnej Rojek 2015), a to bez ohledu na to, jakým způsobem a jakými argumenty byl zábor Krymu legitimizován (srovnej například Leichtová 2016; Roberts 2017).

Stranou sporu, zda by mělo Rusko znovu budovat impérium, částečně zůstává atlantismus. Na rozdíl od neoeurasianismu a insularismu se nijak nezabývá myšlenkou budování či odkazu impéria. Atlantismus (viz například Rojek 2015; Tsygankov 2016), který měl řadu stoupenců především v devadesátých letech (nicméně i v současnosti), považuje Rusko za součást Západu. Země by se měla začlenit do okruhu západních států, s nimiž sdílí

hodnoty, historii a zahraniční politiku. Tímto se atlantismus odlišuje jak od představ neo-eurasijských, tak od proudu insularistického. Proti jejich konzervativním představám se ostatně staví řada liberálních vizí, s nimiž je atlantismus spojen – dobrým příkladem může být Dmitrij Trenin a jeho publikace *The End of Eurasia* (Trenin 2001), která je do značné míry liberální odpovědí na Duginův konzervativní neoimperiální projekt (Tsygankov – Tsygankov 2010: 671; Emerson 2014: 40). Trenin (2001) se domnívá, že časy, kdy byla Moskva centrem velkého impéria, jsou u konce. Doba, kdy si mohlo Rusko podmanit uskupení sousedních států, skončila. I díky vlivu globalizace a západní politiky takto pojatá Eurasie již vlastně neexistuje a Rusko by se mělo z regionu stáhnout. Rusko by se nemělo pokoušet obnovit impérium a zároveň si ze Západu apriorně vytvářet nepřítele. Většina liberálních přístupů v ruském uvažování o mezinárodních vztazích, ať už jde přímo o atlantismus, nebo o příbuzné představy o dobrovolné a vzájemně prospěšné spolupráci postsovětských států, vychází z prozápadních postojů (Tsygankov – Tsygankov 2010: 671). Vzhledem k cílům textu a stanoveným otázkám však není atlantismus tou stěžejní školou, v práci proto budou využity především myšlenky zbývajících přístupů – insularismu a neoeurasianismu.

Za praotce insularismu bývají považováni ruští slavjanofilové a Nikolaj Danilevskij, ruský panslavista 19. století, který však jako o specifické civilizaci neuvažoval pouze o Rusku, ale o Slovanstvu jako celku. Tuto slovanskou civilizaci bylo dle Danilevského Rusko povinno bránit (Rojek 2015: 81). Úvahy o takto pojaté slovanské, v dnešním jazyku spíše ruské civilizaci existují samozřejmě do současnosti a insularismus tak může mít ještě jeden důležitý expanzionistický rozměr – požadavek, aby hranice států dosáhly hranic civilizace, která je považována za specifickou a přirozenou, což je ovšem motiv značně odlišný od motivu budování impéria.⁶ Jeden ze současných představitelů pojetí Ruska jako ostrova Vadim Cimburskij navíc hovoří například o právu Ruska ovlivňovat politiku svých sousedů, aniž by je připojilo ke svému území. Insularismus tedy vylučuje princip budování impéria, ale nevylučuje myšlenku „blízkého zahraničí“ s dominantním ruským vlivem (Tamtéž: 91).

Neoeurasianismus je spojován se jménem Alexandra Dugina a řady dalších myslitelů i politiků. Po první polovině devadesátých let, kdy byl ministrem zahraničí Jevgenij Primakov, se i státní politika postupně přeorientovala směrem k neoeurasianismu (Tsygankov 2016; Mankoff 2012; Warhola – Baczi 2013). Neoeurasianismus do značné míry vychází z meziválečného uvažování klasických zakladatelů eurasijské školy (srovnej Voráček 2004), přičemž mezi podstatné body jejich učení patřilo odmítnutí evropské kultury a evropského křesťanství, důraz na asijský aspekt ruské, respektive eurasijské civilizace (například Pandey 2007), v geopolitickém ohledu důraz na geografickou, historickou a kulturní jednotu Eurasie, která je specifickým prostorem spojujícím „les“ a „step“, tedy obyvatelstvo slovanské a turkické. Neoeurasianistické myšlení se mimo jiné projevuje důrazem na prosazení ruského vlivu (případně anexi) okrajových oblastí Eurasie, vytvoření/obnovu impéria a konfrontační postoj vůči Západu, který je chápán jako nepřítel a odlišná civilizace.⁷

VÝZKUMNÉ OTÁZKY, METODOLOGIE A VYSVĚTLENÍ VÝBĚRU JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ

Práce je založená především na analýze primárních zdrojů, konkrétně děl tří autorů,⁸ kteří stojí v centru zájmu textu. U každého z autorů bude po představení obecných východisek jejich díla sledováno několik témat, která budou následně podrobena vzájemné komparaci.

Jak již bylo naznačeno v úvodu, sledovanými otázkami (a zároveň srovnávacími kritérii v rámci komparace) budou tyto:

1) *Jak hodnotí jednotliví autoři existenci suverénních států v postsovětské Evropě?* Tuto otázku považuji vzhledem k záměru celého textu za zásadní. Všichni autoři se vyznačují

skepsi k existenci (alespoň některých) suverénních států postsovětské (respektive širěji pojaté středovýchodní) Evropy. Liší se však vzájemně tím, o které státy konkrétně jde, zároveň pak tím, jaké argumenty předkládají k ospravedlnění svého negativního pohledu na existenci jednotlivých nezávislých států. Otázkou tedy bude to, které státy by neměly být suverénní a proč by tomu tak nemělo být.

- 2) *Jakým způsobem argumentují a legitimizují požadavek na rozšíření vlivu Moskvy za současné hranice Ruské federace?* Druhá otázka přímo vyplývá z prvního bodu, jelikož argumentační strategie požadující šíření ruského vlivu do okolních států, respektive prostoru středovýchodní Evropy jako takové, se odvíjí od argumentace, která se váže ke kritice existence těchto států. Otázkou je tedy nejen to, proč je existence daných států hodnocena jako negativní, ale zároveň to, proč by se měly navrátit pod dohled Moskvy.
- 3) *Jakým způsobem u jednotlivých autorů v rámci otázky suverenity států středovýchodní Evropy figuruje vztah Ruska a Západu?* Třetí otázka vytváří širší kontext mezinárodního dění a souvisí s obecnějším pohledem na místo Ruska ve světě, zejména ve vztahu k Západu, který u všech vybraných autorů figuruje jako významný referenční bod ruského vývoje. To se projevuje často v rámci vztahu ke státům středovýchodní Evropy, který v dílech daných autorů figuruje intenzivně.

Jednotlivé srovnávací otázky budou zasazeny do teoretického rámce ruského uvažování o mezinárodních vztazích a o pozici Ruska ve světovém dění (v aktuální době i v historické perspektivě). Tento kontext jednotlivých proudů umožňuje odhalit motivace, které stojí za jejich názory i v případě vztahu Ruska, Západu a středovýchodní Evropy. Na první pohled podobně vyhlížející požadavky mohou totiž být motivovány zcela odlišnými východisky a konečné cíle, k jejichž dosažení má splnění těchto požadavků vést, se mohou výrazně rozcházet. Podstatná otázka přitom zní, zda je hlavním cílem šíření vlivu země, nebo zahraniční politika vykonávaná jakožto nástroj výsostně vnitřní politiky. Myšlení intelektuálů zkoumaných v této práci bude proto zasazeno do kontextu sporu mezi neo-urasianismem a insularismem. Ačkoli jsem první otázku označil vzhledem k cíli textu za zásadní, neposkytovala by bez kontextu této poslední otázky dostatečně širokou a komplexní odpověď. Propojíme-li teoretické školy a jednotlivé otázky, můžeme ve zkratce říci, že neo-urasianismus pracuje s představou kulturní odlišnosti Ruska a Západu a požadavkem expanze; insularismus s kulturní odlišností, ale bez integrálního požadavku na expanzi a budování impéria; a konečně atlantismus není vlastní představa kulturní odlišnosti ani požadavek expanze. Jednotlivé školy a jejich vztah k otázkám zkoumaným v textu shrnuje tabulka č. 1.⁹

Vybrané autory pojí (navzdory jinak často nepodobným světonázorům) několik společných znaků. Prvním z nich je nesouhlas s tím, že Moskva ovládá pouze území dnešní Ruské federace. Druhým sdíleným prvkem je kritika namířená vůči Západu jako nepříteli Ruska.¹⁰ Dalším pojítkem je jejich podpora Putinovu režimu, který můžeme bez většího váhání označit jako autoritářský (Holzer 2015: 97), což je doprovázeno implicitním nebo explicitním odmítáním západního modelu liberální demokracie. S tím souvisí i to, že všichni autoři se hlásí k ruskému konzervatismu, respektive té jeho podobě, která je posledních roky prosazována v rámci autoritářského kremelského konzervativního projektu (Rodkiewicz – Rogoża 2015; Chebankova 2015). Třetím sdíleným znakem je postavení daných autorů v pozici „veřejně vlivných intelektuálů“, respektive morálních autorit. Ačkoli někteří z nich mají přesah do praktické politiky, záměrem bylo vybrat takové autory, kteří se primárně pohybují mimo politickou oblast¹¹ a zároveň jsou jejich myšlenky pozitivně přijímány nikoli zanedbatelnou částí obyvatelstva. Jelikož otázka vlivu Moskvy za hranicemi současné Ruské federace (a také vztah k Západu) bude hlavním námětem textu, zmíníme nyní stručně naplnění dalších dvou kritérií výběru.

Solženicyn viděl v Putinovi novodobou inkarnaci Petra Stolypina (Putna 2015: 277), jehož vládu Solženicyn výrazně idealizoval. Putin (stejně jako před ním Stolypin) vyvedl

Tabulka č. 1
Srovnání geopolitických proudů ve vztahu k výzkumným otázkám textu

	Atlantismus	Neoeurasianismus (jakožto přístup neoimperiální)	Insularismus (jakožto přístup postimperiální)
Existence suverénních států v postsovětské Evropě	Existence suverénních států v okolí Ruska je akceptována jako bezproblémový výsledek historického vývoje	Rozpad impéria je hodnocen negativně, existence nástupnických suverénních států může být chápána jako nežádoucí, případně nespravedlivá	Rusko se má soustředit především na vnitřní vývoj, existence suverénních postsovětských států je dle řady insularistů bezproblémová
Šíření vlivu Moskvy do oblastí postsovětské Evropy	Plány na připojení okolních států chybějí, směr není expanzionistický	Rusko by mělo obnovit impérium a rozšířit vliv do okolních států, případně je přímo připojit	Případné šíření vlivu může být chápáno jako nástroj vnitřní politiky, případně jako snaha o ztotožnění státních hranic s hranicemi ruské civilizace, ze své podstaty však směr není expanzionistický
Vztah Ruska a Západu	Rusko je součástí nebo alespoň spojencem Západu, s nimiž sdílí společné hodnoty, mělo by zavést instituce po západním vzoru	Rusko je od Západu odlišné, Západ je nositelem odlišných hodnot a je nepřitelem	Rusko se má sice soustředit na svůj vnitřní rozvoj, nicméně v mezinárodní perspektivě je Západ chápán jako odlišná civilizace a do určité míry též jako nepřítel

Zdroj: Autor.

zemi z těžkých problémů. Nepříliš lichotivý pohled na období před Putinem Solženicyn popsal mimo jiné v knize *Rusko v troskách* (Solženicyn 1999). Liberální demokracii Solženicyn odmítá ve většině textů již od sedmdesátých let (například Solženicyn 1975) jako západní produkt, který by nemělo Rusko přijímat (Solženicyn 1995).¹² Pokud jde o vnitřní uspořádání státu, reálně se klonil k režimu autoritativnímu.

Podobně vstřícný postoj vůči Putinovi nalézáme u Naročnické. Ta není pouze „běžným akademikem“, ale součástí ruského mocenského establishmentu, byť se snaží čtenářské obci (nikoli neúspěšně) prezentovat zejména jako vědkyně (Romancov 2007: 115). V knihách Naročnické také nalézáme přinejmenším implicitní výzvu k tomu, aby lidé neprotestovali proti Putinovu režimu, i když s ním třeba nesouhlasí (Naročnickaja 2006).¹³

Podporu Putinovi vyjadřuje dlouhodobě i Dugin, který se v průběhu devadesátých let stal poradcem nejvyšších ústavních činitelů a relativně uznávaným akademikem, který své geopolitické vize přednášel na vojenské akademii. Sympatie k Putinově osobě můžeme ilustrovat jedním Duginovým citátem: „*Odpůrci Putina a jeho kurzu již neexistují, ale pokud se ještě vyskytují, tak jsou to psychicky nemocní lidé a je třeba je podrobit dispenzarizaci. Putin je všechno, Putin je absolutní, Putin je esenciální*“ (Шендерович 2007). Podle řady pozorovatelů současný Duginův vliv upadl – Paweł Rojek tuto změnu vysvětluje především tím, že se Putin odklonil od neoimperiálního myšlení eurasijského a přiklonil se spíše ke konceptu postimperiálního a insularistickému, reprezentovanému Surkovovou suverénní demokracií. Surkov po dlouhou dobu působil do velké míry jako hlavní „*polittechnolog*“ ruského režimu (byť v současnosti je jeho vliv, stejně jako Duginův,

marginalizován) a Dugin jej s oblibou viní nejen ze všech nezdarů Ruska, ale i z nezdarů svých – například ze svého propuštění z Moskevské státní univerzity v roce 2014 (Rojek 2015: 98). Určitá ztráta postavení a vlivu je doprovázena i větší Duginovou kritičností vůči Putinovi, kterého začal vinit z řady ústupků Ruska vůči nepřátelskému atlantismu (Dugin 2015: 131–133).¹⁴ Liberální demokracii jakožto produkt Západu pak Dugin označuje v řadě svých děl (například Dugin 2012) za jeden z největších problémů.

Práce záměrně opomíjí zástupce liberálních proudů ruského myšlení, které jsou vstřícné k Západu a k existenci suverénních států v okolí Ruska – zahrnout takové autory nebylo ambicí textu, odklonil by se tím od svých cílů. Těmi nebylo představit reprezentativním způsobem zástupce všech hlavních ideových škol v současném Rusku, ale na příkladu autorů, kteří problematizují existenci suverénních států ve středovýchodní Evropě, ukázat motivace, z nichž vztah k těmto státům vychází, a argumentace, které jsou k ospravedlnění tohoto postoje využívány.

Analyzovaní autoři si jsou v určitém ohledu podobní, ale v mnoha jiných se liší. Zásadní odlišností je například povaha a struktura jejich díla a rozdílné přístupy k dané otázce. Proto je struktura každé z následujících kapitol mírně odlišná. U každého z autorů je třeba zmínit, co je relevantní v jejich vztahu k otázce hranic a suverenity v postsovětské Evropě – například pohled Duginův nelze vyložit bez alespoň základního kontextu jeho geopolitické vize obecně. Text bude nicméně ucelen na základě stanovených komparačních kritérií v závěrečné srovnávací části.

OTÁZKA STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY V RÁMCI GEOPOLITICKÉ VIZE ALEXANDRA DUGINA

Geopolitickou koncepci Alexandra Duginu ovlivnila řada filozofických a myšlenkových proudů, které Dugin postupně do svého učení zapojil. Zároveň obsahuje řadu poměrně originálních myšlenek. V tomto textu není ovšem prostor pro představení komplikovaného Duginova intelektuálního vývoje a celé jeho geopolitické školy do detailu (více srovnej například Laruelle 2007; Kalinič – Naxera 2011; Rojek 2015 a řada dalších), zaměříme se proto jen na nutné základy potřebné k pochopení Duginova vztahu k postsovětskému prostoru. Dugin ve shodě s mnoha dalšími geopolitiky, kteří taktéž konstruují bipolární geopolitické uspořádání světa, proponuje konfliktní schéma mezi dvěma fundamentálně antagonistickými bloky. Této konfrontaci Dugin nicméně dává odlišné konotace. V jeho pojetí by se tak mělo jednat o „konečný apokalyptický konflikt“ mezi striktně hierarchicky organizovanými „euroasijskými“ kontinentálními mocnostmi, které v geografickém kontextu identifikuje s topologií Mackinderova (srovnej 1942) Heartlandu, a liberálnědemokratickými, kapitalistickými „atlantickými“ námořními mocnostmi, které eurasijský Heartland obklopují. V tomto kontextu pak Dugin (2015: 10) rovněž aplikuje i termíny thalassokracie a tellurokracie.

Cílem Duginovy geopolitické teorie pak (stejně jako u mnoha dalších podobně smýšlejících autorů) má být restaurace velmocenské pozice Ruska a jeho spojenců. Tato tellurokratická aliance by měla představovat opozici vůči thalassokratickým silám vedeným Spojenými státy. Na globální úrovni světového systému lze pak tuto konfrontaci thalassokratického a tellurokratického bloku nahlížet ve formě rivality Ruské federace a USA. Tyto dvě entity následně Dugin v souladu se svým konceptem chápe jako bytostně antagonistické reprezentanty dvou neslučitelných forem civilizační organizace. To se odvíjí již z jejich odlišných charakterů mocností mořských a pevninských – zatímco Rusko jako pevninská mocnost má identitu založenou především na konzervatismu, kolektivismu, náboženskosti a upřednostnění idealismu nad materialismem (Tamtéž: 7–8), „americký“ atlantismus vychází zejména z individualismu, liberalismu, postmoderních hodnot a materialistického konzumu jakožto jevů značně negativních (Dugin 2012: 21). Zde nalézáme názornou ukázkou naplnění jedné z podstat neoeurasianistického uvažování, která byla zmíněna výše – jde o představu kulturní odlišnosti Ruska a Západu (srovnej Rojek 2015),

kteřá je jednou ze zakládajících myšlenek Duginova díla, od níž se odvíjí řada dalších názorů a požadavků.

Globální dějinná mise eurasianismu je obecně konstruována jako alternativa ke stávajícímu globalizačnímu procesu, jehož základní aspekty jsou institucionalizovány USA (Dugin 2015: 10) – globalizace, kvůli níž nemá současné Rusko rovnocenné postavení vůči Západu (Švarný 2016: 231), přitom dlouhodobě stojí v centru Duginova zájmu. Tento mesianistický aspekt je u Dugina totožný s ortodoxní chiliastickou ideou Třetího Říma (Kupka – Laryš – Smolík 2009: 189; srovnej Bílek 2014). Dugin konceptualizuje svůj světový názor v geopolitickém kontextu extenze teritoria (Dugin 2015: 11), geneze impéria (například Дугин 1997) a konfrontace topologicky definovaných entit.

Jak jsem již ukázal, základním pilířem Duginovy geopolitické teorie je antagonistická tenze mezi atlantickým a eurasijským světem. Oligarchicky organizované proponenty atlantismu Dugin vnímá jako expanzionisty, kteří se snaží definovaný model nekriticky aplikovat na další geopolitické segmenty (prostřednictvím řízeného globalizačního procesu a konspirace proti dalším státům, zejména proti Rusku – tyto státy si však musejí nutně uchovat svoji kulturní a hodnotovou specifičnost – viz například Dugin 2014). Cílem těchto snah pak je dosažení celoplanetární hegemonie a vytvoření unipolárního světa (Dugin 2015: 10). Prostředkem k rekonfiguraci mezinárodní mocenské kompozice (ve prospěch atlantismu) je pak kontinuální snaha o oslabení relevance státní suverenity, náboženských systémů, kulturních a ekonomických tradic, jakékoli manifestace „sociální spravedlnosti“ a všech forem spirituální, intelektuální a materiální rozmanitosti (Laruelle 2007: 5). To vše má být zničeno zejména prostřednictvím liberalismu a postmoderny, které se šíří globalizačním procesem a jsou nepřátelské všemu tradičnímu (Dugin 2012).

Dugin předkládá multipolární eurasijský model jako alternativu k unipolárnímu globalizovanému světu (Dugin 2015: 10). Eurasijská idea tak proti globalizaci nechrání pouze eurasijský hodnotový systém, ale samu kulturní diverzitu (Rojek 2015: 89). Rusko nutně potřebuje spojence – v rámci Duginovy eurasijské zóny půjde o několik mocností, mezi nimiž a Ruskem dojde k vytvoření komunikačních os, které dají vzniknout „*Eurasijskému dialogu*“ (Dugin 2014) – ten bude základem pro integraci prostoru.¹⁵ Vedle Íránu, Indie nebo Turecka je klíčovým protiamerickým spojencem Ruska Evropa. V jejím rámci považuje Dugin za jednoznačnou mocnost Německo, s nímž Rusko musí nutně kooperovat. Druhého takového spojence nalézá Dugin ve Francii. Existenci spojení mezi Moskvou, Berlínem a Paříží dokládá Dugin například tím, že tyto tři státy vytvořily „protiamerickou koalici“, která oponovala americké invazi do Íráku roku 2003 (Dugin 2015: 109–111).¹⁶ Spojenectvím Ruska a Německa se konečně dostáváme k prostoru ležícímu mezi nimi, který je hlavním námětem textu. Na ose mezi Moskvou a Berlínem se má totiž rozhodnout o osudu sanitárního kordonu států, které byly vytvořeny po první světové válce jako hráz oddělující Rusko a Německo. V Duginově konceptualizaci prostoru středovýchodní Evropy není pro takovéto státy místo.

Země střední Evropy se v Duginově pojetí nemusí připojit k eurasijskému bloku,¹⁷ ale zároveň nemohou zůstat zcela nezávislé a samostatné. Středoevropská civilizace totiž dle Dugina není natolik silná, aby dokázala samostatně existovat mezi Západem a Východem. Země tohoto prostoru se musejí rozhodnout, zda jsou součástí Západu, nebo Východu. Polsko-litevský stát tuto volbu dokázat neudělal, proto musel být podle Dugina zlikvidován (viz Rojek 2015: 90). Těmto státům tedy nezbyvá nic jiného než volba a následné vyřešení elementárního geopolitického dilematu – zda se přiklonit k Eurasii/Rusku, nebo k Německu. Státy střední Evropy a Pobaltí pak již svým připojením k evropskému integračnímu prostoru manifestovaly svoji západní, možná raději evropskou orientaci. Dle Dugina tato situace ruskou pozici nekomplikuje, neboť Evropa je v jeho vizi pevným ruským spojencem. Důležitým Duginovým požadavkem je přitom to, aby v prostoru středovýchodní Evropy nevznikla sféra, která by oddělovala Německo a Rusko a která by mohla podlehnout americkým vlivům – v Duginově perspektivě totiž eurasijský blok nemůže

mít suchozemskou hranici s atlantickým světem. Jelikož Rusko nedokáže ovládnout celou Evropu, musí udělat vše pro to, aby na západě sousedilo s blokem vedeným Německem, který bude pevným spojencem Eurasie v boji proti atlantismu (Tamtéž). Právě odtud plynná Duginova kritika některých států středovýchodní Evropy, které podpořily USA a Spojené království v tažení proti Iráku, zatímco Německo a Francie tomuto tažení opo- novaly (Tamtéž: 109–111). Pokud se podaří tyto vlivy atlantismu v prostoru středo- východní Evropy překonat a státy se přikloní ke spolupráci s Německem, nevnímá Dugin danou situaci jako problematickou a jako situaci, která by si vynutila násilnou změnu hra- nic v prostoru ve prospěch Ruska. Za linií bloku států navázaných na Německo se navíc ocitlo několik dalších států (především Ukrajina a Bělorusko), které tuto možnost volby již mít nebudou a pro něž je spojení s Ruskem již jedinou logickou možností, což je jeden z aspektů, které umožní Rusku vybudovat silnou euroasijskou entitu (Nowak 2010: 101). Ostatně podstata a identita Ukrajiny a Běloruska je dle Duginy neoddiskutovatelně eura- sijská (Dugin 2014: 53). V tomto kontextu vidí Dugin současný konflikt na Ukrajině jako konflikt, v němž se rozhoduje o úspěšnosti sjednocení Eurasie, a tím pádem o osudu Rus- ka jako takového (Švarný 2016: 232). Stejně jako Dugin schvaluje ruskou účast v kon- fliktu na východě Ukrajiny, jednoznačně podporoval i anexi Krymu (Barbashin – Thoburn 2014).¹⁸ Nalézáme tedy naplnění i druhého aspektu, který jsme výše využili k odlišení neo- eurasianismu od dalších škol, tedy požadavek expanze – expanze je sice zdánlivě omeze- na na oblast Eurasie, nicméně pouze na základě Duginova vědomí, že Rusko nemá kapa- city k připojení celé Evropy – vytvoření Evropy jako spojence je řešením situace, kdy Evropa nemůže být přičleněna jako součást Eurasie. Duginova expanzionistická předsta- va se tudíž neomezuje na nejbližší postsovětské státy.

Pokud předběžně a ve stručnosti naznačíme odpovědi na položené otázky (k nimž se podrobněji vrátíme v komparační části textu), můžeme říci, že 1) Duginova kritika exi- stence států nezávislých na Rusku v postsovětském prostoru vychází z nutnosti uchránit ruskou/eurasijskou civilizaci před globalizačním tlakem ze strany USA. 2) To zároveň představuje odůvodnění ruského expanzionismu, jehož cílem má být vytvoření silného bloku schopného čelit atlantickým mocnostem. Argument pro expanzi je tedy čistě geo- politické povahy. 3) Konečně vztah k Západu je do určité míry specifický – „negativní“ Západ je symbolizován atlantickými mocnostmi, v jejichž čele stojí USA, zároveň ale exi- stují západní státy (Německo, Francie), které jsou v Duginových očích ruským/eurasijs- kým spojencem. V závěru je nutné říci, že Duginovo myšlení vykazuje jasné rysy neo- eurasianismu (v jeho expanzionistické podobě) a otevřeného neoimperialismu, čímž se autor výrazně odlišuje od zbylých dvou.

NATALIA NAROČNICKAJA A NEZÁVISLOST STÁTŮ STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY

Podívejme se nyní na otázku hranic a legitimacy státní moci ve středovýchodní Evropě v díle Natalie Naročnické. V tomto ohledu jsou důležité zejména dvě její knihy: *Rusko a jeho místo ve světě* (Naročnickaja 2006), která se věnuje především konfliktnímu vzta- hu mezi Ruskem a Západem v průběhu 20. století, a rozsáhlý výklad dějin Ruska jako země utiskované Západem, tentokrát v širší historické perspektivě – *Rusko a Rusové ve světové historii* (Нарочни́цкая 2005). Naročnickaja patří do širokého proudu ruských his- toriků, kteří dějiny své země vykreslují jako dějiny boje (srovnej Nowak 2010). V tomto boji, který vede Rusko se Západem, je Rusko za všech okolností obětí agrese, nikoli agre- sorem. Pokud samo útočí, dělá tak v čistě „obranném“ zájmu. Za akt obrany je tak schop- ná označit například i Stalinův útok na Polsko v roce 1939. Stalin totiž odhalil past, kte- rou na Sovětský svaz chystaly západní mocnosti, jež jej chtěly vmanipulovat do války proti Německu, z této pasti chytře vyklouzl, a naopak se spojil s Německem v útoku na Polsko, které považoval za západního spojence (Naročnickaja 2006). Ostatně Polsko v historickém schématu Naročnické hraje významnou roli. Západ totiž proti Rusku často nepostupoval přímo, ale prostřednictvím středoevropských katolíků, které využíval jako

jakýsi hrot kopí – v tomto ohledu šlo právě především o Poláky. Tento stav změnil až Stalin, který po druhé světové válce Rusko posílil a obklopil prstencem obranných pásem (srovnej například Romancov 2009: 105), z nichž jedno bylo tvořeno „bratrskými“ národy středovýchodní Evropy, Poláky nevyjímaje. Západ je v dile Naročnické vykreslován nejen jako odlišná civilizace, ale především jako civilizace Rusku bytostně nepřátelská.

Naročnickaja do velké míry odvozuje pohled na současné dění od své interpretace klíčových událostí dějin 20. století, kterými jsou zejména obě světové války a rozpad sovětského bloku a následně Sovětského svazu a které jsou pro pochopení jejího vztahu ke středovýchodní Evropě důležité. Do začátku století vstoupilo Rusko jako rozsáhlé a po stovky let budované impérium. Impérium ovšem nevzniklo agresí, ale přirozeným růstem, případně zábořem území, na které mělo Rusko dle Naročnické právo. Zopakujme v tomto ohledu již výše představený rozdíl mezi pojmy vlast a stát (Naročnickaja 2006). Pokud hranice vlasti nejsou shodné s hranicemi státu, vytváří princip vlasti určitý legitimizační prvek pro rozšiřování státu tak, aby dosáhl hranic „přirozených“ čili hranic vlasti. Něco podobného Naročnickaja aplikovala například na otázku trojího dělení Polska na konci 18. století. Rusko si v rámci dělení bralo jen to, co mu po právu patřilo, a kritiku dělení autorka označuje za klišé o údajném ruském expanzionismu (Нарочницкая 2005: 476; Nowak 2010: 85). Něco podobného jde aplikovat v perspektivě Naročnické i na současné blízké zahraničí Ruska, například na nedávnou anexi Krymu.¹⁹ Problémem je, že do území, na které má Rusko „nárok“, Naročnickaja zahrnuje kdeco, v podstatě všechna území, která kdy Rusko ovládalo. V souvislosti s tím Naročnickaja vytváří vazbu mezi carským Ruskem, Sovětským svazem a dnešní Ruskou federací (a historicky dokonce mezi Kyjevskou Rusí). Národní zájmy jsou trvalé, jsou spojené s vlastí a nezávislé na aktuálním typu vlády a způsobu výkonu moci (Naročnickaja 2006: 20). Z dřívějšího držení daných území Ruskem tak lze dovodit jeho nárok na vliv na těchto územích až do dnešních dnů. Každé zmenšení rozlohy je tak vnímáno jako negativní a zároveň jako nespravedlivé (k tomu se dostaneme ještě později). Naročnickaja (2005) uvádí, že nejdůležitějším geostrategickým úkolem současného ruského státu je zachovat historickou podobu ruského impéria, zabránit příklonu „nových“ států k Západu a zabránit třetím stranám v získání vlivu na těchto bývalých územích Ruska, dnes nezávislých státech. Tyto státy se v současnosti často snaží Rusko poškodit a očernit pomocí účelově dezinterpretované historie společného soužití v rámci ruského či sovětského impéria – Naročnickaja byla mimo jiné členkou komise ustavené tehdejším prezidentem Medveděvem, která měla bojovat proti této „falzifikaci dějin“, reálně však měla být nástrojem ruské propagandy, který se snaží oslabovat legitimitu argumentů okolních států o jejich vztahu s Ruskem.

Vrátíme-li se tedy na začátek 20. století, musíme jako zlomový okamžik zmínit první světovou válku a bolševickou revoluci, které zapříčinily, že se impérium rozpadlo a Rusko z nich vyšlo na nějakou dobu zásadně oslabené. Západ hodlal dle Naročnické rozparcelovat porevoluční Rusko a uznat jako nezávislá všechna území, která se *de facto* osamostatnila v chaosu následujícím konec války a revoluci – ať už šlo o Polsko, pobaltské státy, nebo v té chvíli *de facto* nezávislou Ukrajinu. Program prezidenta Wilsona tak dle Naročnické (2006: 20) není ničím jiným než snahou o mezinárodní uznání rozparcelování historického Ruska. Analogickou argumentaci lze vztáhnout na situaci po rozpadu SSSR.

Dalším zásadním milníkem byla druhá světová válka a Stalinův úspěch spočívající v územní expanzi Ruska, které připojilo řadu „historických ruských oblastí“, na které měla Moskva „historický nárok“. Typicky se jednalo například o pobaltské státy, které autorka považuje za země, které jsou tradičně ruské, jen se jich muselo Rusko dočasně vzdát, když získaly nezávislost v souvislosti s dohodou mezi Německem a Ruskem z roku 1918. Z toho vyvozuje, že oba státy měly díky tomu právo se později dohodnout na ukončení existence samostatné státnosti těchto celků. Svěrázný je pak autorčin výklad nezávislosti Estonska. Roku 1721 obdrželo Rusko od Švédska část dnešního území Estonska – pokud nebyla tato smlouva zrušena, nezávislost Estonska porušuje spravedlnost i právo na držení

spravedlivě nabytého vlastnictví (Нарочницкая 2005: 490–495) – to přitom z pohledu Naročnické neplatí jen pro meziválečnou dobu, ale i pro současnost²⁰ a nemusí to být vztaženo pouze na státy pobaltské, ale obecně na celou postsovětskou Evropu.

I studenou válku vysvětluje Naročnickaja v rámci odvěkého nepřátelství Západu, který antikomunismem maskoval jen tradiční protiruský postoj (Naročnickaja 2006). Západ využíval pragmatickou neupřímnou solidaritu s neruskými republikami SSSR. Důvodem, proč západní představitelé artikulovali požadavek svobody a nezávislosti pro tyto země, nebyla reálná snaha pomoci jejich obyvatelům, ale snaha oslabit Rusko, zejména jej pak připravit o oblasti, které jsou jeho tradiční historickou součástí (Ukrajina, Bělorusko). Naročnickaja zdůrazňuje, že Západ měl vždy eminentní zájem o Ukrajinu, proto uměle vyvolával snahy o probuzení „ukrajinské identity“ (Нарочницкая 2005: 429n.). Myšlenku existence ukrajinského národa, který by byl odlišný od Rusů, Naročnickaja odmítá, stejně tak i myšlenku národa běloruského, oba státy by měly být připojeny rychle „zpět“ k Rusku.

Rozpad SSSR byl vítán na Západě stejnými slovy jako zhroucení ruského impéria po první světové válce (Naročnickaja 2006: 20). Stejná navíc byla i strategie Západu – zatímco po první světové válce velice selektivně uplatnil právo na sebeurčení národů na prostor středovýchodní Evropy, kde byl vytvořen sanitární kordon oddělující Rusko od Evropy, něco podobného činil Západ i v devadesátých letech, kdy podporoval obnovení tohoto kordonu a jeho vtažení do sféry moci Západu, což se dělo prostřednictvím rozšiřování NATO a EU do postkomunistických i postsovětských oblastí. V souvislosti s tím Naročnickaja připomíná projev prezidenta Bushe ve Vilniusu v roce 2002, který interpreтуje jako projev americké snahy o to, aby středovýchodní Evropa již nadále nebyla sférou vlivu Ruska ani Německa, ale sférou americkou (Naročnickaja 2006: 22). Západ, reprezentovaný především Spojenými státy, po studené válce dle Naročnické neustále tlačí na východ Evropy, kde se snaží získat, mocenské pozice (Morozov 2002). Západní nepřátelé Ruska se v této oblasti snaží podporovat, nebo dokonce ovlivňovat změny ve vnitřní politice jednotlivých států ve svůj prospěch. Typickým příkladem takovéto změny kritizované ze strany Ruska byla takzvaná oranžová revoluce na Ukrajině, která dle Naročnické nebyla projevem vůle lidu, ale příkladem nelegitimního využití masových médií s cílem ovlivnit veřejné mínění k masové podpoře požadovaných politických změn (Lane 2008), které proběhly ve prospěch západních mocností. Západ by přitom jistě rád rozšířil svůj vliv nejen do oblasti „blízkého zahraničí“, ale i na území současné Ruské federace – za žádnou cenu tedy nesmí být umožněno další štěpení státu, který ani v současné podobě nedosahuje přirozených hranic vlasti. Existence (alespoň některých) postsovětských států je dle Naročnické nesmyslná a nespravedlivá – jak jsme již řikli, Naročnickaja (2005) je považuje za tradiční ruská území, která byla součástí ruských impérií, z čehož lze dovodit současný ruský nárok. V odvěkém konfliktu mezi Západem a Ruskem, který Naročnickaja vykresluje, není místo pro samostatnou existenci „malých“ (a tedy „neplnohodnotných“) politických společenství ležících kdesi „mezi“. Státy středovýchodní Evropy tak nejsou brány jako celky hodné a schopné nezávislé existence. Jestliže nejsou součástí či partnery Ruska, stávají se v očích příslušníků proudu ruské historiografie, k němuž můžeme zařadit i Naročnickou, „prostitutkami Západu“ (Nowak 2010). Tento její postoj byl patrný kupříkladu po roce 2003, kdy se evropské státy v otázce podpory americké invaze do Iráku rozdělily na celky, které americká administrativa označovala jako Evropu „starou“ (kterou Dugin označuje „Greater Europe“) a „novou“, zatímco Naročnickaja jako Evropu „pravou“ a „falešnou“. Tato „falešná Evropa“, ke které počítá řadu států středovýchodní Evropy, ochotně podpořila americké plány (Morozov 2004).

Texty Naročnické můžeme chápat jako projev obrození ruského konzervatismu (Alexander-Davey 2006), mezi jehož typické znaky patří důraz na pravoslaví, respektive pojítka mezi pojmy kultura a pravoslavná kultura. Pravoslaví je zároveň důležitý spojující element Ruska a ruské diaspory roztroušené především v oblastech blízkého zahraničí (srovnej Toal 2017), tedy v regionu, který byl v ruském zahraničněpolitickém diskurzu

zkonstruován jaké sféra ruského výsostného zájmu téměř bezprostředně po rozpadu SSSR. Právě blízké zahraničí je jedním z konceptů, s nimiž Naročnickaja operuje, především prostřednictvím vize ruského světa – i v něm má pravoslavní své nezastupitelné místo. Ruský svět přitom můžeme považovat za příklad uplatňování ruské *soft power* ve vztahu především právě k zemím blízkého zahraničí, respektive etnickým Rusům, kteří v těchto zemích žijí (Laruelle 2015; Solik – Baar 2016). Termín jako takový se tak neváže pouze k této diaspoře, ale v obecnější rovině představuje ideologický koncept místa ruské kultury ve světě (Solik – Baar 2016: 27). Naročnickaja přitom patří mezi řadu intelektuálů, kteří se již od devadesátých let na formování myšlenek ruského světa podíleli (Laruelle 2015; podrobně viz Нарочницкая 2007).

Zodpovíme-li v případě Naročnické alespoň předběžně jednotlivé otázky, můžeme říci, že 1) se kriticky vyjadřuje k samostatnosti a politice států blízkého zahraničí nezávislé na Rusku; 2) požadavek vlivu Moskvy podepírá jak argumenty historickými (jde o dřívější součásti ruského impéria), tak argumenty směřujícími ke specifické civilizaci a také ruské diaspoře; 3) Západ je vykreslován jako odlišná civilizace, která je zároveň nepřátelská. V otázce přiřazení autorky k některému z geopolitických proudů nalézáme určitý rozpor mezi představou specifické ruské civilizace a obhajobou imperiální minulosti i současné politiky. Zařazení Naročnické tak na rozdíl od Dugina a Solženicyna není úplně jednoduché (srovnej níže).

RUSKÁ CIVILIZACE A DEZINTEGRACE POSTSOVĚTSKÉHO PROSTORU V DÍLE ALEXANDRA SOLŽENICYN

Alexandr Solženicyn, známý ruský spisovatel, držitel Nobelovy ceny, disident a imigrant, který utekl před sovětským režimem do USA a do Ruska se navrátil až po rozpadu SSSR, byl zároveň významným politickým myslitelem, který se po několik desítek let aktivně vyjadřoval k otázce demokracie, ruské kultury, ruských dějin, vztahu se Západem atd. Jeho názory na tyto otázky jsou roztroušeny jak v jeho románech, tak v řadě publicistických textů a historických výkladech.

Zásadními je pro tento text několik Solženicynových myšlenek – vedle kritiky sovětského komunismu šlo zároveň o kritiku liberální demokracie a Západu jako takového. Rusko je dle Solženicyna jiné než Západ – veškeré instituce a politické modely inspirované Západem jsou pro Rusko škodlivé (Solzhenitsyn 1995), což souvisí s tradičními ruskými představami o vlastní výjimečnosti (například Besançon 2015; Roberts 2017). Jelikož je demokracie produktem neruským, nemá v Rusku své místo. Po rozpadu SSSR autor kritizoval v mnoha ohledech politiku a situaci nového ruského státu – nejen ekonomické problémy, korupci, morální a sociální úpadek, ale i údajné Jelcinovo bratříčkování se Západem a také západní prvky, které viděl zavádět v Rusku – především liberalismus (srovnej Solženicyn 1999). Kritika jelcinovského Ruska jej později přivedla k podpoře Putinova autoritářského režimu.

Solženicyn ve svém díle uvažuje o existenci specifické ruské civilizace, která je pravoslavná a slovanská, zároveň je v mnoha ohledech odlišná od Západu, který Solženicyn vnímá do značné míry jako ruského konkurenta (Solženicyn 1990 nebo 1999; Solzhenitsyn 1995). Je tedy naplněna vize kulturní odlišnosti Ruska a Západu, kterou jsme výše označili jako jeden z bodů pro odlišení teoretických směrů. I když je dle Solženicyna ruská civilizace slovanská, autor sám na rozdíl od klasického ruského panslavismu (srovnej Vlček 2002) neuvažoval o Slovanstvu jako celku. Právě naopak, sám sebe označoval za přesvědčeného odpůrce panslavismu (Solženicyn 1999: 75) a nedomníval se, že by se Rusko mělo nějak obšírněji zabývat balkánskými nebo středoevropskými Slovy (tedy jižní a západní slovanskou větví),²¹ stejně tak jej nepřitahoval odkaz Byzance a s ní spojeného principu Třetího Říma (ačkoli je dílo protkáno silnými pravoslavnými prvky). Jeho pojetí ruské/slovanské civilizace bylo užší a soustředilo se na Slovanstvo východní a jeho historickou vazbu na ruský stát – centrum ruské civilizace (historické i postsovětské)

spatřoval v severozápadní Rusi. Zatímco na jedné straně odmítal vytváření vazeb na Slovany západní a jižní, na druhé straně velmi nelibě snášel rozkol Slovanstva východního, který považoval za umělý, nepřírozený a způsobený vládami postsovětských republik proti vůli „ruského lidu“ (Solženicyn 1999: 75–76).

Historická vazba východního slovanstva na Rusko je přitom důležitá, autor (Solženicyn 1995) na jejím základě například obhájí carské zábohy prostoru středovýchodní Evropy včetně pohlcení dnešní Ukrajiny a ruské účasti na trojím dělení Polska.²² Růst ruského území přitom nenahližel jako imperialismus a podrobování cizích národů, ale jako výsledek spravedlivé války za dosažení dědictví Kyjevské Rusi. Těmto připojeným územím pak dle Solženicyna Rusko (na rozdíl od kolonií spravovaných západními imperiálními centry) přinášelo pouze pokrok a civilizaci.

Takovouto interpretaci růstu území jakožto „přírozeného“ a „právoplatného“ dosažení původních hranic Kyjevské Rusi se tak Solženicyn v otázce dnešní Ukrajiny a také Běloruska jednoznačně přiklání k dominantnímu proudu ruské historiografie, který dějiny těchto dnes suverénních států interpretuje jako integrální součást dějin ruských. Pohled tohoto proudu lze ve zkratce vyložit takto: Kyjevská Rus, která se v době největšího územního rozmachu rozkládala na dnešní severní Ukrajině, na velké části Běloruska a severozápadu Ruské federace, byla prvním ruským státem v historii. Po vyvrácení Kyjeva mongolskými nájezdníky ruský stát nezanikl, jeho centrum se pouze přesunulo do Moskvy. Podobný názor nalézáme u zakladatele moderní ruské historiografie Nikolaje Karamzina, podle něhož byli obyvatelé dnešní Ukrajiny a Běloruska Rusové a tato území patří zcela logicky ruskému státu. Od Karamzina je toto schéma dějin Ukrajiny a Běloruska jako dějin ruských v ruské historiografii zcela dominantní, bylo přejato i do historiografie bolševické a po rozpadu SSSR se pouze zbavilo ideologického balastu, ale ve vztahu k okolním státům zůstalo nezměněné. Poté, co v rámci této interpretace došlo k pádu Kyjeva a co nový stát povstal v Moskvě, se moskevští vládcí tedy zcela přirozeně snažili tato území získat zpět, jelikož byla jednoduše „ruská“. Částečně se to podařilo v roce 1654, kdy byla k Rusku připojena dnešní levobřežní Ukrajina, další část byla připojena v rámci prvního dělení Polska v roce 1772 a proces byl dokončen v září 1939, kdy SSSR obsadil polská území obývaná často Ukrajinci a Bělorusy (k této dějinné interpretaci, různým autorům a publikacím srovnej více Rychlík – Zilinskij – Magosci 2015: 7–8).

Značnou část Solženicynova publicistického díla před zhroucením Sovětského svazu zabíraly myšlenky o uspořádání prostoru a hranicích nového ruského státu po pádu komunismu, v nějž pevně věřil. Již před rozpadem SSSR se často vyjadřoval k budoucí otázce dezintegrace sovětského impéria, kterou sám předvídal a více méně podporoval – mnohonárodnostní impérium, tak jak bylo vytvořeno Leninem a Stalinem, považoval za soustátí ve svém základu nezdravé a neudržitelné (Solženicyn 1999: 37). Rusko se na jednu stranu nemělo jakkoli podržovat Západu, ale zároveň se nemělo snažit udržet sovětské impérium, respektive se jej po rozpadu pokoušet obnovit. Již před rozpadem SSSR Solženicyn uvedl: „[...] *nemáme síly na periferii, hospodářské ani duchovní. Nemáme síly na impérium!* [...] *Se znepokojením sleduji, že probouzející se ruské národní sebevědomí se v mnoha ohledech nemůže zbavit velmocenského myšlení, velmocenského opojení* [...] *Nesmíme usilovat o velikost státu, ale o jasnost našeho ducha v jeho zbytku. Oddělením dvanácti republik, touto zdánlivou obětí, se Rusko naopak osvobodí a bude se moci vnitřně rozvíjet* [...]“ (Solženicyn 1990: 2–3). Rusko na vybudování impéria jednak nemá sílu a jednak jej nepotřebuje²³ – pokus o budování impéria by přivedl ruský národ (přičemž ruský člověk a ruský národ stojí v centru Solženicynova zájmu) do záhuby. Solženicyn tak odmítá expanzi a požaduje, aby se Rusko soustředilo na vnitřní vývoj – společně s výše rozebranou představou kulturní odlišnosti Ruska a Západu dostáváme obraz typického insularistického uvažování. Solženicyn proto neměl jakýkoli problém s osamostatněním Pobaltí,²⁴ Kavkazu a Střední Asie (s výjimkou Kazachstánu; viz Solženicyn 1990, 1999; Solženicyn 1995: 94) – ostatně směřování carského Ruska k dobytí částí Asie neshledával

jako rozumné, Rusko se mělo soustředit především na slovanské a pravoslavné prostory východní Evropy (nikoli však Balkánu; viz Solzhenitsyn 1995).²⁵

Rozpad SSSR byl dle Solženicyna (1999: 38) dvojí – jeden nevyhnutelný (Pobaltí, Kavkaz, Střední Asie) a zároveň žádoucí, druhý vyhnutelný. Tento „druhý rozpad“ se týkal Ukrajiny, Běloruska a také Kazachstánu, jejichž samostatnou existenci nesl Solženicyn těžce a s nelibostí (srovnej Solženicyn 1990 nebo 1999; Solzhenitsyn 1995). „*Dokázali by si ti z našich předků, kteří dokonale ztratili veškeré naděje, představit tak katastrofální zhroucení Ruska? Za několik krátkých dnů jedenadevadesátého roku pozbylo smyslu několik století ruské historie. Za dva nebo tři srpnové dny byla smazána a smyta dvě století ruských obětí a snah (osmi rusko-tureckých válek) o přístup k Černému moři*“ (Solženicyn 1999: 37). Solženicyn odporoval vyhlášení nezávislé Ukrajiny a Běloruska nejen z důvodů „historických“, ale též z toho důvodu, že se za hranicemi Ruské federace ocitlo mnoho Rusů, kterých se na jejich pozice nikdo neptal a kteří se rázem často stali občany druhé kategorie (Solženicyn 1999: 63–70). To se přitom netýkalo pouze východoevropských zemí, ale též Kazachstánu. V souvislosti s Kazachstánem navíc novým vládám Ruska, Ukrajiny a Běloruska vyčítal, že s Kazachstánem dopředu nediskutovaly o otázce vytvoření Společenství nezávislých států (SNS). Kritikou tohoto útvaru přitom Solženicyn (1999: 37–43) nešetřil, považoval jej totiž za pozůstatek imperiálního myšlení, kvůli němuž Rusko, místo aby se koncentrovalo na své problémy, vynakládalo energii a prostředky na existenci nově nezávislých států, za něž se v imperiálním duchu stále cítilo zodpovědnost.

Existenci nezávislé Ukrajiny považoval nejen za nešťastnou, ale zároveň za nespravedlivou. Vláda nového ruského státu totiž rezignovala na promyšlené vymezení hranic, proto se součástí ukrajinského státu staly oblasti osídlené Rusy, případně rusky mluvícími Ukrajinci, především ale pak oblasti, které dle Solženicyna nikdy nebyly ukrajinské a jsou jednoduše ruské – Doněcká oblast, jižní pruh Novoruska (včetně Oděsy) a Krym (Solženicyn 1999: 79). Na tato území podle něj nemá Ukrajina žádné morální nebo historické právo. Ostatně nově vzniklou Ukrajinu, Ukrajince a instituce této nezávislé republiky často ostře kritizoval – od poznámek o ukrajinském národním jazyce, který je pokažený cizími (predevším polskými a německými) vlivy (Solzhenitsyn 1995), až po vymezování se vůči ukrajinskému protiruskému nacionalismu nových vládních kruhů. Protiruské stanovisko Ukrajiny je přitom to, co hraje do karet Západu, respektive USA (Solženicyn 1999: 78).

Kýženým vývojem by bylo obnovení jednoty východních Slovanů, kterou považuje za přirozenou, případně připojení alespoň těch území, která jsou „ruská“ – anexe Krymu a současné dění na východní Ukrajině tak v mnohém naplňují Solženicynova přání. Jeho vize však byla širší a netýkala se pouze těchto území. Již před rozpadem SSSR navrhoval rozpuštění impéria a jeho nahrazení novým svazkem tří „slovanských republik“ a Kazachstánu (Solženicyn 1990). Náznaky takového vývoje viděl v devadesátých letech zejména v rýsujícím se znovusjednocení Běloruska s Ruskem, které by bylo „šťastným pokračováním historické východoslovanské tradice“, ale které bylo zmařeno mezinárodními silami (Solženicyn 1999: 81–82).

Pokud opět předběžně shrneme odpovědi na položené otázky, musíme říci, že: 1) Solženicyn akceptuje bez problému suverenitu států pobaltských a středoevropských, nikoli však tradičních součástí historické Rusi – především Ukrajiny a Běloruska. 2) Ruský nárok na tato území podepírá argumenty založenými jak na existenci jednotné ruské civilizace, jež má původ v Kyjevské Rusi, tak na „přirozené jednotě“ tohoto prostoru a také na zpochybnění Bělorusů a především Ukrajinců jakožto samostatných národů. 3) Ve vztahu k Západu je ruská civilizace výrazně odlišná a založená na jiných hodnotách, navíc v některých fázích dějin v otevřené konfrontaci se Západem. V Solženicynově myšlení nalézáme ukázkový příklad insularismu a postimperialismu, což autora odlišuje od Dugina i Naročnické.

POSTOJ AUTORŮ KE STÁTŮM POSTSOVĚTSKÉ EVROPY A K ZÁPADU V KOMPARATIVNÍ PERSPEKTIVĚ

Je patrné, že díla všech tří vybraných autorů jsou v mnoha ohledech odlišná svojí strukturou, povahou a cílem, který autoři sledují. Zároveň prostoru postsovětské Evropy přisuzují odlišný význam. Zatímco Solženicyn a Naročnickaja právě tento region zdůrazňují, v Duginově vizi jako by na první pohled hrál v globálním střetnutí civilizací podružnou úlohu, nicméně takové zdání je klamné a i Dugin prostor dnešní Ukrajiny a Běloruska doceňuje jako nesmírně významný.

Pro komparaci pohledů jednotlivých autorů byla prvotní otázka, jak daní myslitelé hodnotí existenci suverénních států vzniklých po rozpadu SSSR. U všech zkoumaných autorů můžeme konstatovat, že k suverenitě alespoň některých zemí se stavějí odmítavě a nepovažují ji za legitimní ani žádoucí. To, jakým způsobem autoři chápou suverenitu, se může ovšem odlišovat. Dugina kupříkladu až tolik neznepokojuje formální existence suverénních států a jejich formální hranice, ale nezávislost reálná. Věřen své geopolitické vizi světového uspořádání, nepřipouští, aby západní hranici eurasijského impéria sdílel prostor ovládaný atlantickými silami. Aby se nemohl atlantismus do prostoru rozšířit, je třeba zabránit existenci nezávislých států – část z nich (střední Evropa a z postsovětského prostoru zejména Pobaltí) může být ovládnuta Německem, které Dugin považuje za ruského spojení. Zbytek (v prostoru, na který cílí tento text, jde zejména o Ukrajinu a Bělorusko) se musejí s Ruskem nutně integrovat v novou eurasijskou velmoc. Nemusí přitom jít o vytvoření jednoho státu – součástí integrace mohou být i formálně existující další části, které jsou však podřízeny centru tak, aby nemohly být ovládnuty atlantickými silami. Naročnickaja ve svém díle hodnotí jako nespravedlivou a nelegitimní existenci v podstatě všech postsovětských států východní Evropy, u nichž zdůrazňuje, že jde o tradiční ruská území, přičemž u některých explicitně dodává, že by měla být co nejdříve připojena k Rusku (například Bělorusko). Naročnickaja sice operuje s konceptem blízkého zahraničí, který se vztahuje spíše k principu uplatňování vlivu než přímého připojení, ovšem požadavek reunifikace s některými postsovětskými státy je v jejím díle zřetelně přítomen. Zásadní odlišnost pak nalézáme v díle Solženicynově, který se bez problému smířil s existencí nezávislého Pobaltí, Kavkazu a Střední Asie, ale vyhlášení suverénního Běloruska a Ukrajiny (a také Kazachstánu) považoval jednoznačně za nežádoucí – Solženicyn se tedy v tomto pojetí blíží tradičnímu chápání jednoty Svaté Rusi spojené s historickým odkazem Rusi Kyjevské. Problematická je v jeho pohledu i formální existence daných států, jelikož i sama existence ukrajinského státu může implicitně navozovat představu samostatného ukrajinského národa, kterou Solženicyn (stejně jako Naročnickaja) odmítá (naproti tomu Dugin se jí příliš nezabývá, byť zdůrazňuje eurasijskou podstatu Ukrajiny).

Každý z autorů podkládá svoji podporu pro šíření vlivu Moskvy jinými argumenty. Dugin legitimizuje nutnost včlenit některé oblasti postsovětské Evropy do eurasijského impéria logikou svých geopolitických představ střetávání eurasijské a atlantické civilizace. Rusko musí vybudovat silné impérium, aby mohlo atlantickému nebezpečí čelit a splnit svoji dějinnou misi. Naročnickaja proti tomu obhájí své názory na sousední státy „spravedlivým historickým nárokem Ruska“ – území, která byla jednou ruská, mají být po právu ruská i v současnosti. Tyto požadavky jsou navíc rámovány představami blízkého zahraničí a ruského světa. Pro Solženicyna je důležitější otázka specifické ruské, respektive východoslovanské civilizace, která je spojena kulturními prvky, především náboženstvím (princip Svaté Rusi; ačkoli pravoslavlí hraje důležitou roli v myšlení všech zmiňovaných autorů). Východní Slované mají tvořit přirozeně jednotný celek, jehož současná nejednota je ahistorická. Vedle této východoslovanské jednoty se odvolává i na historický nárok, byť někdy sahá k jednoznačným dezinterpretacím – například v případě tvrzení, že Krym nebyl dle Solženicyna nikdy ukrajinský, ale vždy ruský.

Třetí srovnání se nabízí v otázce vztahu k Západu a jeho roli v souvislosti s prostorem postsovětské Evropy. Západ (respektive atlantické mocnosti) představuje v Duginově díle

nepřítele, který musí být pokořen a jehož ambice na podřízení celého světa vlastnímu kulturnímu modelu musejí být zmařeny. Atlantismus se snaží pronikat do periferie eurasiského prostoru, a středovýchodní Evropa musí být proto rozdělena do ruské a německé zóny vlivu tak, aby se nezávislé státy nemohly přiklonit na stranu atlantismu. Naročnickaja vidí v Západu aktéra, který se odjakživa snažil Rusko poškodit, spřádá proti němu intriky a štal proti němu křesťanské státy střední Evropy, které sloužily jako užitečný nástroj západních protiruských zájmů. Po rozpadu SSSR se Západ snaží uplatňovat vliv v suverénních státech obklopujících Rusko, které v očích Naročnické mají tvořit přirozenou součást ruské sféry vlivu a civilizace (viz již zmiňované koncepty blízkého zahraničí a ruského světa). Solženicyn se proti Západu rovněž silně vymezuje, kritizuje západní politický model a jeho hodnoty, nicméně v konfliktním vztahu se Západem o prostor východní Evropy je Solženicynovo pojetí relativně neumírněnější, ale i tak kritiku v tomto ohledu nalézáme – Solženicyn se například jednoznačně vymezoval proti rozšiřování NATO do postsovětského prostoru – a to jak do Pobaltí, s jehož odchodem ze SSSR souhlasil, tak do oblasti Svaté Rusi (Solženicyn 1999: 34). Stejně tak Západu vyčítal, že jeho snahy stojí za pokračováním nepřírozené nejednoty východního Slovanstva.

Dostáváme se k závěrečnému přiřazení jednotlivých autorů ke stranám sporu mezi myšlením insularistickým a neoeurasianistickým, čímž zkoumané myslitele zasadíme do širšího kontextu debaty důležitých proudů ruských (geo)politických teorií. I to je samozřejmě ve vztahu k promyšlení obrazů legitimacy existence suverénních států v postsovětské Evropě důležité, jelikož to u jednotlivých autorů doplňuje motivy, které je vedou ke konkrétním názorům o existenci těchto států. Duginův přístup je vcelku jednoznačně neoeurasianistický a neoimperialistický. K vybudování impéria směřuje totiž ruská dějinná mise – ruské dějiny jsou dějinami šíření ruské civilizace. Dugin se odmítá vzdát ideje obnovení impéria a spokojit se s pozicí „pouhé“ velmoci. Má-li Rusko přetrvat, musí obnovit impérium (Rojek 2015: 105–107). To je spojeno s tím, že nemůže zvolit cestu vytvoření národního státu, neboť impérium a národní stát jsou v tomto ohledu v protikladu. Rusko a ruský národ přitom bez impéria nemohou existovat (Дугин 1997). Impérium přesahuje národ, přesahuje jinými autory uplatňovaný princip ruského světa či Svaté Rusi a je široce rozkročené a zakotvené v Asii, jeho podstatu vidí po vzoru klasických eurasianistů ve spojení slovanského a turkického elementu. Striktně vzato, impérium ovládané z Moskvy může hranice a vliv posunovat kamkoli, na co má Moskva kapacity. Poněkud odlišný přístup v tomto ohledu nalézáme u Naročnické. Jak jsme již řikli, Naročnickaja na jednu stranu patří ke stoupencům konceptu ruského světa (Solik – Baar 2016: 27; Laruelle 2015; Нарочницкая 2007) a blízkého zahraničí (srovnej Toal 2017), na druhou stranu se svými názory orientuje na obhajobu impérií v ruských dějinách (včetně toho sovětského) a jejich územního rozsahu. Ztráty jakýchkoli dříve držných území jsou považovány za nespravedlivé. Ačkoli tedy Naročnickaja operuje s myšlenkou specifické ruské civilizace, do které promítá svůj konzervativní důraz na pravoslaví (Alexander-Davey 2006; Rodkiewicz – Rogoża 2015; Prozorov 2006), orientace na imperiální myšlení spojené s překročením hranic ruského světa jsou zřejmé. Zároveň ale nemůžeme říci, že by myšlení Naročnické bylo komplexní a propracovanou ideologickou obhajobou nelimitovaného imperialismu, jako je tomu v případě Duginova expanzionistického neoeurasianismu. I vzhledem k civilizacionistickým představám Naročnické, které jsou spojeny i s principem autarkie a zajištění Ruska bezpečnostním pásem „blízkého zahraničí“, se nabízí možnost přiřadit autorku k izolacionistickému neoeurasianismu, byť má toto přiřazení značné limity. Nechme tedy stranou otázku neoeurasianismu a insularismu a spokojme se v tomto případě s konstatováním, že v rámci sporu neoimperialismu a postimperialismu se Naročnickaja nachází blíže neoimperiálnímu pólu. Jak jsme si ukázali, Solženicyn apeloval na vzdání se imperiálních cílů, které jsou pro Rusko (i pro státy v jeho okolí) zbytečné, a navíc škodlivé. Stejně tak kritizoval carskou zahraniční politiku směřující k naplnění imperiálních vizí přesahujících prostor Svaté Rusi, případně prostor považovaný

za „dědictví“ Rusi Kyjevské. Rusko se mělo po rozpadu SSSR obrátit do svého nitra a soustředit se na napravení všech sociálních, ekonomických a politických problémů – ruský národ se tak měl věnovat sám sobě. Solženicyn výrazně kritizoval stoupence neoeurasianismu (Solženicyn 1999: 42), jejichž myšlenky a projekty považoval za nedostatek víry v možnost samostatné existence ruského národa (Rojek 2015: 82). Rusko (v ideálním případě totožné s ruskou civilizací zahrnující i dnešní Kazachstán, Ukrajinu a Bělorusko, které Solženicyn jednoduše považuje za „ruské“) by se tedy mělo uzavřít a věnovat se vývoji vlastního politického, společenského, ekonomického a kulturního

Tabulka č. 2
Komparace autorů

	Dugin	Naročnickaja	Solženicyn
Existence suverén- ních a nezávisle jednajících států v postsovětské Evropě	Je nežádoucí a problematická z hlediska globálního střetu Ruska a USA, týká se <i>de facto</i> celého postsovětského prostoru, nutná je proto integrace prostoru pod nadvládou Moskvy (ovšem ne nevyhnutelně zánik formálních hranic a formální suverenity)	Nežádoucí a nespravedlivá, poškozuje Rusko a nemá oporu v historickém vývoji, týká se <i>de facto</i> většiny postsovětské Evropy	V případě Ukrajiny a Běloruska (a též Kazachstánu) je suverenita umělým výtvozem, který nemá jakoukoli kulturní nebo historickou oporu, ruský národ (tedy Velkorusové, Malorusové a Bělorusové) má být jednotný
Šíření vlivu Moskvy do oblastí postsovětské Evropy	Argumenty vycházející především z logiky geopolitiky a posílení eurasijské civilizace v jejím dějinném poslání obrany proti globalizaci	Kombinace historického nároku, představ specifické ruské civilizace a otázky blízkého zahraničí	Cílem je obnovit tradiční historickou Rus, která má počátky již v Kyjevě
Vztah Ruska a Západu	Rusko a Západ jsou odlišné civilizace, Rusko se v dějinném střetnutí brání globalizačnímu tlaku Západu	Západ představuje odlišnou civilizaci, která se snaží Rusko po celý průběh dějin poškodit	Rusko a Západ jsou civilizace, které vycházejí ze zcela odlišných norem a hodnot; Západ do určité míry shledává také jako protivníka a konkurenta Ruska, nicméně v tomto ohledu z něj nečiní fatálního nepřítele jako Naročnickaja nebo Dugin
Ideová škola	Zřejmý (expanzionistický) neoeurasianismus, respektive neoimperialismus	Nelze jednoznačně a nepochybnitelně zařadit do prezentovaných kategorií (insularismus vs. neoeurasianismus), jinak spíše neoimperialismus	Zřejmý insularismus, respektive postimperialismus

Zdroj: Autor.

modelu pravoslavné slovanské země, odlišné a nezávislé jak na Západu, tak na Východu. Solženicynovo myšlení můžeme tedy považovat za ukázkově insularistické a postimperialistické.

* * *

Ačkoli se motivace, argumentace a způsob kritiky existujících hranic v postsovětské Evropě u jednotlivých autorů, které můžeme přiřadit ke stoupencům moderního ruského konzervatismu, často dosti liší, nalézáme řadu společných prvků – například zklamání ze situace, že Moskva ovládá pouze současné území Ruské federace. Každý z daných autorů rovněž požaduje opětovné rozšíření vlivu Moskvy do různých částí (nejen) postsovětské Evropy, přičemž na negativním hodnocení existence některých suverénních států se autoři shodnou – jde především o Bělorusko a Ukrajinu. Liší se ovšem argumentační a legitimizační rámce, které autoři využívají pro negativní hodnocení existence těchto států a pro požadavek jejich opětovného ovládnutí Ruskem. Nalézáme argumenty čistě geopolitické (u Dugina), argumenty cílící na historickou tradici a jednotnou ruskou civilizaci (u Solženicyna a částečně Naročnické) i argument „spravedlivého vlastnictví území“ (především u Naročnické, též u Solženicyna).

Jak jsem se snažil ukázat, díla vybraných autorů do určité míry i navzdory podobným názorům reprezentují odlišné myšlenkové přístupy v současné ruské sebereflexi a vztahu s okolním světem – zcela patrné je to v případě Duginova neoimperialismu a Solženicynova postimperialismu, které jsou ve vzájemném protikladu. Přestože u zkoumaných autorů můžeme nalézt souhlas s anexí Krymu (respektive u Solženicyna bychom mohli takovýto souhlas dovodit z kontextu jeho myšlenek), nemusí být za tímto souhlasem ve všech případech též motivace. I to ukazuje na komplikovanost myšlenkových základů ruské vnitřní i zahraniční politiky. S těmi je třeba počítat, pokládáme-li si například otázku, zda lze nedávnou anexi Krymu automaticky považovat za krok k obnově impéria.

¹ V textu užívám několik pojmů označujících různé skupiny států v následujících významech – postsovětský prostor (státy, které byly součástí SSSR), postsovětská Evropa (evropské státy, které byly součástí SSSR), střední Evropa (bývalé komunistické státy mimo SSSR – stranou zůstává Balkán, který není předmětem tohoto textu), Pobaltí (Litva, Lotyšsko, Estonsko), východní Evropa (Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko) a středovýchodní Evropa (zastřešující pojem pro pojmy střední a východní Evropa a Pobaltí). Jde o kategorie pracovní a stanovené pouze pro lepší orientaci, nikoli o kategorie analytické. Sledování autorů s danými pojmy sice v některých případech operují, ale nejde v jejich případě o relevantní pojmy vhodné pro analýzu. Jejich hlavní myšlenky jsou totiž spojeny s jinak definovanými prostory, ať už je to „Eurasie“ (v případě Dugina), „Rus“ (v případě Solženicyna), nebo „ruský svět“ a „blízké zahraničí“ (v případě Naročnické). Ačkoli budu tedy v případě sledovaných autorů pojmy jako východní nebo střední Evropa používat, půjde jen o určení kategorie států z mé autorské perspektivy, nikoli z perspektivy daných myslitelů. Podstatný prostor, o němž text pojednává, byl výše označen jako postsovětská Evropa.

² Typickým příkladem politika, který opakovaně kritizoval nové uspořádání Evropy po rozpadu SSSR, je prezident Putin. Jsou známa jeho prohlášení, že rozpad SSSR byl největší politickou katastrofou 20. století, případně že prostor středovýchodní Evropy historicky ovládalo vždy Rusko nebo Německo (Nowak 2010: 89), což je jediný přirozený a smysluplný mocenský stav v regionu.

³ Vedle této kategorizace můžeme nalézt i odlišné příklady klasifikace proudů ruského geopolitického a obecněji politického myšlení (viz například Tsygankov – Tsygankov 2010), nicméně i přes odlišná pojmenování a částečně odlišné členění zůstává struktura hlavních argumentů o odlišnostech jednotlivých proudů podobná.

⁴ Jde o pojem impérium ve smyslu, v jakém s ním pracovali Johan Galtung (1971) nebo Alexander Motyl (2001).

⁵ Surkovova suverénní demokracie vycházela z dřívějšího konceptu demokracie řízené. Suverénní demokracie je však komplexnějším konceptem a výrazněji se zaměřuje na pozici Ruska ve světě a na hrozby, které mají sice původ mimo hranice Ruska, ale klíč k jejich řešení leží ve výkonu vnitřní politiky (Leichtová 2010: 114). Již tento princip je výsostně insularistický. Putinova insularistická politika, kterou kromě Surkova rozpracoval i Gleb Pavlovskij, vycházela z předpokladu, že Rusko si musí západní pojmy a instituce přizpůsobit vlastnímu kontextu. Rusko by se též mělo soustředit především na obranu vlastní duchovní kultury a národního bohatství, které jsou ohroženy tlaky z globální úrovně (Rojek 2015: 86).

- ⁶ Příkladem myšlení, které je v jádru insularistické, ale vztahuje se k většímu prostoru než Ruské federaci v jejích současných hranicích, může být koncept „ruského světa“ (viz například Solik – Baar 2016; Laruelle 2015; srovnej Нарочницкая 2007), který je prezentován celou řadou aktérů (a ještě se k němu v textu dostaneme), mimo jiné i současným moskevským patriarchou Kirillem (srovnej Avanesova – Saxera 2016). Kirill ve svém pojetí ruského světa překračuje tradiční pojetí takzvané Svaté Rusi (tedy Ruska, Běloruska a Ukrajiny), s nímž operuje řada autorů, a do prostoru ruského světa zahrnuje ještě Moldavsko, ale také Kazachstán a Kyrgyzstán (Suslov 2014).
- ⁷ V tomto ohledu se například Duginovo neoeurasianistické pojetí od eurasianismu klasického odlišuje, jelikož ten byl do zásadní míry sice založen na odmítání západní kultury, ale zároveň na představě eurasijského izolacionismu (Voráček 2004). Nutno ovšem dodat, že někteří autoři (například Rojek 2015) rozlišují v rámci současného neoeurasianismu dvě větve – „expansionistickou“ a „izolacionistickou“, byť toto označení je relativní. „Izolacionistický“ neoeurasianismus má za cíl obnovit impérium zhruba v rámci hranic bývalého SSSR (čili i ten je značně expanzionistický), ovšem dominantní „expansionistický“ proud, reprezentovaný například Duginem (srovnej níže), neomezuje své imperiální cíle a plány hranicemi sovětského impéria.
- ⁸ U každého z autorů se obsahová analýza jejich textů soustředí na postoje a argumentační rámce, které se vážou k výzkumným a srovnávacím otázkám a vyskytují se v nejvýznamnějších dílech – u Dugina jde především o zásadní text *Základy geopolitiky* (Дугин 1997), ale i některé novější texty, které ovšem ze *Základů geopolitiky* výrazně vycházejí, byť některé jejich myšlenky autor upravuje nebo inovuje (Dugin 2012, 2014 a 2015). V případě Solženicyna jsou jeho zásadní myšlenky vztahující se k ruskému okolí přítomné jak v dílech publikovaných ještě před pádem SSSR (například Solženicyn 1975 nebo 1990), tak (často v nepříliš změněné podobě a podpořené postsovětským vývojem) i v dílech novějších (především Solženicyn 1999). I Naročnickaja je autorkou celé řady textů různého charakteru, rozsahu a tematického zaměření. Jádro autorčiných myšlenek ve vztahu k ruskému okolí je však obsaženo především ve dvou historických syntézách – jedné zaměřené na 20. století (Naročnickaja 2006), druhé rozkročené více do historie a zaměřující se na pozice Ruska v širších historických souvislostech (Нарочницкая 2005).
- ⁹ Vnitřní proudy jednotlivých škol se mohou v některých ohledech vzájemně odlišovat, tabulka shrnuje typické postoje daných škol.
- ¹⁰ U všech zmíněných autorů existuje také přesvědčení, že Rusko „je jiné“ než Západ. To je ostatně součástí jak výše diskutovaného myšlení eurasijského i insularistického (a zároveň je to jednou z odlišností obou těchto proudů a atlantismu).
- ¹¹ Do výběru jsem se rozhodl nezahrnout řadu politických představitelů, kteří hovořili o nutnosti rozšířit vliv Ruské federace na další bývalé svazové republiky, jako například Gennadij Zjuganov nebo Vladimir Žirinovskij (srovnej například Allensworth 1998), případně již zmiňovaný Vladislav Surkov, jehož koncept suverénní demokracie je jedním z nejlepších projevů současného ruského insularismu – Surkov je totiž nikoli veřejně uznávaným myslitelem, ale do velké míry spíše „základním technologem moci“ (Rojek 2015: 114).
- ¹² V souvislosti s autorovým chápáním demokracie můžeme zmínit i jeho vyhraněný nacionalismus (například Solženicyn 1999; srovnej Confino 1991; Naxera 2017; Rowley 1997) a také antisemitismus, který se projevuje například v díle *Dvě stě let spolu* (česky Solženicyn 2004, 2005) nebo v monumentálním historickém cyklu *Rudé kolo*, který pojednává i o vraždě Stolypina, jenž byl zabit Židem – i toto udává dobře znatelný antisemitský podtón publikace. Židům dále Solženicyn přičítá podíl na bolševické revoluci (Putna 2015: 277).
- ¹³ Naročnickaja vyzývá Rusy, aby neprotestovali proti Putinovi, pomocí rozlišení pojmů „vlast“ a „stát“ (srovnej Naročnickaja 2006). Každý člověk by dle Naročnické měl přirozeně milovat svoji vlast, bez ohledu na to, jaký režim (tedy „stát“) vlast zrovna ovládá. I pokud tedy nesouhlasíme s aktuálním politickým řádem, neměli bychom se od vlasti odvracet. To můžeme implicitně chápat jako apel na ty Rusy, kteří odmítají Putinovu vládu. Rozlišení státu a vlasti je důležité ještě z jednoho důvodu. Není-li vlast totožná se státem jako institucí, nemusí být totožné ani jejich geografické vymezení. Do konceptu vlasti tak může spadat daleko rozsáhlejší území, než jaké zahrnují současné státní hranice. „Vlast“ se tak může stát legitimizačním prvkem rozšiřování „státu“. K tomu se ovšem podrobněji dostaneme v příslušné kapitole.
- ¹⁴ Dílčí kritika Putinova režimu z Duginových úst zaznívala již dříve – po roce 2001 kritizoval Putina za příliš vstřícný postoj vůči USA nebo v novější době za málo razantní postup vůči okolním státům, především Gruzii nebo Ukrajině.
- ¹⁵ Integrace Eurasie je přitom Duginovým přirozeným cílem, a proto vítá veškeré praktické politické kroky tímto směrem – například dotvoření takzvané Euroasijské unie (respektive Euroasijského ekonomického svazu; viz Dugin 2014: 78–80). Sama myšlenka neoeurasianismu by přitom měla dle Dugina napomoci vytvořit pevný spojenecký blok a uchránit Rusko před Západem (Emerson 2014).
- ¹⁶ Tuto invazi naopak podporovalo Spojené království, které dle Dugina ze všech evropských států nejvíce tenduje k atlantismu a je nejvěrnějším americkým spojencem. Nedávné referendum, na jehož základě má Spojené království opustit Evropskou unii, tak nemusí představovat jakýkoli problém, Britové pouze „přiznali barvu“.
- ¹⁷ Dugin řadu postkomunistických států střední Evropy nepovažuje za součást Eurasie – například východní polská hranice se více méně shoduje se západní hranicí eurasijského prostoru, který chce Dugin integrovat.
- ¹⁸ Na okraj (být nejde o postsovětskou Evropu, na kterou cílí text) dodejme, že Dugin věnuje výraznou pozornost Kavkazu. Spojenectví Moskvy a Jerevanu je dle Dugina nutnou prerekvizitou k pozdější eurasijské integraci (Dugin 2014: 52). Za největší problém v regionu Dugin považuje Gruzii. Ta nemá v regionu přirozeného

spojení, a proto tenduje ke spojení s USA a NATO, které by mělo vyvážit vliv Ruské federace. Gruzii tak Dugin považuje za největší regionální hrozbu, která by následně mohla sabotovat ideu eurasijské integrace. Hlavní příčinou rusko-gruzinského konfliktu v roce 2008 bylo to, že Abcházie a Jižní Osetie jsou dle Dugina tradiční tellurokratické oblasti, které jsou přirozeně proruské a zároveň odmítají gruzínskou atlantickou orientaci (Dugin 2015: 128).

- ¹⁹ Připojení Krymu k Ruské federaci Naročnickaja ospravedlňovala například tím, že Rusko neudělalo nic jiného než USA v okamžiku, kdy proti vůli Srbska pomohly z jeho území vyjmout Kosovo (TASS 2014).
- ²⁰ Naročnickaja nekritizuje jen samu existenci Estonska, ale též jeho konkrétní politiky, jak mezinárodní, tak vnitrostátní, kupříkladu tamní postavení Rusů a ruštiny (Morozov 2004).
- ²¹ To, že carské Rusko řešilo ve své zahraniční politice otázku jižních a západních Slovanů v historii, označoval Solženecyn (1999: 75) za chybu.
- ²² Otázce Polska se Solženecyn věnoval ve více ohledech. Například v historickém výkladu období smuty se výrazně soustředil na polskou úlohu v této dějinné epizodě. Polské nebezpečí přitom značně zveličoval v souvislosti s názorem, že existovalo reálné nebezpečí obrácení Rusi ke katolicismu právě pod vlivem Poláků. Solženecyn proto útok z polské strany považoval za větší problém, než jakým byly nájezdy mongolské, které nechaly dle Solženecyna základní náboženské struktury země nedotčené (Besançon 2015: 41).
- ²³ Rusko považoval Solženecyn (1999: 36) v současných hranicích za soběstačné.
- ²⁴ Vizi rozšíření NATO do tohoto prostoru ovšem shledával problematickou (Solženecyn 1999: 34).
- ²⁵ V otázce dezintegrace postsovětského prostoru byl Solženecyn dokonce ochoten vzdát se i části Ruské federace – například těch částí Čečenska, které nejsou obydleny dominantně etnickými Rusy (Solženecyn 1999: 83; Zhelnorova 1995). Naopak hrozba sibiřského separatismu Solženecyna silně znepokojovala – nicméně tu označoval jen za nástroj americké propagandy (Solženecyn 1999: 12).

Literatura

- Alexander–Davey, Ethan (2006): *The Rebirth of Russian Conservatism*. *University Bookman*, Vol. 44, No. 4, nestránkováno.
- Allenworth, Wayne (1998): *Russian Question: Nationalism, Modernization, and Post-Communist Russia*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Avanesova, Maria – Naxera, Vladimír (2016): Proměny vztahů ruské pravoslavné církve v době patriarchy Kirilla. *Central European Political Studies Review*, Vol. 18, No. 1, s. 84–100.
- Barbashin, Anton – Thoburn, Hannah (2014): Putin's Brain: Alexander Dugin and the Philosophy Behind Putin's Invasion of Crimea. *Foreign Affairs*, 31. 3. 2014, <<https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-31/putins-brain>>.
- Berd'ajev, Nikolaj A. (2003): *Ruská idea: Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: Oikoymenh.
- Besançon, Alain (2015): *Svatá Rus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bílek, Jaroslav (2014): Geopolitické koncepce a imperialismus v carském Rusku 19. století. *Historica*, Vol. 5, No. 1, s. 1–15.
- Confino, Michael (1991): Solzhenitsyn, the West, and the New Russian Nationalism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 3–4, s. 611–636.
- Дугин, Александр Г. (1997): *Основы геополитики*. Москва: Арктогея.
- Dugin, Alexander (2012): *The Fourth Political Theory*. Londýn: Arktos.
- Dugin, Alexander (2014): *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*. Londýn: Arktos.
- Dugin, Alexander (2015): *Last War of the World-Island: The Geopolitics of Contemporary Russia*. Londýn: Arktos.
- Emerson, Michael (2014): Toward a Greater Eurasia: Who, Why, What, and How? *Global Journal of Emerging Market Economies*, Vol. 6, No. 1, s. 35–68.
- Galtung, Johan (1971): A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, Vol. 8, No. 2, s. 81–117.
- Guzzini, Stefano (2003): Self-fulfilling geopolitics? Or: the social production of foreign policy expertise in Europe. *Danish Institute for International Studies Working Paper*, No. 23.
- Holzer, Jan (2015): Nejistá demokratizace: Případ ruské opozice. In: Hanuš, Jiří (ed.): *Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 85–104.
- Chebankova, Elena (2015): Contemporary Russian conservatism: *Post-Soviet Affairs*, Vol. 32, No. 1, s. 28–54.
- Kalinič, Petr – Naxera, Vladimír (2011): Politická teorie a geopolitika A. G. Dugina. *Rexter*, Vol. 9, No. 2, s. 31–56.
- Kupka, Petr – Laryš, Martin – Smolík, Josef (2009): *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko Rusko*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Lane, David (2008): The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup? *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 10, No. 4, s. 525–549.
- Laruelle, Marlene (2007): Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right? *Kennan Institute Occasional Paper*, No. 294.
- Laruelle, Marlene (2015): *The "Russian World": Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*. Washington, D.C.: Centre for Global Interests.

- Leichtová, Magda (2010): *Pod maskou medvěda: Neporozumění ve vztazích Ruska a Západu po skončení studené války*. Brno: Václav Klemm.
- Leichtová, Magda B. (2016): Why Crimea Was Always Ours: Legitimacy Building in Russia in the Wake of the Crisis in Ukraine and The Annexation of Crimea. *Russian Politics*, Vol. 1, No. 3, s. 291–315.
- Mackinder, Halford J. (1942): *Democratic Ideals and Reality*. Washington, D.C.: NDU Press.
- Mankoff, Jeffrey (2012): *Russian foreign policy: The return of great power politics*. 2nd edition, Lanham: Rowman & Little-field.
- Morozov, Viatcheslav (2002): Resisting Entropy, Discarding Human Rights: Romantic Realism and Securitization of Identity in Russia. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 37, No. 4, s. 409–429.
- Morozov, Viatcheslav (2004): Russia in the Baltic Sea Region: Desecuritization or Deregionalization? *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 39, No. 3, s. 317–331.
- Motyl, Alexander (2001): *Imperial Ends*. New York: Columbia University Press.
- Нарочницкая, Наталия А. (2005): *Россия и русские в мировой истории*. Москва: Международные отношения.
- Naročnickaja, Natalia (2006): *Rusko a jeho místo ve světě: Za co a s kým jsme bojovali*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Нарочницкая, Наталия А. (2007): *Русский мир*. Санкт-Петербург: Алетея.
- Naxera, Vladimír (2017): Rusko, demokracie a postsovětský prostor – vybrané aspekty politického myšlení Alexandra Solženicyna. *Politické vedy*, Vol. 20, No. 3, s. 28–44.
- Nowak, Andrzej (2010): *Impérium a ti druzi: Rusko, Polsko a moderní dějiny východní Evropy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pandey, Sanjay Kumar (2007): Asia in the Debate on Russian Identity. *International Studies*, Vol. 44, No. 4, s. 317–337.
- Prozorov, Sergei (2006): *Understanding Conflict between Russia and the EU*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Putna, Martin C. (2015): *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha: Vyšehrad.
- Roberts, Kari (2017): Understanding Putin: The politics of identity and geopolitics in Russian foreign policy discourse. *International Journal*, Vol. 72, No. 1, s. 28–55.
- Rodkiewicz, Witold – Rogoża, Jadwiga (2015): *Potemkin conservatism: An ideological tool of the Kremlin*. Varšava: Centre for Eastern Studies.
- Rojek, Paweł (2015): *Rusko: Prokletí impéria: Zdroje ruského politického chování*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Romancov, Michael (2007): Natalija Naročnickaja: Rusko a jeho místo ve světě: Za co a s kým jsme bojovali [recenze]. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 41, No. 1, s. 115–119.
- Romancov, Michael (2009): Rusko a jeho pohled na mezinárodní systém: Výzvy pro ČR a střední Evropu. *Acta Politologica*, Vol. 1, No. 2, s. 102–117.
- Rowley, David G. (1997): Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism. *Journal of Contemporary History*, Vol. 32, No. 3, s. 321–337.
- Rychlík, Jan – Zilynskyj, Bohdan – Magosci, Paul Robert (2015). *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Solik, Martin – Baar, Vladimír (2016): Koncept „Ruského sveta“ ako nástroj implementácie soft power v ruskej zahraničnej politike. *Politické vedy*, Vol. 19, No. 1, s. 8–47.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1991): *Rebuilding Russia*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1995): *“The Russian Question”: At the End of the Twentieth Century*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Solženicyn, Alexandr (1975): *Dopis představitelům Sovětského svazu*. Zürich: Konfrontation Verlag AG.
- Solženicyn, Alexandr (1990): *Jak bychom měli uspořádat Rusko: Moje úvahy*. Praha: Týdeník aktualit, No. 42.
- Solženicyn, Alexandr (1999): *Rusko v troskách*. Praha: Práh a Rybka Publishers.
- Solženicyn, Alexandr (2004): *Dvě stě let pospolu I*. Praha: Academia.
- Solženicyn, Alexandr (2005): *Dvě stě let pospolu II*. Praha: Academia.
- Suslov, Mikhail D. (2014): “Holy Rus”: The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics and Law*, Vol. 52, No. 3, s. 67–86.
- Шендерович, Виктор (2007): *Путин – все, Путин абсолютен, Путин незаменим*, <<http://www.inosmi.ru/inrussia/20070926/236828.html>>.
- Švarný, Jozef (2016): Neoeuraziánska geopolitická škola v podaní Alexandra Dugina a jej prejavy v zahraničnej politike Ruskej federácie. In: Ušiak, Jaroslav – Kollár, Dávid – Melková, Michaela (eds.): *Bezpečnostné fórum 2016: Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Belianum, s. 227–237.
- TASS (2014): *Expert: Crimea's re-unification with Russia upstages U.S. achievements*, <<http://tass.com/russia/725124>>.
- Toal, Gerard (2017): *Near abroad: Putin, the West, and the contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford: Oxford University Press.
- Trenin, Dmitri (2001): *The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization*. Moscow: Carnegie Moscow Center.

- Trenin, Dmitri (2011): *Post-Imperium*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Tsygankov, Andrei P. (2016): *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Tsygankov, Andrei P. – Tsygankov, Pavel A. (2010): National ideology and IR theory: Three incarnations of the 'Russian idea'. *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 4, s. 663–686.
- Van Herpen, Marcel H. (2014): *Putin's wars: The Rise of Russia's New Imperialism*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Vlček, Radomír (2002): *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha: Historický ústav Akademie věd.
- Voráček, Emil (2004): *Eurasijství v ruském politickém myšlení: Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné generace*. Prague: Set Out.
- Warhola, James W. – Baczi, Egemen B. (2013): The Return of President Putin and Russian–Turkish Relations: Where Are They Headed? *SAGE Open*, No. July–September 2013, s. 1–15.
- Zhelnorova, Natalia (1995): Let the Chechen go: Interview with Aleksandr Solzhenitsyn. *Index on Censorship*, Vol. 24, No. 2, s. 133–136.

Poznámka

Autor by rád poděkoval oběma anonymním recenzentům i redaktorům časopisu za poskytnuté komentáře, které přispěly k současné podobě textu.

Článek byl zpracován v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2017 Katedry politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU.

Jiří Hanuš a kol.: *Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění.*

1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, 201 stran, ISBN: 978-80-7325-370-7.

Soubor *Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění* má za cíl nastínit specifika vztahu Ruska se Západem, a to především z pohledu vzájemného porozumění či neporozumění těchto dvou stran. Každý z deseti textů různých autorů pohlíží na danou problematiku z jiného úhlu, konkrétně z historického, politologického, literárněhistorického či sociologického. Hlavním editorem a jedním z autorů knihy je Jiří Hanuš, historik vyučující na Masarykově univerzitě v Brně. Jak píše editor v úvodu, knihu, která vznikla v rámci doktorského kolokvia na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, motivovaly události ukrajinské krize. Jiří Hanuš v úvodu také načrtává tři základní aspekty, které dle něj právě v této době znovu ožily: jednak obnovení geopolitického způsobu uvažování o rozložení sil a vztahů mezi jednotlivými státy, jednak opětovný příklon k otázce, do jaké sféry spadá Rusko, a nakonec renesance symboliky, stereotypů a jejich sdílení.

První esej „Ztraceno v diplomacii: Vzájemné neporozumění v mezinárodních vztazích Ruska a západní Evropy“ napsali Kateřina a Vít Hlouškoví – historička, která se věnuje především diplomatickým a kulturním vztahům Evropy a dějinám výtvarného umění a literatury, a politolog, který vede Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. Esej pojednává o vývoji ruské diplomacie v historii a reakci evropských států na ni. Tento vývoj je ilustrován třemi konkrétními momenty historie, a to ruskými snahami o navázání kontaktů s Evropou v 17. století, obdobím vytváření dokumentu Svaté aliance v 19. století a nakonec příkladem iniciační fáze utváření sovětské diplomacie ve 20. století. Autoři vyzdvihují především svéráz této politiky, její určitou zaostalost a evropské nepochopení. Zároveň však varují před nezájmem k ruskému zahraničněpolitickému porušování zavedených evropských pravidel a před jeho podceňováním.

Autorem další stati je Radomír Vlček, vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd České republiky, specializující se převážně na dějiny 19. století. Jeho stať „Krok vpřed, dva kroky vzad: Staleté úsilí Ruska dohnat a předejít Evropu“ poukazuje na zaostalost Ruska za západními evropskými státy, vysvětluje vize modernizace, které se v ruském státě v minulosti objevily, a hledá kulturní rozdíly i shody mezi ruským státem a západní Evropou. Prvním podstatným východiskem textu je fakt, že Rusko má vedle evropských znaků také specifické rysy, které v tamním prostředí těm evropským dominují. Za druhé hlavní východisko lze považovat zjištění, že vedle snah o modernizaci a dosažení západní úrovně je v Rusku stále velmi silná tradicionalistická složka. Tyto dva hlavní znaky pak dle Vlčka vedou k neschopnosti vzájemného porozumění mezi Ruskem a západními státy.

Třetím textem je esej slavisty a historika z Masarykovy univerzity Josefa Šaura, nazvaný „Hanobitelům Ruska: Několik postřehů k otázce, jak básníci obhajují ruskou politiku“. I on se snaží zodpovědět otázku, proč si Západ s Ruskem nerozumí. Šaur na problematiku nahlíží z pohledu básníků obhajujících Rusko a jeho politiky s ohledem na kritiku ze západních zemí. Konkrétně zde zmiňuje především báseň Alexandra Sergejeviče Puškina a píseň současného ruského písničkáře Semjona Slepakova. Dochází k závěru, že kritizovat Rusko nemá příliš velký význam, jelikož reakcí na takovou kritiku bývá ještě výraznější semknutí uvnitř ruské společnosti.

Autorem čtvrtého textu je Jan Holzer z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, specialista na politický systém Ruska, země střední a východní Evropy a teorie demokratizace a nedemokratické režimy. Ve stati „Nejistá demokratizace: Případ ruské opozice“ píše o možnostech demokratizace ruského režimu se zaměřením na ruskou opozici. Na Rusko samo nahlíží jako na typický příklad státu vzdorujícího snahám západních zemí o šíření demokracie. Holzer popisuje zrození ruské politiky, její vývoj za sovětské éry až

po současný Putinův režim, a to v kontextu demokratizačních teorií. Problém pak vidí právě v posuzování jednotlivých režimů v rámci těchto teorií a za překážku možné demokratizace Ruska označuje neschopnost dosažení situace, v níž by většina ruské společnosti požadovala pluralitu.

V eseji „Palacký, Rieger a Rusko, 1848–1898: Identita, zkušenost a geopolitika“ Jiří Štaif, přední znalec politiky a diplomacie 19. století, přibližuje vývoj českého národního hnutí, především v letech 1848–1898. Tento vývoj ilustruje postoji Palackého a Riegra k Rusku, kteří se jako první moderní čeští politici dožadovali hledání zahraničních spojenců a ocitali se před dilematem, zda se vydat západním směrem, či naopak směrem k Rusku jakožto největšímu slovanskému státu. Štaif poukazuje na sklony k přibližování Rusku, avšak zároveň snahu nalézt střední cestu mezi těmito dvěma směry. Ta však v dané době neslavila velký úspěch. Přiklon k Rusku ovlivnilo i vnímání ostatních států v českých zemích (například Pruska či posléze německého císařství, jehož politika se v této době jevila jako expanzivní) či tehdy populární austroslavismus.

Denisa Nečasová, která působí v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a zaměřuje se především na genderovou problematiku, přispěla do knihy esejem „Sovětský svaz – náš vzor: Československo po roce 1948“. Pojednává o způsobech, jakými byl Sovětský svaz zobrazován v československé společnosti po únoru 1948: především jako vzor pro zdejší stát a jeho občany. Tehdejší realitu ilustruje zvyšováním zemědělské produkce, která byla stavěna na sovětském vzoru a kterou zde reprezentují především ženy – dojičky mléka. Nečasová rozebírá i takzvanou metodu Malininové, která měla zvýšit produkci mléka. Autorka pak zkoumá důvody sbližování Československa se Sovětským svazem, které dle ní spočívají především na ideologickém a symbolickém základě. Sovětský svaz byl první zemí, která se odhodlala k cestě k socialismu a komunismu, a dá se tedy říci, že překonala jako první překážky i pro nás a další státy. Za hlavní vyústění textu lze považovat otázku, zda se lidé skutečně zajímali o pravou podstatu ruské reality, či zda vítězil zájem o „projekt socialismus“, jelikož, jak autorka zmiňuje, ideologie v Sovětském svazu měla převahu nad realitou a v tomto ohledu vynikal nad ostatními komunistickými zeměmi.

Politolog a vedoucí Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Masarykovy univerzity Petr Suchý ve svém textu „Sovětský svaz a střední Evropa ve strategickém myšlení George Frosta Kennana“ popisuje Kennanovy myšlenky, které položily základy strategie zadržování komunismu. Dle Suchého jsou Kennanovy ideje v kontextu současných událostí stále významné, a to například kvůli jeho tezi, že by se Ukrajina měla stát neutrálním nárazníkovým pásmem mezi zeměmi Severoatlantické aliance a ruským státem, či kvůli jeho kritice samotného rozšiřování NATO. Kennan také například nevěřil v životaschopnost střeoevropských a východoevropských států ani v charakter jejich obyvatel a poukazoval i na neustálý vliv Sovětského svazu v těchto zemích. Jako řešení problematických vztahů Sovětského svazu a Spojených států a situace v evropských státech navrhoval rozdělení sfér vlivu v Evropě mezi tyto dvě mocnosti. Suchý pak zmiňuje fakt, že Kennanovy myšlenky se v průběhu času značně měnily, avšak jeho teorie o střeoevropských a východoevropských státech zůstávaly stejné.

Esej „Alexandre Koyré a Rusko“ od Petra Horáka, odborníka na filozofii 19. a 20. století působícího na Univerzitě Pradubice, pojednává o francouzském historikovi a filozofovi rusko-židovského původu Alexandru Koyré a o jeho zkoumání vztahu filozofie k národnímu citění Ruska a pak i samotného vztahu evropských států a Ruska. Koyré se domníval, že na základě stále častějšího a intenzivnějšího kontaktu intelektuálních elit Ruska se státy západní Evropy byla ruská společnost více a více vedena ke zkoumání vlastních kulturních kořenů a jejich hodnot a zároveň si uvědomovala i časové zpoždění ruského vývoje proti tomu západoevropskému. Jak uvědomění určité zaostalosti, tak i rozdílnost podstaty samotných civilizací těchto dvou stran pak ústilo v často kladenou otázku, zda Rusko do Evropy patří, či ne.

Jiří Hanuš v textu „Razumov: Jidáš à la Russe“ popisuje tvorbu spisovatele Josepha Conrada s důrazem na jeho knihu *Srdce temnoty*. Pro téma tohoto souboru esejů je kniha významná především proto, že se zabývá možnostmi porozumění. Celkově Conrad ve své tvorbě poukazuje i na odlišnost Rusů od „Západanů“. Dle Hanuše je pak Conrad směsicí středoevropského a britského úhlu pohledu na ruský stát, a to především proto, že Conrad sám ve svých dílech přiznává, že ruské povaze neporozuměl, ač v Rusku mnoho let žil. Conradovy postavy románů však mají většinou částečně revoluční charakter, doufají ve změny v Rusku, avšak přímo revoluci odmítají a doufají ve vysvobození ze strany jedné silné osobnosti.

Konečně sociolog, filozof a estetik z Masarykovy univerzity v Brně Jaroslav Střítecký se v krátkém eseji „Štěpení říší“ zamýšlí nad tím, jak se částečně proměnil pohled Západu na Rusko, ačkoliv se ruská realita příliš nezměnila. Tento stav se dle Stříteckého zrcadlí právě i v současných událostech na Ukrajině, které byly velkým překvapením pro západní země, jež věřily, že po pádu Sovětského svazu se ruský stát proměnil. Střítecký je však toho názoru, že ač Sovětský svaz zanikl, jeho ideový základ v současnosti stále přechází. Konkrétně zde zmiňuje například „sovětského člověka“, který dle něj stále existuje, pouze byl překřtěn na Rusa.

Kniha jako celek vyznívá skepticky. Autoři se ve většině případů shodují na tom, že charakter ruských obyvatel, a především pak ruské diplomacie, je velmi specifický a ve vzájemném neporozumění mezi Ruskem a západními státy hraje významnou roli. Tato specifická se projevuje například prezentováním Ruska a jeho zájmů jakožto nadřazených těm západoevropským či neustálou snahou Ruska obcházet diplomatické konvence, což však západní státy často přehlížejí či podceňují. Problematickým faktorem také může být zmíněná zaostalost ruského státu proti Západu, přičemž Rusko samo sebe přesto vnímá jako zásadní mocnost ve světových dějinách, která v nich má až mesianistickou úlohu. Dle autorů pak na tyto vztahy může mít vliv i ruský názor, že Evropa záležitostí v Rusku nemůže nikdy porozumět, a neměla by tedy ani mít právo se do nich vměšovat. Nakonec významnou roli hraje i kritika ruského státu ze strany západoevropských států, která se zde mívá účinkem, a naopak ústí v ještě větší sjednocení uvnitř ruské společnosti.

Toto neporozumění se dle příspěvků knihy zdá nepřekonatelné. Eseje se převážně zabývají právě rozdílností mezi dvěma stranami, příliš se nesnaží nalézt společné znaky, které by mohly pomoci vzájemné neporozumění překonat. Kniha však zajisté vyniká svým mezioborovým přístupem. Každý esej nahlíží na danou problematiku zcela jinak, což přispívá ke komplexnosti výkladu. Kniha *Rusko a Západ: Eseje o (ne)porozumění* tak úspěšně zobrazuje zvláštnosti daného vztahu a je určitě velkým přínosem pro studium rusko-evropských vztahů. Může být vhodným zdrojem informací a myšlenek jak pro akademiky zabývající se Ruskem či jeho vztahem k západním zemím, tak – a to především – pro univerzitní studenty politologie, mezinárodních vztahů, historie, literatury či ruských reálií.

Barbora Vlasatá

Steven Lee Myers: Nový car: Vzestup a vláda Vladimira Putina.

1. vydání. Praha: Argo, 2016, 497 stran, ISBN 978-80-257-1752-3.

Nakladatelství Argo, které na českém trhu působí již pětadvacátým rokem, je známé a oceňované pro své kvalitní publikace – původní i překladové. Dávno nejde jen o světovou či českou beletrii, ale stále se rozšiřuje nabídka publikací o současných politických tématech. Mezi ně bychom mohli zařadit loňskou novinku *Nový car*. Recenze knihy sepsaná pro *The New York Times*, která je citována na obálce českého vydání knihy, uvádí, že jde o zasvěcený a detailní životopis. Není to jen výkřik lákající čtenáře a promyšlená mediální strategie, jak prodat co nejvíce výtisků této knihy? Její autor je přece jen investigativním novinářem, který nepíše pro nikoho jiného než právě pro *The New York Times*.

Steven Lee Myers má za sebou bohatou novinářskou kariéru. Pro svůj knižní počín si ovšem nevybral zážitky z dob, kdy pracoval jako korespondent během války v Iráku, ale vychází ze svých bohatých zkušeností ze sedmiletého působení v Rusku, kde více než sedm let pracoval jako zahraniční dopisovatel. Dlouholeté setkávání s Putinovým režimem podpořilo jeho zájem o zahraniční a bezpečnostní témata a také přineslo větší zájem o Putina a jeho osobnost.

Můžeme se ptát, k čemu nám taková kniha je. Putin je mocný muž, jeden z nejmocnějších politiků na světě. Jeho osobnost a životní příběh zajímají spoustu lidí. Není tak divu, že láká nejednoho ostříleného spisovatele, novináře i nezkušeného pisálka. Stačí se podívat do katalogu Národní knihovny ČR a najdeme hned několik publikací, které se tváří jako biografie tohoto muže či se týkají alespoň části jeho života. K čemu tedy potřebujeme další? V čem je životopis zpracovaný Stevenem Lee Myersem jiný než ostatní knihy? Sám Myers po vydání českého překladu knihy v rozhovoru během návštěvy České republiky přiznal, že jeho cílem je Putina pochopit. Nešvarem mnoha životopisů bývá, že autoři sklouznou k tomu, že dávají najevo své sympatie či antipatie k dané osobě, přičemž bývá jasně patrné, jaké jsou jejich dojmy a názory na jednotlivé životní události, chování a osobnost popisované osoby. Ne tak v Myersově případě. Ukazuje se, že jde o zkušeného novináře, který umí dát osobní pohnutky stranou a nechat si své názory pro sebe, když je to žádoucí. Putina a jeho činy popisuje čistě na základě faktů, snaží se čtenáři zprostředkovat různé perspektivy (Putinových příznivců i odpůrců) a ponechat na jeho úsudku, s kterou ze skupin se sám ztotožní. Putin je totiž jednoznačně osobou, která lidi rozděluje na ty, kteří ho milují a kteří ho nenávidí. Na které straně je Myers, nevíme.

Právě autorova snaha o nestrannost a poskytnutí co nejvíce faktů ze života a vlády Vladimira Putina lze považovat za jeden z největších přínosů knihy. Životopis zůstává politicky korektní, není prolut autorovými komentáři k událostem ani emocemi, nepodbízí se ani není plytký. Stephen Lee Myers nejde po povrchu, naopak proniká do hloubky a nabízí vskutku detailní a zasvěcený životopis, jak tvrdí citát na šedo-žluté obálce. Kniha tohoto amerického autora nabízí ucelený obrázek muže, který je posledních pár let synonymem Ruska. Chcete-li pochopit Rusko, musíte pochopit Putina a naopak. Tato kniha se snaží poskytnout vám komplexní data a fakta, aby pochopení bylo co nejhlubší.

Ač Američan, autor má oproti většině jiných Putinových životopisců velkou výhodu – Putina i velkou část lidí, o nichž v knize píše, měl možnost potkat osobně. Nepíše o někom, koho zná jen z doslechu. Vzhledem k dlouholetému působení v Rusku navíc mnoho důležitých událostí osobně zažil, byl u nich a referoval o nich. Kniha tak není jen Putinovým životopisem, ale také pohledem na moderní dějiny Ruska. Zachycuje pád komunismu, rozpad Sovětského svazu a následný chaos, vnitropolitické konflikty, šarvátky a Putinovu roli ve všech klíčových momentech novodobé historie země.

Politický vzestup a vláda, jak napovídá podtitul knihy, jsou skutečně ústředním motivem prostupujícím celou publikaci. Do osobní roviny Putinova života se autor pouští velmi zřídkla a veškeré spekulace a pomluvy, které nemá podložené, zmiňuje pouze letmo s důrazem na informaci, že nejde o potvrzenou věc. Milovníci pikantních příběhů a spíše beletristicky pojatých životopisů tak mohou být značně zklamáni. Myersův životopis pro ně může být nudným, nezáživným čtením, postrádajícím zajímavosti osobního ražení. Avšak ti, kteří chtějí porozumět tomu, jak Putin vládne, jak funguje dnešní Rusko a co stojí za Putinovým úspěchem, mohou být nadšeni. Kniha tak není určena široké veřejnosti, která by mohla toužit po zákulisních drbech. Pro čtenáře z odborného prostředí – především politiky a historiky se zaměřením na nedemokratické režimy, personalizované režimy či Rusko a východní Evropu – se kniha naopak může stát neocenitelným zdrojem informací v jejich výzkumu a vědecké práci. Pozornost je třeba věnovat také propracovanému poznámkovému aparátu, v němž každý, koho téma zajímá po odborné stránce, najde odkazy na další zajímavé publikace a zdroje i několik pozoruhodných Myersových postřehů.

Přes nesporné přednosti má kniha jeden zásadní nedostatek. Jakkoliv se autor snaží jít do detailu a přinášet zasvěcené informace, pořád zůstává velká část informací zahalena rouškou tajemství. Největší slabinou je tak paradoxně sám námět knihy. Vladimir Putin je muž s auroou tajemna a mnohé informace zůstávají skryty i investigativním novinářům jako Lee Myers. Řada otázek, které nás pálí, tak zůstává nezodpovězena. Nicméně nedá se předpokládat, že by někdo v nejbližší době potřebná fakta odtajnil. I přes tento velký deficit lze hovořit o vynikající knize, která obsáhle a nepředpojatě popisuje Putina a novodobé Rusko.

Struktura knihy nijak nepřekvapí. Autor postupuje chronologicky, tedy sleduje životní události v životě Vladimíra Vladimiroviče Putina od jeho narození až po rok 2015. Konec knihy v nedávné historii ji činí velmi aktuální. Pokrývá události, které stále nejsou úplně ukončené a na mezinárodní scéně jsou živé. Kniha je rozdělena do pětadvaceti kapitol, spojených do celkem pěti tematických částí rozdělených různými výraznými milníky Putinova života. Toto členění usnadňuje orientaci v Putinově životním příběhu tím, že jasně vymezuje důležité změny, které měly zásadní dopad na směřování Ruska.

První díl pokrývá stručně ve čtyřech kapitolách nejdelší časové období. Začíná uprostřed druhé světové války, která se do života Putinových a dalších milionů Rusů navždy otiskla. Sám Putin se narodil až několik let poté, ale o dobách hrdinství poslouchal jako malý často. Myers při stručném líčení Putinova dětství odkazuje na vzpomínky samotného Putina, jakkoliv uznává, že může mnohdy jít o zkreslení či chvástání lidí, kteří mu v té době byli blízcí. Vladimir byl zázrak, v který jeho rodiče pocházející z velmi nuzných poměrů už téměř nedoufali. Není divu, že se křehký chlapec těšil ochranné výchově, což z něj vychovalo rozmazleného a vznětlivého mládence. Zkrotit ho podle Myerse dokázala až bojová umění, která se stala jeho vášní a pomohla mu najít kázeň. Kromě sportu se brzy nadchnul ještě pro jednu věc: špionážní příběh *Štít a meč*, který ho přivedl na dětský sen – stát se rozvědčíkem (s. 23). Kniha Vadima Koževnikova vydaná v roce 1965 a jí inspirovaný televizní seriál z roku 1968 Putinovu budoucí kariéru velmi ovlivnily.

Putin si po letech nakonec částečně splnil svůj sen – vstoupil do KGB. Tajným agentem se ale nikdy nestal. I přesto se mu podařilo propracovat z obyčejného kancelářského postu až na pozici v elitních složkách. Působení v KGB bylo klíčové pro další životní události, neboť právě zde, jak poukazuje autor knihy, si Putin vytvořil svůj okruh věrných přátel, kteří ho budou doprovázet i v budoucnosti. Dlouhé působení na různých postech v Rusku nakonec vystřídalo vysněné zahraniční angažmá ve východním Německu – i když ne příliš lukrativní a ne na pozici tajného agenta. Návrat do Ruska po pádu železné opony mohl být koncem Putinovy kariéry u KGB, ale objevila se nová příležitost – Putin se dostal do týmu nového starosty Leningradu Sobčaka a stál u zrodu demokracie. „*Putin pracoval jak pro starý režim, tak pro ty, kdo ho svrhnou,*“ upozorňuje Myers na dvojakou

roli Putina v přechodu k demokratickému režimu (s. 61). Skutečný zlom nastal až v době srpnového puče. Tehdy si Putin musel jasně vybrat stranu – podal v KGB rezignaci a ocitl se na vítězné straně.

Druhá část knihy popisuje Putinův postupný vzestup z pozice člověka spolupracujícího se Sobčakem, druhým nejmocnějším politikem v zemi (s. 74), přes pozice v kremelském paláci až po chvíli, kdy se z neznámého státního úředníka stal Jelcinovým následníkem pomyslného trůnu. Myers poukazuje na Putinovu nejasnou roli v korupčních skandálech Sobčakovy vlády a praní špinavých peněz. O jeho zapojení se spekulovalo, ale neexistovaly žádné důkazy. Na Putinovi nebylo vidět, že by si nějak přišel k penězům. Vedl skromný život v prostém domově. Pád Sobčakovy vlády nad Petrohradem se sice zpočátku zdál koncem i pro Putina, ale osud mu hrál do karet. Autor popisuje Putinův přesun do služeb Kremlu, kde si ho všiml Boris Jelcin. Ten si cenil Putinovy nekorumpovatelnosti a loajality, pro které byl ochoten riskovat i vlastní postavení. Díky svým schopnostem dle Myerse Putin stoupal strmě vzhůru, ačkoliv se Putinova pozice několikrát ocitla na vratké látce. Být politickým vůdcem nebylo dle autora nikdy Putinovou osobní ambicí (s. 141). Když si ho Jelcin vybral za svého následníka a pověřil ho funkcí premiéra, projevil tím důvěru, kterou Vladimir nemohl zklamat. Putin se dostával do povědomí veřejnosti stále více během války v Čečensku (s. 141–142). Jelcinova demise na přelomu tisíciletí představovala nový zlom a otevřela mu dveře do prezidentské kanceláře. Stal se zastupujícím prezidentem, aniž by ho do jakékoliv funkce někdo kdy demokraticky zvolil.

Třetí díl knihy spojuje osm kapitol věnujících se Putinově první osmileté prezidentské etapě. Jeho kampaň byla velmi apolitická a vytvářela obraz muže stojícího nad politikou. Jako zastupující prezident nemusel nic slibovat, konal a hlavní soupeři postupně odpadli. Myers popisuje, jak velmi záhy Putin pochopil sílu sdělovacích prostředků a začal je využívat ve svůj prospěch (s. 184). Personalizace moci, videokracie, liberalizační reformy, ekonomický růst, sbližování se Západem a boj proti oligarchii byly podle autora hlavní znaky počátku Putinovy vlády. Poukazuje také na využívání historie a symbolů pro potřeby nového prezidenta. Rusko ovládla „řízená demokracie“ (s. 222). Putinovo první funkční období však nebylo jen obdobím líbánek. Musel se potýkat se spoustou problémů, jako byl čečenský útok na divadlo Na Dubrovce, další radikalizace čečenského hnutí za nezávislost nebo střet s Michaelem Chodorkovským.

Putinovo znovuzvolení v roce 2004 bylo opředeno stížnostmi na volební podvody včetně hlasů neexistujících voličů či pochybných praktik při sčítání. Brzy ale Putina potrápila jiná událost – útok v Beslanu. Tato událost vedla dle Myerse k přitvrzení a obrácení směru jeho politiky. „*Navrhované změny šokovaly všechny, kdo věřili, že země navzdory Putinovým autoritářským pohnutkám pomalu, byť klopýtavě spěje k demokracii*“ (s. 235). Putin likvidoval Jelcinovo dědictví a soustředil ve svých rukou větší moc. Největším zlem se v jeho očích stala vůle lidu, což se potvrdilo při dalších událostech – oranžové revoluci na Ukrajině. Ukrajinské dění se stalo přelomovým bodem. Putinovy další kroky vedly k přitvrzování domácího režimu – odsouzení Chodorkovského a likvidace Jukosu měly být varováním pro ostatní. Hranice mezi státní a podnikatelskou sférou začaly být bořeny a původní liberalizace trhu vzala zasně, jak rozsáhle rozebírá Myers. Nejen nad ekonomikou převzal Kreml větší kontrolu. Omezována začala být i politická svoboda. V Putinově druhém prezidentském období za nejasných okolností zemřeli Alexandr Litviněnko, Anna Politkovská a mnozí další. Putin se z obou případů snažil obvinít nepřátele Ruska a Myers ukazuje, že na základě dostupných informací nelze jednoznačně říci, že neměl pravdu (s. 279). Dle očekávání utrpěly také původně celkem dobré vztahy se Západem, k čemuž ještě Putin podle Myerse přispěl svou kritikou americké hegemonie (s. 284–286).

Kromě utužování moci a potýkání s problémy v domácí i zahraniční politice stála před Putinem ještě jedna výzva – najít svého následníka. Putinovým odchodem z prezidentské funkce se začíná další díl knihy a také další kapitola jeho života – Medveděvovo regentství. Ačkoliv se nový prezident snažil vystoupit ze stínu svého předchůdce a představoval

v Kremlu svěží liberalizační element, nepovedlo se mu to. Za všemi zásadními rozhodnutím stál Putin, Medveděv se nedokázal vzepřít. Definitivní konec demokratických nadějí vkládaných do Medveděva znamenala změna ústavy, která otevírala dveře do Kremlu znovu Putinovi. Ačkoliv navenek vypadal tandem silně, za oponou zuřil mocenský boj a vztah Medveděv–Putin se neustále zhoršoval, což však podle Myerse vyplynulo na povrch jen výjimečně. Zatímco Medveděv se potýkal s vážnými problémy v zahraniční politice, Putin se na premiérském postu upnul k jednomu zásadnímu cíli: přípravě olympijských her. Jeho posedlostí olympiádou jakožto obrazem velikosti Ruska se Myers zabývá hned na několika místech svého díla. Původní Putinův pragmatismus se začal vytrácet.

Pátá, poslední část knihy se zaměřuje na Putina a Rusko po jeho návratu do prezidentského křesla. Putinovo znovuzvolení vyvolalo protesty na mnoha stranách. Režim na protesty reagoval tlakem na opozici a tvrdými zásahy proti kritikům. Putin rozdělil národ, už nebyl prezidentem všech, ale jen své putinovské většiny. Hodnotit tuto stále otevřenou kapitolu Putinovy vlády by bylo předčasné. Obzvláště nad závěrečnou částí vystává otázka, proč byla kniha napsána zrovna v danou dobu (v originále rok 2015). Putin stále vládne, neobjevil se ani žádný viditelný milník, volby budou až v roce 2018. Spoustu problémů jako situace na Ukrajině či v Sýrii zůstává stále nedořešených. Osud Ruska je propojen s osudem Putinovým. Ten stvořil zbrusu nové, svébytné Rusko, kombinující prvky komunistické i carské minulosti.

Někomu by mohlo vadit, že v knize chybí shrnutí, k čemu autor došel, když se snažil pochopit Putinovu osobu. Lze vůbec udělat závěr a pochopit Putina, když je stále mnoho informací skryto? I když autor přichází s množstvím detailů, otázka, kdo vlastně Vladimir Putin je, zůstává i po dočtení knihy nezodpovězena. Jakou roli hrál Putin v určitých momentech, za kým stál a co ho motivovalo k podpoře vybraných lidí a postojů? Můžeme si utvořit dojmy a názor, ale pravdu neznáme. Závěr Putinova příběhu jako takového ještě stále nebyl sepsán, budoucnost je ve hvězdách. Otevřený konec je proto zcela namístě.

Michaela Ducháčková

Alexander Duleba, Tomáš Gális: *Rusko, Ukrajina a my: Rozhovory Tomáša Gálisa s Alexandrom Dulebom.*

1. vydání. Bratislava: Premedia, 2016, 168 stran, ISBN 978-80-8159-313-0.

Ako už samotný názov knihy naznačuje, hlavným cieľom publikácie je priblížiť čitateľovi cez rozhovory tému, ktorá je viac než aktuálna a do značnej miery polarizuje názory v súčasnej spoločnosti. Otázky na rôzne témy ohľadom priestoru na východ od hraníc Európskej únie kladie Tomáš Gális, editor a komentátor *Denníka N*. Na otázky mu odpovedá riaditeľ Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku (SFPA) a odborník na zahraničnú politiku Slovenskej republiky, domácu i zahraničnú politiku krajín bývalého ZSSR, s dôrazom na Ukrajinu a Rusko, Alexander Duleba. Hlavná téza práce spočíva v tvrdení, že konflikt na Ukrajine nie je len interným konfliktom jednej východoeurópskej krajiny, ale je najmä konfliktom medzi Európskou úniou a Ruskom, a práve preto by sa mala naša spoločnosť viac zaoberať týmto konfliktom a zaujať v ňom jasné stanovisko. Autor vníma krízu ako celoeurópsku najmä z dôvodu, že od dôb studenej vojny v Európe nebola kríza, ktorá by zasiahla všetky štáty Európy (s. 8).

Kniha je vnútorne členená na devätnásť menších kapitol, pričom v práci abscentuje akýkoľvek úvod alebo záver, a autori rovno pristupujú k odpovediam na otázky, ako došlo k udalostiam na ukrajinskom Majdane v rozpätí štyroch mesiacov, na prelome rokov 2013 a 2014. Duleba vníma situáciu okolo Euromajdanu zo širšieho hľadiska a zásadný problém Ukrajiny vidí v tom, že po rozpade Sovietskeho zväzu tento štát nemal ideu (s. 6), respektíve že jedinou ukrajinskou ideou bolo obnovenie Sovietskeho zväzu. Následný „bezprecedentný“ zásah Ruska na Ukrajine spojený s anexiou Krymu vníma ako skrat zo strany ruskej zahraničnej politiky. Aj keď Rusko získalo Krym, stratilo Ukrajinu a napriek tomu, že Ukrajina stratila Krym, získala samú seba (s. 19). Z dlhodobého hľadiska teda podľa Duleby môžeme označiť anexiu Krymu Ruskom za Pyrrhovo víťazstvo, keďže Rusko usilovalo o sféru vplyvu na celej Ukrajine, a týmto aktom vlastne Ukrajinu definitívne stratilo.

Po troch kapitolách, ktoré slúžia na rýchle zorientovanie čitateľa v dianí v tomto konflikte, nasleduje kapitola s názvom „Čo je to Ukrajina“ (s. 31–43), kde je v krátkosti zreferovaný historicko-územný vývoj Ukrajiny od Kyjevskej Rusi cez ukrajinský hladomor až po akcie kontroverzných banderovcov. V súvislosti s banderovcami sa autor snaží objasniť spojenie odkazu Stepana Banderu v súčasnej ukrajinskej krajnej pravici, ktorú reprezentuje najmä Právý sektor. Duleba vníma spájanie Majdanu ako fašistického puču ako dezinformáciu ruskej propagandy. Napriek tomu, že prví padli na kyjevských barikádach boli členmi Právého sektora, vyvracia dojem „fašistického puču“ faktom, že líder Právého sektora Dmytro Jaroš získal v prezidentských voľbách v máji 2014 0,67 % hlasov a v následných parlamentných voľbách v októbri 2014 1,6 %, čo odzrkadľuje nereálnosť ruského naratívu (s. 42).

V nasledujúcej kapitole s názvom „Kde prežili sovietski ľudia“ (s. 43–58) sa autori zaoberajú politickým vývojom na Ukrajine tesne po rozpade Sovietskeho zväzu. Po krátkej ére vlády reformného Leonida Kravčuka sa k moci dostal Leonid Kučma, ktorý Ukrajinu opäť nasmeroval k návratu k hodnotám Sovietskeho zväzu. Tento spätný posun znamenal nárast klanov a oligarchie, ktorá na rozdiel od Ruska a Bieloruska mala rovnomerne rozloženú sféru vplyvu na celej Ukrajine. Kučma sa tento rovnovážny stav snažil udržiavať, aj s podporou oligarchu Rinata Achmetova, čo mu zaistilo pomerne pohodlnú vládu po dobu dvoch volebných období, až do začiatku nezhôd medzi kyjevskými a doneckými oligarchami, kde každý z nich chcel presadiť nástup svojho preferovaného kandidáta za prezidenta. Situácia vyvrcholila až Oranžovou revolúciou, v roku 2004, kde v opakovanom druhom kole zvíťazil Viktor Juščenko. Duleba v súvislosti s postsovietskym vývojom

jednotlivých štátov vyčleňuje tri modely, kde pobaltské krajiny zvolili cestu proeurópskej demokracie, slovanské republiky (Rusko, Bielorusko, Ukrajina) a Moldavsko cestu prezidentských ústav a špecifický stredoázijský model, kde svoju tradičnú moc majú klany (s. 51). Krátka časť tejto kapitoly sa venuje aj pokusom o národnú emancipáciu Rusínov, kde Duleba nadľahčene pripomína vetu rusínskeho aktivistu Petra Trochanovského z roku 1992 o tom, že Rusíni sú Kurdi strednej Európy (s. 55). Autor považuje za sovietskych ľudí najmä staršiu generáciu, ktorým ruština a totalitný režim ostali v pamäti ako doba, kedy sa im žilo oveľa lepšie. Táto generácia vníma obdobie samostatnej Ukrajiny ako stratený čas a žiada návrat starých pomerov. V súvislosti s touto generáciou sa uskutočnil v juhovýchodnej časti Ukrajiny aj takzvaný antimajdan, s ktorým sa však mladšia generácia nestotožňuje (s. 58).

Po kapitolách venovaných Ukrajine sa nasledujúce kapitoly upriamujú na situáciu v Rusku. Časť s názvom „Kto vládne v Rusku“ (s. 58–73) sleduje politický vývoj Ruska od nástupu Borisa Jeľcina až po Putinove prezidentské mandáty. Kapitola vysvetľuje špecifický systém vlády v Rusku, kde prezidentská administratíva má väčšiu moc ako samotná vláda, kde Vladimir Putin vládne pomocou prezidentských dekrétov. Duleba vyčleňuje dve definície politického systému v Rusku, s ktorými sa stotožňujú aj samotní Rusi. Prvou je „riadená demokracia“, kde všetky doterajšie voľby v Rusku (parlamentné, prezidentské, referendá) dopadli podľa vôle Kremľa, a potom je tu ešte „suverénna demokracia“, ktorá znamenala vznik paralelnej vlády. Po druhom Putinovom období mal prevziať prezidentský úrad vtedy ešte málo známy Medvedev. Ten sa však musel ešte pred voľbami v očiach spoločnosti spopularizovať. Preto vznikla popri normálnej vláde akási paralelná vláda, ktorá spolupracovala na strategických projektoch, napríklad na podporu poľnohospodárstva či školstva, kde bol vyhradený osobitný rozpočet, navyše k rozpočtom regulárnych ministerstiev, ktoré mali zodpovednosť za riadenie tých istých oblastí. Čiže išlo o kvázi paralelnú vládu pre strategické projekty a Medvedev pravidelne chodil za účasti médií niekoľko rokov otvárať školy či farmy (s. 66). Bližšie sa k tomuto fenoménu autor nevyjadruje. Je nutné podotknúť, že Duleba sa v celej publikácii pri odpovediach na otázky pridrižiava faktov a na otázky, u ktorých si nie je odpoveďou istý, nevytvára rôzne špekulácie, ale jednoducho neodpovedá (s. 70). Autor kapitolu uzatvára konštatovaním, že súčasný kurz Ruska nie je dobre nasmerovaný a v lepšom prípade skončí ako Sovietsky zväz (s. 73). V časti „Čo stráca Rusko“ (s. 73–80) autori hľadajú odpovede na otázky ohľadom budúcnosti Ruska, ktoré čakajú ťažké časy vzhľadom na veľkú emigráciu mladých vzdelaných ľudí, nedostatočnému dôchodkovému systému a vývoju cien ropy a zemného plynu na svetových trhoch. S narastajúcimi ekonomickými problémami môžu narásť separatistické tendencie, prevažne v moslimských častiach krajiny. Ďalším nemalým problémom je susedstvo s Čínou, kde existuje potenciál nárastu nezhôd v súvislosti so zaťažovaním Sibíri. Napriek tomu, že súčasné vládne naratívy v Rusku tvrdia, že Rusi majú neeurópske hodnoty a že sú Euroaziati, je Duleba presvedčený, že Rusko je európska krajina s rovnakými európskymi hodnotami (s. 74). Nemalé postavenie v Rusku má aj pravoslávna cirkev, ktorá je tiež naviazaná na prezidenta. Tento stav plynie z historických skutočností, kedy okrem obdobia ZSSR stála cirkev v Rusku vždy na strane panovníka. V nasledujúcej stati s názvom „Kde sa vzal Putin“ (s. 80–85) sa autori venujú oligarchii v Rusku a nárastu jej moci, ktorá je úzko spätá s prezidentskou voľbou (či už Jeľcinovou, alebo Putinovou).

Zahraničnej politike Ruska sa venujú nasledujúce kapitoly s názvami: „Prečo si Putin pamätá Juhosláviu“ (s. 86–92), „Čo tečie rúrami“ (s. 92–98) a „Nevojenské riešenie“ (s. 98–102). V prvej z nich sa autori venujú podľa nich prevažne neúspešným pokusom postsovietskych krajín o spoločnú ekonomickú integráciu, ktorá sa momentálne zhmotnila do Euroázijskej únie. Pôvodný plán Euroázijskej únie však naruša ponuka asociačných dohôd Európskej únie niektorým týmto krajinám. Postoj Putina k Západu sa aj kvôli tomuto zmenil ešte v rokoch 2005–2006. Dôležitým faktorom bola tiež zmena na vysokých

postoch v Nemecku a vo Francúzsku, kde Schrödera nahradila Merkelová a Chiraca Sarközy, ktorí mali iný vzťah k Putinovmu Rusku (s. 90). A prečo si Putin pamätá Juhosláviu? Pretože to bolo takmer tristo rokov, čo Rusko nebolo súčasťou veľkého konfliktu v Európe, kde sa nezúčastnilo ani definovania nových pravidiel po jeho skončení (s. 88). V druhej z týchto kapitol upiera autor pohľad na Putinovu hlavnú politickú zbraň v konfliktoch s Ukrajinou, ktorou je plyn, respektíve ropa, čo sa prejavilo už vo viacerých krízach, naposledy v roku 2009, ktorá sa čiastočne dotkla aj Európskej únie, presnejšie východnej časti Slovenska. Práve trh s ropou a zemným plynom mal byť kľúčový pre reintegráciu postsovietskych krajín, najmä Ruska s Ukrajinou a Bieloruskom. Stal sa však pravý opak a plynová politika Ruska od roka 2003 tento priestor skôr rozdeľuje. Súčasný stav vzájomných vzťahov teda nie je iba výsledkom udalostí z rokov 2013–2014 (s. 96). Nízka cena ropy však spôsobuje, že sa Rusko dostáva do veľmi zložitej ekonomickej situácie. Preto sa Duleba v tretej z kapitol venovanej zahraničnej politike pýta, či existuje pre Putina aj nevojenské riešenie situácie, nie však pre Ukrajinu, ale pre Rusko samotné. Preto sa tu naskytajú možné scenáre ďalšieho vývoja. Jedným z nich by mohla byť zmena Putina na reformátora, keď by výrazne liberalizoval celý politický systém v krajine, čo je nepravdepodobné. Ďalším možným scenárom by mohol byť pokus o štátny prevrat, čo sa pri súčasnom dlhodobo neudržateľnom systéme javí ako veľmi pravdepodobné. Tento prevrat by mohol byť zinscenovaný „verchuškou“ – ruskými mocenskými špičkami za pomoci nespokojnej spoločnosti. Putin sa môže udržať pri moci iba ekonomickými reformami, alebo ešte väčšou diktatúrou. Aby sa však Rusko stalo štandardnou krajinou, musí nastúpiť cestu výrazných spomínaných ekonomických reforiem, ktorými v súčasnosti prechádza Ukrajina (s. 101).

V kapitole „Dá sa nainfikovať krajina?“ (s. 102–109) sa autori zaoberajú ruskou vládou propagandou, ktorá nepriamo môže aj za vraždu Borisa Nemcova. Duleba neobviňuje priamo vedenie štátu z tejto vraždy. Kremeľ však podľa neho určite nesie za túto vraždu politickú zodpovednosť, keďže dennodenne v médiách obviňovala Nemcova zo zrady národa, až tomu nakoniec niekto uveril do takej miery, že sa rozhodol spáchať tento čin (s. 103). Ruská vládna propaganda má hlboké korene a svoju najväčšiu renesanciu zažila v Sovietskom zväze, kde bol vytvorený obraz fašistu ako najväčšieho nepriateľa štátu. Aj preto sa v dnešnej propagande často vyskytuje spojenie Euromajdanu s fašistickým prevratom, čo je vzhľadom na dôvody protestov scestné. Rovnako Európska únia býva často označovaná za organizáciu, ktorá podporuje fašistov a homosexuálov (s. 107).

Trinásta kapitola „Prečo je Rusko také veľké“ (s. 109–117) približuje nové potenciálne snahy o anexiu iných území zo strany Ruska. Duleba však nevidí veľké riziko ohrozenia u Pobaltia, keďže ruské menšiny tam prišli až po druhej svetovej vojne. Zvlášť veľké ohrozenie nevidí ani u Bieloruska, ktoré nebolo nikdy vnímané ako súčasť historického ruského domu. Problémovo však vystupujú Ukrajina a Kazachstan, ktorých hranice po rozpade ZSSR obsiahli aj územia, ktoré Rusi vnímajú ako súčasť svojej historickej vlasti (s. 110). Rusko vďačí za svoju územnú veľkosť najmä kozákovi, ktorí sa naučili bojovať ázijským spôsobom. Kozáci prepojili euroázijskú prúdnicu, ktorú tvorí šija medzi Uralom a Kaspickým morom na jednej strane, a Karpatský oblúk na strane druhej. Rusko sa síce stalo najrozľahlejšou krajinou sveta, nikdy sa mu však napriek veľkej túžbe nepodarilo prekročiť severnú hranicu starých krajín Eurázie. Rovnako sa Rusku nikdy nepodarilo ovládnuť úžiny Bosporu a Dardanely. Istanbul, respektíve Carihrad ako symbol Byzancie bol odjakživa magnetom na kultúrny, ekonomický i civilizačný vzorom. Rusko sa cez pravoslávie považuje za pokračovateľa byzantskej tradície, kde sa naplňa doktrína Moskvy ako tretieho Ríma. Ruskú expanziu na západ dnes zastavuje NATO, ktorého rozširovanie Rusi vnímajú ako zradu Západu. O tom už hovorí štrnástá kapitola s názvom „Oklamal Západ Rusko?“ (s. 117–129). Duleba tu vysvetľuje, že NATO so ZSSR či nástupníckym Ruskom nikdy nepodpísalo žiadnu dohodu o rozširovaní NATO smerom na východ. Existovala len sovietska požiadavka, ktorú západní partneri akceptovali. Tento fakt dosvedčil

ako Michail Gorbačov, tak aj Jevgenij Primakov. Situácia sa zmenila na jeseň roku 1993, kedy v Rusku prepukla kríza, ktorá eskalovala do krátkej občianskej vojny. Takisto sa začalo rozpadat' Československo a začala občianska vojna v Juhoslávii. Rozširovanie NATO teda slúžilo na zabezpečenie situácie v strednej a východnej Európe, pričom samotní predstavitelia paktu o rozširovaní neuvažovali, ale práve lídri višegrádskej skupiny áno. Dokonca aj samotné Rusko reálne uvažovalo nad integráciou do západných a európskych spoločenstiev. Jeľcinova prestavba Ruska na superprezidentský systém však tieto myšlienky zastavila (s. 120). Duleba argumentuje, že ak by sa NATO nerozšírilo, tak by dnes nebola zaručená bezpečnosť štátov strednej Európy.

Tak ako Rusko otočilo po vývoji na Ukrajine svoj záujem k Sýrii, rovnako upriamili autori pohľad na túto zdánlivo nesúvisiacu tému s konfliktom na Ukrajine v kapitole „Prečo Putin bráni šíitov?“ (s. 129–135). Autori tu hľadajú paralely a súvislosti medzi týmito konfliktami a snažia sa nájsť odpoveď na dôvody ruskej prítomnosti na Blízkom východe. Prvým z nich je pauza v Ukrajinskom konflikte, ktorá nastala po Minských dohodách. Autori nevylučujú, že ruské zasahovanie v Sýrii môže byť snahou o destabilizáciu Európy prostredníctvom prúdu utečencov. Ďalším dôvodom je dokazovanie, že Rusko je schopné zohrávať veľmocenskú úlohu kdekoľvek na svete.

Po kapitole „Aký scenár čaká Donbas?“ (s. 136–137), kde autori nevylučujú, že by sa Krym ešte mohol vrátiť Ukrajine, a takisto predpokladajú *status quo* na Donbase podobný tomu na Cypre alebo Podnestersku, upriamujú pozornosť na rolu Európskej únie, svetových veľmocí a Slovenska v Ukrajinskom konflikte. Názory týchto aktérov zaznamenávajú v kapitolách s názvami „Reagovala Európa dostatočne?“ (s. 141–151), „Kto je ruský spojenec?“ (s. 151–158) a „Zaujímá nás Ukrajina viac?“ (s. 159–168). Duleba sa tu snaží objasniť postavenie a názory nielen mocností, ako je USA, Čína, Nemecko či Francúzsko, ale aj ďalších krajín ako Poľsko, Maďarsko, Švédsko či Fínsko. Tiež vyzdvihuje dôležitú úlohu Radosława Sikorskeho a Carla Bildta, ktorí predložili víziu Východného partnerstva. Po krátkej analýze jednotlivých priamych aj nepriamych aktérov Duleba konštatuje, že Rusko nemá spojencov ani strategických partnerov, iba subordinované krajiny ako napríklad Bielorusko či Kazachstan (s. 155). Čína nie je pre Rusko strategický partner, pretože samotná Čína sa zaňho nepovažuje. Pri tejto pasáži by bola zaujímavá ešte krátka analýza rusko-iránskych alebo rusko-tureckých vzťahov, ktorá tu chýba. Rušivo pôsobí pasáž, kde Gális upriamuje svoje otázky k migračnej kríze. Samotný Duleba v tejto časti hneď na začiatku dodáva, že nie je odborník na migráciu a nevie to zhodnotiť tak, aby si za svojim názorom stál na sto percent ako v prípade Ruska a Ukrajiny. Pokúša sa tu vysvetliť aspoň svoj názor (s. 156). V záverečnej kapitole autori hodnotia vzťah Slovenska a Ukrajiny, kde v krátkosti mapujú vývoj vzťahov od Mečiarovej vlády cez Dzurindovu až po vlády Róberta Fica. Kniha končí Dulebovým konštatovaním, že média by sa mali viac venovať momentálnemu stavu na Ukrajine, keďže jej ďalší vývin bude mať bezprostredný dosah aj na kvalitu života na Slovensku.

Nesporný prínos tejto publikácie, ktorá je kritická najmä voči roli Ruska, spočíva v ľahkom zorientovaní laickej verejnosti v ukrajinskom konflikte, ktorý už dávno presiahol svoje hranice a týka sa bezprostredne aj občanov Európskej únie. V práci chýba akýkoľvek citačný aparát, takže čitateľ sa musí spoliehať na relevantnosť a pravdivosť autorových tvrdení. V publikácii, ktorá je písaná štýlom interview, je však absencia citačného aparátu pochopiteľná. Práci taktiež chýba teoretické vymedzenie, čo opäť zbytočne nezaťažuje laického čitateľa. Napriek tomu, že publikácia nespĺňa parametre odbornej práce, je nutné podotknúť, že autorom zjavne nešlo o vytvorenie publikácie tohto typu. Autori sa snažia na jednotlivé aspekty problematiky hľadiť zo širšej perspektívy, ponúkajú celistvý pohľad zo všetkých strán konfliktu, avšak často sa množstva tém dotýkajú iba okrajovo. Preto by si ukrajinská kríza zaslúžila hlbšiu analýzu, ktorá by v budúcnosti, pri zdarnom upokojení situácie na Ukrajine, mohla byť spracovaná do širšieho vydania. Ako už bolo naznačené, publikácia je vhodná najmä pre širokú laickú verejnosť, ktorú zaujme najmä

jej pútavý jazykový štýl a jednoduché podanie pomerne zložitého problému. Kniha *Rusko, Ukrajina a my* určite donúti čitateľa zamyslieť sa nad vývojom na Ukrajine, ruskou, v súčasnosti agresívnou zahraničnou politikou a v neposlednom rade aj nad úlohou našej spoločnosti v geopolitickom priestore strednej Európy.

Ján Filakovský

MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOST / VOJENSTVÍ

FALEG, Givanni

The EU's Common Security and Defence Policy: learning communities in international organizations / Giovanni Faleg. – [Cham]: Palgrave Macmillan, [2017]. – xvii, 228 stran. – (Palgrave studies in European Union politics).

ISBN 978-3-319-41305-1 (vázáno)

61 932

GLOBAL

Global nuclear disarmament: strategic, political, and regional perspectives / edited by Nik Hynek and Michal Smetana. – London: Routledge, 2016. – xx, 314 stran. – (Routledge global security studies).

ISBN 978-1-138-83272-5 (vázáno)

61 889

MARTIN-BRULE, Sarah-Myriam, 1979–

Evaluating peacekeeping missions: a typology of success and failure in international interventions / Sarah-Myriam Martin-Brule. – London; New York: Routledge, 2017. – xvii, 153 stran. – (Cass series on peacekeeping).

ISBN 978-1-138-63873-0 (vázáno)

61 909

PEACEBUILDING

Peacebuilding in crisis: rethinking paradigms and practices of transnational cooperation / edited by Tobias Debiel, Thomas Held and Ulrich Schneekener. – London; New York: Routledge, 2016. – xii, 264 stran. – (Routledge Global Cooperation Series).

ISBN 978-1-138-85859-6 (vázáno)

61 911

SECHSER, Todd S.

Nuclear weapons and coercive diplomacy / Todd S. Sechser, Matthew Fuhrmann. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – xiii, 333 stran.

ISBN 978-1-107-51451-5 (brožováno)

61 813

THEORISING

Theorising NATO: new perspectives on the Atlantic alliance / edited by Mark Webber and Adrian Hyde-Price. – London; New York: Routledge, 2016. – xviii, 248 stran.

ISBN 978-0-415-68899-4 (vázáno)

61 907

WILHELMSSEN, Julie

Russia's securitization of Chechnya: how war became acceptable / Julie Wilhelmsen. – London: Routledge, 2017. – vii, 239 stran. – (Critical terrorism studies).

ISBN 978-1-138-18713-9 (vázáno)

61 890

WILLIAMS, Brian Glyn, 1966–

Counter Jihad: America's military experience in Afghanistan, Iraq, and Syria / Brian Glyn Williams. – Philadelphia: University of Pennsylvania, 2017. – xvi, 367 stran. – (Haney Foundation series).

ISBN 978-0-8122-4867-8 (vázáno)

61 935

MEZINÁRODNÍ POLITIKA / VZTAHY

BŘICHÁČEK, Tomáš, 1982–

Unie ve víru migrační krize / Tomáš Břicháček. – Praha: Institut Václava Klause, 2016. – 260 stran. – (Publikace; č. 31/2016).

ISBN 978-80-7542-023-7 (brožováno)

61 821

BULLEY, Dan

Migration, ethics and power: spaces of hospitality in international politics / Dan Bulley. – Los Angeles: SAGE, 2017. – xii, 188 stran.

ISBN 978-1-4739-8503-2 (brožováno)

61 828

DEUTSCHLANDS

Deutschlands neue Verantwortung: die Zukunft der deutschen und europäischen Außen-, Entwicklungs- und Sicherheitspolitik. – Berlin: Econ, 2017. – 432 stran.

ISBN 978-3-430-20235-0 (vázáno)

1 61 913

DIPLOMATIC

The Diplomatic system of the European Union: evolution, change and challenges / edited by Michael Smith, Stephan Keukeleire and Sophie Vanhoonaeker. – London; New York: Routledge, 2016. – xxviii, 282 stran. – (Routledge advances in European politics; 116).

ISBN 978-1-138-71672-8 (brožováno)

61 906

ETZIONI, Amitai, 1929–

Foreign policy: thinking outside the box / Amitai Etzioni. – London; New York: Routledge, 2016. – x, 164 stran. – (Insights: a Chatham House series on critical issues in international affairs; 1).

ISBN 978-1-138-67833-0 (brožováno)

61 905

EUROSCEPTICISM

Euroscepticism as a transnational and pan-European phenomenon: the emergence of a new sphere of opposition / edited by John FitzGibbon, Benjamin Leruth and Nick Startin. – London; New York: Routledge, 2017. – xii, 184 stran. – (Routledge/UACES contemporary European studies; 35).

ISBN 978-1-138-91765-1 (vázáno)

61 926

- 61 943
- FORGING**
Forging the world: strategic narratives and international relations / edited by Alistair Miskimmon, Ben O'Loughlin, and Laura Roselle. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2017. – xii, 340 stran. ISBN 978-0-472-13021-4 (vázáno)
- 61 923
- NEOLIBERAL**
Neoliberal governmentality and the future of the state in the Middle East and North Africa / edited by Emel Akçali. – [New York]: Palgrave Macmillan, 2016. – xiii, 231 stran. ISBN 978-1-137-54692-0 (vázáno)
- 61 944
- GOETZE, Catherine**
The Distinction of peace: a social analysis of peacebuilding / Catherine Goetze. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2017. – xii, 283 stran. – (Configurations: critical studies of world politics). ISBN 978-0-472-05341-4 (brožováno)
- 61 827
- Ó TUATHAIL, Gearóid, 1962–**
Near abroad: Putin, the West and the contest over Ukraine and the Caucasus / Gerard Toal. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – xx, 387 stran. ISBN 978-0-19-025330-1 (brožováno)
- 61 924
- HEARD-BEY, Frauke, 1941–**
Abu Dhabi, the United Arab Emirates and the Gulf region: fifty years of transformation / Frauke Heard-Bey. – Berlin: Gerlach Press, 2017. – x, 475 stran. ISBN 978-3-95994-000-9 (vázáno)
- 61 903
- INSTITUTIONAL**
Institutional reforms and peacebuilding: change, path-dependency and societal divisions in post-war communities / edited by Nadine Ansorg and Sabine Kurtenbach. – London; New York: Routledge, 2017. – xii, 243 stran. – (Studies in conflict, development and peacebuilding). ISBN 978-1-138-68230-6 (vázáno)
- 61 941
- SECTARIANIZATION**
Sectarianization: mapping the new politics of the Middle East / Nader Hashemi, Danny Postel (editors). – London: Hurst & Company 2017. – xii, 384 stran. ISBN 978-1-84904-702-9 (brožováno)
- 61 919
- KELLER, Jan, 1955–**
Evropské rozpory ve světle migrace / Jan Keller. – Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2017. – 227 stran. – (Knižnice Sociologické aktuality; 40. svazek). ISBN 978-80-7419-249-4 (brožováno)
- 61 917
- MARES, David R.**
Aspirational power: Brazil on the long road to global influence / David R. Mares, Harold A. Trinkunas. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press, [2016]. – x, 224 stran. – (Geopolitics in the 21st century). *Foreign Affairs*, Vol. 95, No. 6 (2016), s. 185; *Survival*, Vol. 59, No. 3 (2017), s. 190. ISBN 978-0-8157-2795-8 (vázáno)
- 61 931
- MILLS, Daniel Quinn**
The Trump phenomenon and the future of US foreign policy / Daniel Quinn Mills, Steven Rosefielde. – New Jersey: World Scientific, [2017]. – xii, 200 stran. ISBN 978-981-3200-99-9 (vázáno)
- 61 810
- BLEVIN, Pierre-Alexis**
Les Micro-États européens: étude historique, juridique et fiscale (Andorre, Liechtenstein, Monaco, Saint-Martin, Vatican) / Pierre-Alexis Blevin. – Paris: L'Harmattan, 2016. – 615 stran. – (Logiques juridiques). ISBN 978-2-343-10015-9 (brožováno)
- 61 921
- CAGAPTAY, Soner**
The New Sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey / Soner Cagaptay. – London; New York: I.B. Tauris, 2017. – xiv, 240 stran. ISBN 978-1-78453-826-2 (vázáno)

EUROPE

L'Europe des citoyens et la citoyenneté européenne: évolutions, limites et perspectives / Michel Catala, Stanislas Jeannesson, Anne-Sophie Lamblin-Gourdin (éd.). – Bern: Peter Lang, 2016. – vii, 457 stran. – (Dynamiques citoyennes en Europe; Vol. 7). ISBN 978-3-0343-2007-8 (brožováno)

LONDÁK, Miroslav

Slovakia: a European story / Miroslav Londák, Slavomír Michálek, Peter Weiss et al. – Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016. – 350 stran. ISBN 978-80-224-1522-4 (vázáno)

MAHER, Shiraz

Salafi-Jihadism: the history of an idea / Shiraz Maher. – London: Hurst and Company, 2016. – xx, 292 stran. *National Affairs*, Vol. 93, No. 3 (2017), s. 742. ISBN 978-184904-629-9 (vázáno)

PELIKÁN, Jan

Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje / Jan Pelikán, Tomáš Chrobák, Jan Rychlík, Stanislav Tumis, Ondřej Vojtěchov-

ský, Ondřej Žíla. – Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. – 464 stran. – (Varia; 44. svazek). ISBN 978-80-7308-648-0 (brožováno)

TEORETICKÉ OTÁZKY

DEBATE

The Debate on postcolonial theory and the specter of capital / edited by Rosie Warren. – London: Verso, 2017. – vi, 298 stran. ISBN 978-1-78478-695-3 (brožováno)

HALPERIN, Eran

Emotions in conflict: inhibitors and facilitators of peace making / Eran Halperin. – New York; London: Routledge, 2016. – xii, 233 stran. – (Routledge studies in political psychology; 2). ISBN 978-1-138-12342-7 (brožováno)

THINK

Think tanks, foreign policy and geo-politics: pathways to influence / edited by Donald E. Abelson, Stephen Brooks and Xin Hua. – London; New York: Routledge, 2017. – x, 207 stran. ISBN 978-1-4724-7585-5 (vázáno)

TOMÁŠ HOCH, TATO KHUNDADZE

Pravoslavné církve a transformace gruzínsko-abcházského konfliktu

Koncept transformace konfliktů přisuzuje značný význam občanské společnosti, jejíž součástí jsou při širším vymezení rovněž církevní organizace. Jejich představitelé mají přímý přístup k osobám zapojeným do konfliktu, a tudíž mají potenciál ovlivňovat veřejné mínění a schopnost přivést zneprátené strany k dialogu. Cílem této studie je identifikovat faktory, které způsobují nízkou míru angažovanosti Gruzínské pravoslavné církve a takzvané Abcházské pravoslavné církve v procesu budování míru a brání oběma náboženským organizacím pozitivně ovlivnit transformaci konfliktu. Terénní výzkum byl proveden prostřednictvím rozhovorů s představiteli abcházské i gruzínské občanské společnosti. Interview byla doplněna o veřejná prohlášení církevních představitelů v oblasti transformace konfliktu. Jako hlavní limity větší angažovanosti církevních institucí v abcházsko-gruzínském mírovém procesu byly identifikovány neslučitelné pohledy zmíněných církevních komunit na příčinu eskalace konfliktu a vysoká míra politizace obou církevních organizací, které podporují domácí nacionalistické diskurzy.

JAROSLAV KURFÜRST

Ruský svět a neoeurasianismus: dvě strany jedné mince

Hranice, suverenita a moc v postsovětském prostoru jsou v centru ruského geopolitického diskurzu, který po celé čtvrtstoletí od rozpadu SSSR usiluje o jeho politickou rekonceptualizaci a reteritorializaci. Dva nejaktuálnější civilizacionistické koncepty, ruský svět a neoeurasianismus, si nacházejí místo v ruské geopolitice formální, praktické i představované. Mají různou genezi a akcenty, ale i řadu shodných rysů. Stať je věnována kontrastu obou konceptů a dokumentuje jejich rozdíly i podobnosti z hlediska konceptuálně-strukturálního, kognitivně-geografického, ideologického i z hlediska uplatnění v praktické domácí i zahraniční politice Ruské federace. Komparace dochází k závěru komplementarity obou konceptů jako nástrojů vnitroruské konsolidace i budování sféry vlivu v postsovětském prostoru prostřednictvím mobilizace různých komunit i ideologických schémat.

VINCENC KOPEČEK

Arménie a Náhorní Karabach: asymetrická neformální konfederace

Text vychází z předpokladu, že vztahy mezi Arménskou a Náhorněkarabašskou republikou se značně liší od vztahů mezi jinými de facto státy a jejich státy patronskými, a nelze je tudíž vysvětlit stejným způsobem, jako bývají obvykle vysvětlovány vztahy mezi Ruskem a jeho třemi „klientskými“ de facto státy – Abcházií, Jižní Osetií a Podněstřím. Podobně ani koncept kin-state (etnicky spřízněného státu) není dostatečně propracovaný na to, aby dokázal vysvětlit arménsko-karabašské vztahy. Ty totiž mají proti jiným obdobným případům, například turecko-severokyperským vztahům, řadu specifíků, zejména dominanci neformálních institucí a praktik. Výsledkem je komplexní systém vzájemných vztahů, který tento text pojmenovává jako neformální asymetrickou konfederaci. Podle tohoto modelu jsou vztahy mezi Arménskou a Náhorněkarabašskou republikou založeny na existenci společného etno-kulturního rámce, na prolínání politických elit a na několika formálních, ale zejména řadě neformálních mechanismů umožňujících jak dosažení politické dohody mezi oběma entitami, tak vzájemné ovlivňování vnitropolitických rozhodovacích procesů.

LIBOR JELEN, PETR DOSTÁL

Fantomové hranice – historické podmíněnosti politických a socioekonomických rozhraní současné Ukrajiny

Pojem fantomová hranice či region je v současné politicko-geografické literatuře používán pro popsání situace, kdy původní politické hranice v určitém regionu již de iure neexistují, a přesto se stále objevují v rozličných formách sociálního a politického chování populace, ačkoliv již mohla

být narušena historická kontinuita osídlení. Ukrajina je ke studiu tohoto efektu velmi vhodná pro svůj komplikovaný teritoriální vývoj. Příspěvek si všímá zejména podmíněnosti současných kulturních a socioekonomických struktur Ukrajiny, respektive jejich rozhraní, historickým vývojem Ukrajiny. Hlavním cílem textu je statistickou metodou ověřit, zda původní historické hranice korespondují s prostorovým vzorcem současných regionálních politických rozdílů ukrajinské společnosti a vytvářejí tak takzvaný fantomový efekt. Analýzou byly částečně potvrzeny fantomové hranice v politických a kulturně-demografických aspektech, naopak v ekonomických charakteristikách se fantomový efekt neprojevil.

VLADIMÍR NAXERA

Vztah Ruska k Západu a státům postsovětské Evropy v díle Dugina, Solženicyna a Naročnické

Rozpad SSSR a vznik řady nezávislých států znamenal pro Rusko návrat k územní rozloze z doby před několika sty lety, což je dodnes předmětem obsáhlé politické, společenské i intelektuální diskuse. V průběhu postsovětského vývoje nalezneme řadu nejen politických představitelů, ale také akademiků nebo veřejně vlivných intelektuálů, kteří volají po rozšíření ruského území do oblastí, které dříve Moskva ovládala. I když jde často o autory, jejichž ideové zázemí se poměrně liší, nakonec směřují k podobnému cíli – k rozšíření současného ruského území. Předkládaný text přináší komparativní analýzu toho, jakým způsobem s postavením nezávislých států v postsovětské Evropě pracují vybraní veřejně vlivní myslitelé – Natalia Naročnickaja, Alexandr Dugin a Alexandr Solženicyn. Text sleduje, jak autoři hodnotí existenci nezávislých států i jaké motivace a legitimační prvky používají pro podpoření požadavku rozšíření současných hranic Ruské federace.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Prof. PETR DOSTÁL, M.A., Ph.D.,

nar. 1947, absolvoval obor sociální geografie na Státní univerzitě v Groningenu. Titul Ph.D. obdržel na Fakultě ekonomických věd a ekonometrie Amsterdamské univerzity, kde v letech 1972–1998 působil jako odborný asistent a docent v oborech sociální a ekonomická geografie na katedře sociální geografie. Od roku 1990 vyučuje na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, kde se v roce 1992 habilitoval pro obor regionální rozvoj a prostorové plánování a v roce 1998 získal titul profesora sociální geografie. Dlouhodobě se zabývá kulturními, politickými a ekonomickými aspekty společenských změn v bývalém Sovětském svazu, v Evropské unii a v zemích postkomunistické Evropy.

Mgr. MICHAELA DUCHÁČKOVÁ,

nar. 1990, vystudovala magisterský obor politické teorie a současné dějiny v Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Má za sebou několik odborných stáží v neziskovém i státním sektoru. Zaměřuje se na problematiku fungování nedemokratických režimů a příčiny jejich (ne)stability.

Mgr. JÁN FILAKOVSKÝ,

nar. 1989, vystudoval geografii a historii na Univerzitě Matěje Bela v Banské Bystrici. V současnosti působí jako interní doktorand na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Ostravské univerzity. Ve své vědecké a výzkumné práci zkoumá národní identitu postsovětských zemí, zvláště Běloruska, Ukrajiny a Ruska.

RNDr. TOMÁŠ HOCH, Ph.D.,

nar. 1980, je odborným asistentem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje na Ostravské univerzitě. Absolvoval magisterské a doktorské studium v oboru politické a kulturní geografie na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity. Věnuje se především neuznaným státům v kavkazském regionu, zahraniční rozvojové spolupráci a politice vůči zemím globálního Jihu. Aktuálně publikoval v časopisech Europe-Asia Studies, Problems of Post-Communism a Bulletin of Geography. Je také autorem dvou monografií o specifikách rozvoje v neuznaných státech a o roli Ruska v konflikttech a mírových procesech na Kavkaze.

RNDr. LIBOR JELEN, Ph.D.,

nar. 1975, absolvoval obor politická a regionální geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, kde na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje působí od roku 2013 jako odborný asistent. Ve svém výzkumu se zaměřuje na témata nacionalismu, etnických konfliktů a geopolitiky v postsovětském regionu. Je šéfredaktorem časopisu Geografické rozhledy.

M.A. TATO KHUNDADZE,

nar. 1987, je v současné době vedoucím analytické sekce Gruzínské veřejnoprávní televize. Vystudoval mezinárodní vztahy na University of London a obory pracovní vztahy a evropská integrace na Georgian-American University. Jeho výzkum se zaměřuje na politické a ekonomické faktory rozvoje jižního Kavkazu, transformaci konfliktů a oblast sociální spravedlnosti. Je autorem monografie Civil Diplomacy in Georgian-Abkhaz Conflict a analytických textů Challenges of Industrial Policy of Georgia či Towards a New Paradigm of Development: The Case of Georgia.

RNDr. VINCENC KOPEČEK, Ph.D.,

nar. 1980, získal Ph.D. v oboru politická a kulturní geografie na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity, katedře sociální geografie a regionálního rozvoje, kde rovněž působí od roku 2008 jako odborný asistent. Zabývá se zejména výzkumem etnických konfliktů, de facto států a neformálních politických institucí v regionu Jižního Kavkazu.

Mgr. JAROSLAV KURFÜRST, Ph.D.,

nar. 1970, vystudoval magisterský učitelství program geografie a tělesné výchovy na Ostravské univerzitě a francouzského jazyka na Univerzitě v Hradci Králové. V Ostravě také absolvoval postgraduální studium politické a kulturní geografie. Pracuje na ministerstvu zahraničních věcí.

PhDr. VLADIMÍR NAXERA, Ph.D.,

*nar. 1986, vystudoval politologii na katedře politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, kde v současnosti působí jako odborný asistent. Mezi hlavní oblasti jeho zájmu patří vybraná témata politické teorie, především otázka korupce a politických souvislostí veřejných událostí. Dále se zabývá politickými procesy v postkomunistickém prostoru a některými tématy ruské politiky a geopolitiky. Je autorem nebo spoluautorem několika monografií (například *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace*, Brno, 2015) a řady článků v odborných časopisech.*

Bc. BARBORA VLASATÁ,

nar. 1992, absolvovala bakalářský obor politologie a mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. V rámci programu Erasmus+ strávila semestr na Sciences Po ve francouzském Bordeaux, kde studovala politologii. Od prosince 2016 do března 2017 působila jako stážistka v Ústavu mezinárodních vztahů. Zaměřuje se především na problematiku mezinárodních i vnitrostátních konfliktů a bezpečnostní studia.

AUTHORS IN THIS ISSUE

Prof. PETR DOSTÁL, M.A., Ph.D.,

who was born in 1947, graduated from the Social Geography program at the State University of Groningen, and he received his Ph.D. from the Faculty of Economics and Econometrics of the University of Amsterdam, where he also taught Social and Economic Geography courses as an assistant professor and an associate professor in the Department of Social Geography from 1972 to 1998. Since 1990, he has taught at the Department of Social Geography and Regional Development of Charles University's Faculty of Science, where he obtained his doctorate in Regional Development and Spatial Planning in 1992 and became a Professor of Social Geography in 1998. He has studied and extensively published on cultural, political and economic aspects of the transformation of the former Soviet Union, the European Union, and the countries of post-communist Europe.

Mgr. MICHAELA DUCHÁČKOVÁ,

who was born in 1990, studied Political Theories and Contemporary History at the Department of Political Science, the Faculty of Philosophy and Arts, Charles University in Prague. She completed several professional internships in NGOs and the state sector. Her areas of interest are the functioning of non-democratic regimes and the causes of their stability/breakdown.

Mgr. JÁN FILAKOVSKÝ,

who was born in 1989, studied Geography and History at Matej Bel University in Banská Bystrica (Slovakia). At present he works as an internal doctoral student at the Department of Social Geography and Regional Development of the University of Ostrava (Czechia). In his scientific and research activities he deals with the study of the national identities of post-Soviet countries, especially Belarus, Ukraine and Russia.

RNDr. TOMÁŠ HOCH, Ph.D.,

who was born in 1980, has studied Political and Cultural Geography at the Department of Human Geography and Regional Development at the University of Ostrava in the Czech Republic, where he is currently working as an assistant professor. His research focuses on the unrecognised states of the Caucasus region, development cooperation and policies towards the countries of the Global South. His recent publications include articles in Europe-Asia Studies, Problems of Post-Communism and the Bulletin of Geography. He is the author of two monographs on the topic of the specifics of development in unrecognised states and on the Russian role in conflicts and peace processes in Abkhazia and South Ossetia, respectively.

RNDr. LIBOR JELEN, Ph.D.,

who was born in 1975, graduated from the Political and Regional Geography program at the Faculty of Science of Charles University, where he has also been teaching as an assistant professor since 2013. In his research he studies issues of nationalism, ethnic conflicts and geopolitics in the post-Soviet space. He is Editor-in-Chief of the journal Geografické rozhledy.

TATO KHUNDADZE, M.A.,

who was born in 1987, has studied International Relations at the University of London, and Labor Relations and European Integration at the Georgian-American University in Tbilisi, Georgia. He is currently working as a head of the Analytical Division at the Georgian Public Broadcaster. His research focuses on the political and economic factors of the development of the South Caucasus, conflict transformation and social justice. He is the author of the monography Civil Diplomacy in the Georgian-Abkhaz Conflict and the following analytical texts: 'Challenges of Industrial Policy of Georgia', and 'Towards a New Paradigm of Development: The Case of Georgia'.

RNDr. VINCENC KOPEČEK, Ph.D.,

who was born in 1980, holds a Ph.D. in Political and Cultural Geography from the Faculty of Science of the Department of Human Geography and Regional Development of the University of

Ostrava, where he has been teaching as an assistant professor since 2008. In his research, he focuses mainly on ethnic conflicts, de facto states and informal political institutions in the region of the South Caucasus.

Mgr. JAROSLAV KURFÜRST, Ph.D.,

who was born in 1970, finished his Master's degree in Geography and Physical Education at the University of Ostrava and obtained another Master's degree in the French Language at the University of Hradec Králové. In Ostrava, he also completed his postgraduate studies in Political and Cultural Geography. He currently works at the Czech Ministry of Foreign Affairs.

VLADIMÍR NAXERA, Ph.D.,

who was born in 1986, is a lecturer and researcher at the Department of Politics and International Relations of the University of West Bohemia. His dissertation/thesis was focused on corruption and its perception in the post-communist Czech Republic. His current field of interest lies in the instrumental politicization of history and field research of public political ceremonies and their role in the processes of (re)enactment of specific forms of discourses. He also deals with politics in Central Europe, the contemporary Russian society, the Russian Orthodox Church and (geo)politics in general.

Bc. BARBORA VLASATÁ,

who was born in 1992, graduated from the bachelor's program Political Science and International Relations at the Faculty of Social Science of Charles University in Prague. Within the frame of the Erasmus+ program she spent one semester studying Political Science at Sciences Po Bordeaux in France. From December 2016 until March 2017 she had an internship at the Institute of International Relations in Prague. The main areas of her interest are both intrastate and interstate conflicts and security studies.